

Լ. Գ. ՏԵՐԵՆՈՎԱ ՅԵՎ Վ. Գ. ԵՐԳԵԼԻ

ԱՐԿԻՎ

ՆՏԵ ԻՆՏԵՆՍԻՎ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ

ԴԱՍԱԳԻՐԲ ՏԱՐՐԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԻ
ԶՈՐՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

ՈՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

1936

Խամֆիկ Արտիստիկան
Լ. Գ. ՏԵՐԵՆՈՎԱ ՅԵՎ Վ. Գ. ԵՐԴԵԼԻ

91 (075)

~~329~~

ՄՅՈՒԳՎԱՄ Է 1961 թ.

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԿՐՈԴ ՄԱՍ

ԴԱՍԱԳԻՐԻ ՏԱՐՐԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՈՎ
ԶՈՐՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

Յերոզդ հրատարակութուն

Հաստատված է ՌՍՖՖՀ Լուստողիմատի կողմից

Թարգմանեց Հ. ԵԼԻԲԵԿՅԱՆ

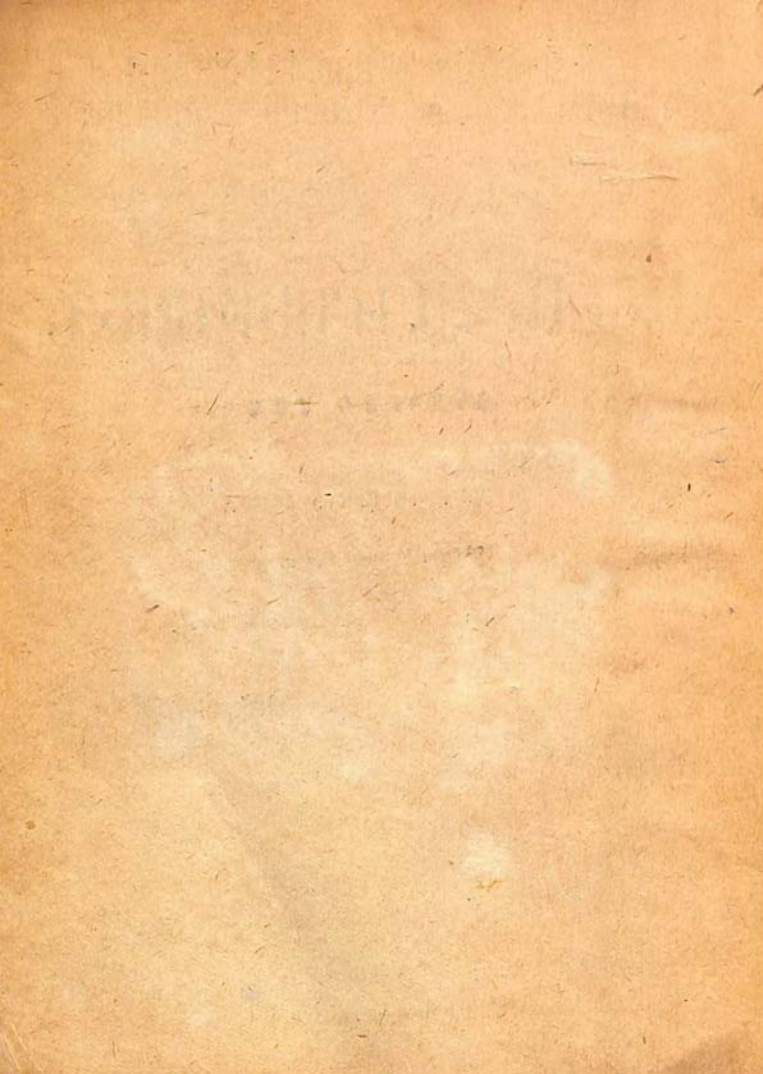

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԵՎԱՆ 1936

5089 921

A II
35054

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ

Դ. ԽՍՀՄ-Ի ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԴԻՐՔԸ

Պարզապես Սոցիալիստական Հանրապետությունների Միությունը (ԽՍՀՄ) զանազան է արևելյան կիսագնդում, յերկու աշխարհամասերում՝ Յեվրոպայում և Ասիայում:

Գլխավոր և կիսաղնդերի շարաններ վրա գտնվում են Յեվրոպա և Ասիա աշխարհամասերը: Նայելիք, ԽՍՀՄ-ն Յեվրոպայի և Ասիայի վերջ մասերում և զանազան վրա:

Նկ. 1. ԽՍՀՄ տարածության վրա ազատ կերպով կարող են տեղավորվել գլխավոր կապիտալիստական պետությունները

Սորհրդային Մոցխալխտական Հանրապետությունների Միությունը յերկրազնդի ամենամեծ պետություններից մեկն է :

ԽՍՀՄ-ն բռնում է ամբողջ բնակիչած ցամաքի վեցերորդ մասը : Արևմուտքից դեպի արևելք նա ձգվում է 10 հազար կիլոմետր, իսկ հարավից դեպի հյուսիս՝ $4\frac{1}{2}$ հազար կիլոմետր յերկարությամբ :

ԽՍՀՄ-ի քարտեզի վրա Միության արևմտյան սահմանի մոտ դուք Մինսկ քաղաքը : Նույն քարտեզի վրա արևելյան սահմանի մոտ, Յապոնոկան ծովի սփին, դուք Վլադիվոստոկ քաղաքը : Յույց ավելք այն յերկաթուղին, վրա միացնում է այդ յերկու քաղաքներն իրար հետ : Արագընթաց դնացն այդ տարածությունն անցնում է 13 օրում :

ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական և Ասիական մասերն իրարից բաժանվում են Ուրալյան լեռներով, Ուրալ դետով, Կասպից ծովով և Կովկասյան լեռներով :

Քարտեզի վրա դուք ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական և Ասիական մասերի միջև յեղած սահմանը :

ԽՍՀՄ-Ի ԾՈՎԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ

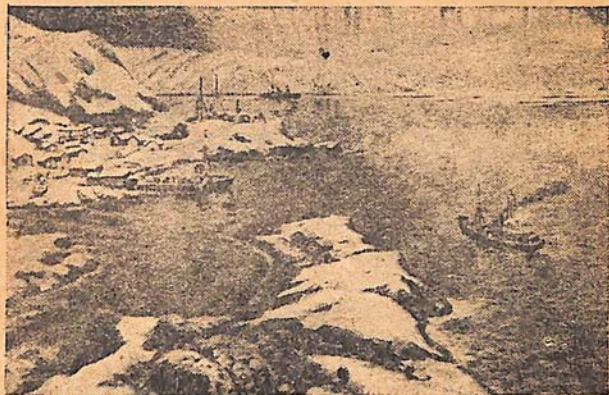
Նայեցեք քարտեզին :

Երբ Միության ամենազանազան կողմերից վտղղվում են ծովերով : ԽՍՀՄ-ն այդ ծովերի վրայով առևտուր է անում ուրիշ յերկրների հետ :

Հյուսիսային կողմից Միության ամենաբարձր կիլոմետր տարածության վրա վտղղում է Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսը : Ինչպես գիտեք, այդ ովկիանոսը ցուրտ դոտում է դանվում : Երա մի դեպի մասը ծածկիված է սառույցներով վոչ միայն ձմեռը, այլև ամառը : Սառույցները խանդարում են նախազնացությունը Սառուցյալ ովկիանոսում :

Միայն արևմտյան մասում՝ Կալա թերակղզու և Կար Յերկիր կղզիների միջև Սառուցյալ ովկիանոսի մի մասն ազատ է սառույցներից : Դա Բարենցի ծովն է : Ատլանտյան ովկիանոսից անցնում է այստեղ Գոլֆստրոմ տաք հոսանքը : Ռա տաքացնում է Բարենցի ծովը, և ամառը սառույցները քաշվում են հեռու դեպի հյուսիս :

Բարենցի ծովը Կալա թերակղզու ամենի մոտ չի սառչում նաև ձմեռը :

Նկ. 2. Բարենցի ծով

Բարենցի ծովից դեպի Հարավ ցամաքի մեջ և մտնում Սպիտակ ծովը: Այստեղից սնցնում և ծովային կարճ ճանապարհը դեպի Արևմտյան Յեփրոպայի յերկրները՝ Գերմանիա, Անգլիա, Ֆրանսիա: Շատ չողենափեր մտնում են Ֆիննական ծոցը. նրանք բերում են արտասահմանյան ապրանքներ և տանում են մեր ապրանքները:

Միության Յեփրոպական մասի Հարավային կողմը զսնվում և Սև ծովը: Սա տաք, շատ չող ծով է, դրանով մեր Հարավային նավահանգիստները կապվում են արտասահմանի հետ:

Հյուսիսից Սև ծովի մեջ և մտնում Արևմտի Քերակղզին, վորը Սև ծովը բաժանում է զոչ այնքան խոր Ազովի ծովից:

Միության արևելյան ծովային սահմանը կազմում են Մեծ կամ Խաղաղ ովկիանոսի ծովերը՝ Բերինգյան, Ոխոտյան և Ճապոնական: Բերինգյան և Ոխոտյան ծովերն իրարից բաժանվում են կամչատկա թերակղզով: Մառույցները դժվարացնում են նավագնացութունն այդ ծովերում: Ոխոտյան և Ճապոնական ծովերի միջև գտնվում և Սախալին կղզին: Սախալինի Հյուսիսային կեսը պատկանում է Խորհրդային Միությանը, իսկ Հարավ-

վային կեսը՝ Ճապոնիային: Այդ ծովերից ամենախարեւորը ճապոնական ծովն է. նրա միջոցով մենք կապվում ենք Մեծ ովկիանոսի հետ:

Նկ. 3. Սև ծով

վարժուրքյուններ. 1. ԽՍՀՄ-ի կոնտուրային քարտեզի վրա ծովային սահմանների վրայով կապույտ դիժ քաշեցեք և ապա իրենց տեղերում զրեցեք Միության վերը բերած ծովերը, կղզիները և թերակղզիները: Հիշեցեք դրանց անունները և դիրքը քարտեզի վրա:

2. Քարտեզի վրա ցույց տվեք այն ծովային ճանապարհը, վոր Ֆիննսկան ծոցից անում է Անդլիա:

3. Քարտեզի վրա ցույց տվեք Սև ծովից Ֆրանսիա, Վլադիվոստոկից ճապոնիա անող ծովային ճանապարհները:

ՄԵՐ ՀԱՐԵՎԱՆՆԵՐԸ

(Մահմանակից պետությունները)

Արժեքային Միության մերձավոր հարևաններն են արևմուտքում՝ Ֆինլանդիան, Եստոնիան, Լատվիան, Լեհաստանը,

Ռուսլինիան. հարազում՝ Թյուրքիան, Իրանը (առաջ Պարսկաստան էր կոչվում), Ավղանստանը, Չինաստանը, Տուվինյան ժողովրդական հանրապետությունը, Մոնղոլիան և Ճապոնիայի գերիշխանություն տակ գտնվող Մանջուրիան և Կորեան, Սախալին կղզու վրա՝ ձապոնիան:

Գտեք այդ պետությունները քարտեզի վրա:

ԽՍՀՄ-ն միակ պետությունն է ամբողջ աշխարհում, վորտեղ իշխանությունը պատկանում է բանվոր դաստիարակին և աշխատավոր դուղացիությանը:

Խորհրդային Միության բանվոր-գյուղացիական իշխանությունը միակ իշխանությունն է ամբողջ յերկրագնդի վրա, վորը կոմունիստական կուսակցության ղեկավարությամբ պայքարում է յերկրագնդի բոլոր ժողովուրդների միջև խաղաղություն հաստատելու համար:

Խորհրդային Միության ժողովուրդները պատերազմ չեն ցանկանում, բայց նրանք ստեն մի բուպե սրատրաստ են պաշտպանելու իրենց սոցիալիստական պետությունը: Կարմիր բանակն արթուն պաշտպանում է Միության սահմանները:

Վարժություն. Միության կոնսուլտային քարտեզի վրա ցամաքային սահմանների վրայով կարմիր դիժ քաշեցեք և սպա զրեցեք սահմանակից պետությունների սնունները:

ԽՍՀՄ-ի ՄԱԿԵՐԵՎՈՒՅԹԸ

Դիտեցեք ԽՍՀՄ-ի Ֆիզիկական քարտեզը:

Քարտեզի մեծ մասը ներկված է կանաչ գույնով: Դա ցույց է տալիս, վոր ԽՍՀՄ-ի մեջ ցածրադիր հարթություններ չառկան:

Քարտեզի վրա նշանակված են յերեք մեծ դաշտավայր՝ Արևելյան-Յեվրոպական, Արևմտյան-Սիբիրական և Թուրանի:

Քարտեզի կանաչ գույնի մեջ տեղ-տեղ յերևում են բաց դեղնավուն բծեր: Դրանք բարձրություններն են. ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական մասում գտնվում են Միջին-ռուսական և Մերձվոլգյան բարձրությունները, Ասիական մասում՝ Արևելյան-Սիբիրական բարձրությունը:

Նկ. 4. Հարթուրքուն

ԽՍՀՄ-ի համարյա ամբողջ հարավային և արևելյան սահմանի յերկաթուժյամբ, ինչպես և ԽՍՀՄ-ի Ասիական և Յեվրոպական մասերի միջև սրբոց յերևում են դարչնադույն շերտեր— գրանջ լեռներ են: ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական մասում գտնվում են Ղրիմի լեռները, ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական և Ասիական մասերի միջև ձգվում են Ուրալյան և Կովկասյան լեռները: Ալդանստանի և Չինաստանի սահմանամերձ շրջաններում բարձրանում են Պավիր լեռնաշխարհը և Տյան-Շան լեռները, Չինաստանի և Մոնղոլիայի սահմանամերձ շրջանում—Ալտայան լեռները:

Վարժուրյուններ. 1. ԽՍՀՄ-ի Ֆիզիկական բարսեղի վրա ցույց տվեք և հիշեցեք վերը բերած զաշտավայրերը, բարձրությունները և լեռները:

2. ԽՍՀՄ-ի Ֆիզիկական բարսեղի վրա դիտեցեք շամենաբարձր զաղաթանկը՝ նկարը և սպա դուեք այդ զաղաթները բարսեղի վրա:

ԽՍՀՄ-Ի ԳԻՆԱՎՈՐ ԳԵՏԵՐՆ ՈՒ ԼՃԵՐԸ

ԽՍՀՄ-ում մեծ դետեր շատ կան: Նրանցից մի մասը սկիզբն և առնում բարձրություններից, մի մասն էլ բարձր լեռներից:

Նկ. 5. Բայկալ լիճ

Քարանդից յերևում է, Վոր Խորհրդային Միության գետերը հոսում են դանադան ուղղությամբ, գետի նրա ափերը վողջող բարձր ծովերը :

Հյուսիսային Սառուցյալ ուղիկանունն են թափվում հետևյալ մեծ գետերը՝ Հյուսիսային Դվինա, Պեչորա, Որ, Յենիսեյ և Լենա :

Ոխտայան ծովն է թափվում ջրառատ Ամուրը :

Դնեպրը թափվում է Սև ծովի մեջ. այս գետի վրա կառուցված է Դնեպրյան էլեկտրակայանը :

Դնեպրից գետի արևելք Ադրի ծովն է թափվում Դոն գետը : Նա սմանն աչնբան է բարակում, Վոր առաջ են գալիս ծանծաղուաներ : Մանծաղուաները խանդարում են նախազնացությունը :

Կասպից ծովն է թափվում Վոլգան, Վորը Միության Յեկոսպական ժառի սեկնամեծ նախազնաց գետն է : Նրա մեջ շատ

Վտակներ ևն թափում: Այդ վտակներից ամենամեծերն ևն Ոկան
և Կաման:

Ուրալյան լեռներից սկիզբ և առնում և թափում Կասպից
ծովը յերկար, բայց սակավաջուր Ուրալ գետը:

Ֆիննական ծոցն և թափում կարճ, բայց լայն ու ջրառատ
Նևան:

Քարտեզի վրա գտեք այդ բոլոր գետերը: Յուրջ տվեք նրանց հասանքը,
սկսած ակունքից մինչև գետաբերանը:

Խորհրդային Միության մեջ շատ լճեր կան: Անուշահամ լճե-
րից իրենց մեծությամբ աչքի յեն ընկնում՝ խոր Բայկալն Արև-
ելեկյան-Սիբիրական բարձրության վրա, Լադոգա և Ոնեգա լճերը
Միության Յելվրոտական մասի հյուսիս-արևմուտքում:

Այլի լճերից ամենախոշորներն են՝ Կասպից և Արալյան լճե-
րը, վորոնց սովորաբար ծով են ասում:

Քարտեզի վրա գտեք հիշած լճերը:

Վարժուրյուն. Կոնտուրային քարտեզի վրա իրենց տեղերում դրեցեք վերը
բերած գետերի և լճերի անունները:

Հիշեցեք նրանց անունները և քարտեզի վրա ունեցած դիրքը:

Կապույտ մատիտով գիծ քաշեցեք գետերի ամբողջ հոսանքի ուղղությամբ,
սկսած ակունքից մինչև գետաբերանը:

Գետաբերանի մոտ դրեցեք յուրաքանչյուր գետի անունը: Կապույտ մատիտով
ներկեցեք կամ բարակ գծերով ծածկեցեք վերը հիշված լճերի բունած տեղը:

Ի՞նչ է ՈՒՐՎԱԳԾԱՅԻՆ ԳԱՐՏԵԶԸ ՅԵՎ Ի՞ՆՉՊԵՍ ՊԱՏՐԱՍՏԵԼ ԱՅՆ

Ուրվագծային քարտեզն այնպիսի քարտեզ է, վորի վրա գծա-
դրած են աշխարհամասերը, կամ առանձին յերկրներ, ծովեր,
գետեր, սակայն նրանց անունները չեն նշված:

Աշխարհագրական քարտեզը լավ ուսումնասիրելու համար
անհրաժեշտ է աշխատել ուրվագծային քարտեզի վրա—նրա վրա
դանադան նշումներ անել ու անունները դրել:

Յուրաքանչյուր վոք հեշտությամբ կարող է ուրվագծային
քարտեզը պատրաստել: Դրա համար պետք է վերցնել աշխար-
հագրական քարտեզը, կպցնել պատուհանի ապակուհ: Քարտեզը

վրայից պետք է ծածկել մի թերթ մաքուր թղթով: Յեթն սպա-
կին լավ լուսավորված լինի, քարտեզը թղթի միջով կերևա:
Մնում է միայն մատիտով թղթի վրա գծել յերևացող քարտեզի
ուրվագիծը:

Քարտեզը կարելի չէ արտանկարել նաև բարակ կամ ստա-
ճենահան թղթի ողնությամբ:

II. ԽՍՀՄ-Ի ԲՆՈՒԹՅԱՆ ՅԵՎ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԿՅԱՆՔԻ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ

ԽՍՀՄ-ն Հյուսիսից դեպի հարավ ձգվել է $4\frac{1}{2}$ հազար կիլո-
մետր տարածության վրա:

Միության Հյուսիսային մասը գտնվում է բևեռային շրջա-
նից դեպի Հյուսիս, նրա ափերը վողողում է Հյուսիսային Սա-
ռուցյալ ովկիանոսը և այդ պատճառով էլ նրա կլիման ցուրտ է:

Միության մեծ մասը գտնվում է բարեխառն գոտում: Քանի
վոր ԽՍՀՄ-ն Հյուսիսից դեպի հարավ մեծ տարածություն է
ընկնում, այդ պատճառով էլ նրա բնությունը շատ բազմազան է:

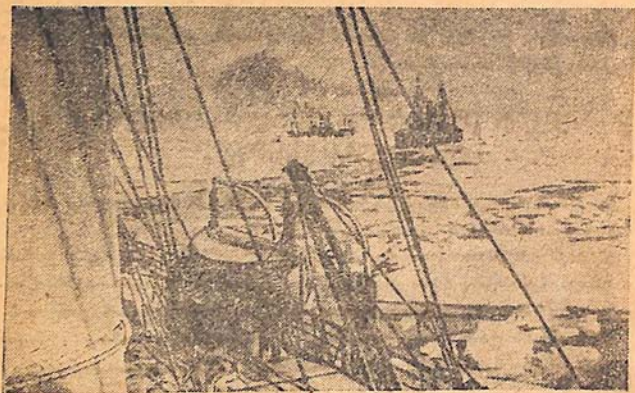
Ցուրտ գոտու ձմեռային սոսկալի սառնամանիքները դեպի
հարավ (աստիճանաբար) թուլանում են. կլիման ցրտից դառնում
է բարեխառն ցուրտ, ապա բարեխառն, իսկ հարավում նույնիսկ
բարեխառն տաք է: Այդպես Հյուսիսից դեպի հարավ փոխվում
է վոչ միայն կլիման. կլիմայի հետ փոխվում է նաև բուսական
և կենդանական աշխարհը:

Ամբողջ Միությունն իր բնությամբ բաժանվում է մի քանի
շրջանների, կամ գոնանքի:

1. ԲԵՎԵՌԱՅԻՆ ԶՈՆԱ

Դիտեցեք գլոբուսը և կիսագնդերի քարտեզը. դուք տեսնում
էք, վոր Յեկվրոպայի, Ասիայի և Ամերիկայի Հյուսիսային ափե-
րի յերկարությամբ (Հյուսիսային բևեռի շուրջը) հաղարավոր
կիլոմետր տարածությամբ ձգվում է Հյուսիսային Սառուցյալ
ովկիանոսը:

Յեկվրոպայի և Ասիայի համարյա ամբողջ Հյուսիսային ափե-

Նկ. 6. Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսում

բը Խարհրդային Միությանն են պատկանում: Կրան են պատկանում նաև այն բոլոր կղզիները, փարսնք դանվում են Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսի Միության կից մասում:

Դա ՍՄՀՄ-ի սահմանաչափային մասն է, Միության բևեռային զոնան է:

Դպժան և բևեռային զոնայի բնությունը: Ձմեռը մի քանի ամիս շարունակ արևն այս աշխարհում բոլորովին չի ծագում, իջնում է բևեռային գիշերը: Կոլա թերակղզու հյուսիսային ափերում այդ բևեռային գիշերը տևում է 2 ամիս, Նոր Յերկիր կղզում՝ 4 ամիս, իսկ հյուսիսային բևեռում՝ կես տարի:

Ամառը, քնդհակառակը, արևը բոլորովին մայր չի մտնում — բևեռային ցերեկ է լինում:

Բայց արևը կեսորին շատ չի բարձրանում և այդ պատճառով թույլ և սաքացնում է:

ՀՅՈՒՄԻՍՄԱՅԻՆ ՍԱՌՈՒՅՑԱԼ ՈՎԿԻԱՆՈՍԸ

Չմեռը: Դեպի ամեն կողմ տարածվում է սառցե անսահման անսպասար: Հսկայական սառցադաշտերը պատել են ովկիանոսը: Նրանք շարժվում են իրար ճեղքելով: Ճայթյունով ու զզրզոցով ջարդվում են սառույցները և կուտակվելով օսոցակույտեր՝ «տարոսներ» առաջ բերում:

Սոսկալի սառնամանիքներ են. ձյունախառն փոթորիկը, բուք ու բորանը կտտողի յեն:

Արդեն մի ամբողջ ամիս է, վոր ամեն ինչ սրտոած է բեկ-
ոսային գիշերյա խավարով: Կյանքը կանգ է առել: Բոլոր կենդա-
նի երկինքը թաղնվել են: Սառցե անսպասարով յերբեմն միայն
անցնում է սպիտակ արջը:

Յերբեմն յերկինքը սրարդվում է և այլ ժամանակ սառցե
անսպասար լուսավորվում է աստղերի վաշյով և լուսնի լույսով:
Յերբեմն էլ յերկնակամարի վրա շողշողում է հյուսիսափայլը:

Անառը: Արեք մի քանի ամիս շարունակ լուսավորում է և
բոլորովին մայր չի մտնում: Ովկիանոսի մակերևույթի վրա
սառույցն սկսում է հալվել: Սառցադաշտերը կտրատվում,
ջարդվում են: Նրանք հալվում են շատ դանդաղ, և ամբողջ ա-
մառվա ընթացքում լողում են ովկիանոսում:

Սառույցների վրա տաքանում են փոկերը: Յերբեմն են խրմ-
բերով անհաշիվ տառեխներ, ձողաձկներ ու այլ ձկներ:

Նոր Յերկիր կղզիների ժայռոտ փոկերի մոտ յերևում են ծո-
վացուլերի մեծ հոտեր: Իսկ Ասիայի սփերի մոտ՝ կետեր:

Ասադադրուրյուն. 1. Կիսադեղերի քարակղզի վրա գտեք Հյուսիսային Սա-
ռույցյալ ովկիանոսի այն մասը, վոր պատկանում է Խորհրդային Միությանը:
2. Գտեք Հեռեյալ ծովերը՝ Բարենցի, Սպիտակ և Կարայի:

ԲԵՎԵՌՄԱՅԻՆ ԿՂԶԻՆԵՐ

Հյուսիսային Սառույցյալ ովկիանոսի սառցապատ մակերե-
վույթից բարձրանում են բազմաթիվ մեծ ու փոքր կղզիներ:

Բեկոսային կղզիներում տարվա մեծ մասը ձմեռ է լինում
և կղզիներն ովկիանոսի Հեռ միասին պատած են սառույցներով
ու ծածկված են ձյունով:

Բնությունն այստեղ կենդանանում է միայն 2—3 ամսվա ընթացքում: Ձյունը և սառույցները հարվում են: Քարաժայռերը մերկանում են: Տեղ-տեղ յերևում է աղքատ բուսականություն՝ գույնղգույն քոսեր, մամուռների կանաչ բարձեր (խեղ մամուռի մեջ փոքրիկ ծաղիկներ), բևեռային կակաչներ, անմտուկներ, զանգակիկներ:

Նկ. 7. Թռչնի շուկա

Կղզիների ծովափնյա ժայռերի վրա հավաքվում են բազմաթիվ թռչուններ: Այստեղ բուն շինելու և ձագեր հանելու համար հարավից չվում են այգերուկները, սուղահավերը, վորորները: Յերբեմն սրանց բների շարքը տարածվում է մի քանի կիլոմետր: Թռչունների յերամներն ամպերի պես անցնում են ժայռերի վրայով: Թռչունների աղմուկը լցնում է ողը: Ձուր չե, վոր այդ տեղերն անվանում են քոչնի շուկա:

Բայց ամառն այդ բեկեռային կղզիների վրա կարճատև ե :
Դեռ ձյունն ու սառույցը բոլորովին չհալված, նորից գալիս են
ցրտերը: Թռչունները թռչում են դեպի հարավ և ձմեռը կրկին
վերադառնում են:

Դաժան և բեկեռային կղզիները բնութայինը:

Մարդիկ միայն վերջերս են սկսել բնակչութուն հաստա-
տել նրանց վրա:

ՆՈՐ ՅԵՐԿՐՈՒՄ

Առաջին բնակիչները: Վաթսուն տարի առաջ Նոր Յերկիր
կղզիների ամեն մասնացավ մի նավ, վորի վրա գտնվում էին
նենց արդյունաբերողներ—Ֆոմա Վիլկան իր ընտանիքով և ըն-
կերներով:

ՍՄՀՄ-ի քարտեզի վրա գտեք Նոր Յերկիր կղզիները:

Նրանք ամբ իջան, բարձրացան ժայռերը:

Վիլկան նայեց իր շուրջը: Սև ժայռոտ լեռներ, տեղ-տեղ
ծածկված ձյունով, մեկ էլ ձերպերում մամուռ... Վո՛չ մի
շունչ... Վո՛չ մի ձայն: Սարսափը պատեց նրանց:

Մտածում էին վերադառնալ տուն, բայց յերբ ծովափին
մի կիսախարխուլ խրճիթ գտան, վորոշեցին մնալ: Տեղը նրանց
արդյունաբերության համար բավական հարմար էր՝ հեռու տե-
ղերից գալիս էին այստեղ փոկերի մեծ հատեր. լեռներում թա-
փառում էին յեղջերուներ:

Վորսորդները շատ դադաններ սպանեցին և սկսեցին հայրե-
նիք վերադառնալու պատրաստութուն տեսնել: Բայց Վիլկան
չցանկացավ տուն վերադառնալ. նա իր կնոջ, յերեխաների և մի
ընկերոջ հետ մնաց այս կղզում: Խրճիթ շինեցին: Մթերքների և
վառողի բավականաչափ պաշար ունեյին:

Յեկավ ձմեռը: Ծովը ծածկվեց սառույցով: Արևը թաղնվեց,
քամիներն աղմկեցին: Սուրաց փոթորիկը: Ամեն ինչ ծածկվեց
ձյունով: Ծանր էր ձմեռը: Տնակը համարյա ամբողջապես թաղ-
վել էր խոր ձյունի մեջ. ստիպված էին լինում ծխնելու յգով
դուրս գալ: Արջերը շատ անգամ մոտեցան տնակին ուտելու բան
ճարելու համար: Բայց ամենից ծանրը մթությունն ու ցուրտն
էր: Վիլկայի ընկերն այնպես էլ դարձան արև չտեսավ—մեռավ:

35054
A II

Բայց ահա յերևաց արևը: Յեկազ գարունը: Մասույցը շարժ-
վեց դեպի ծովը: Մասույցների վրա յերևացին փոկեր: Յեկան
թռչունները: Լեռներից աղմկելով ցած հոսեցին հեղեղները: Վի-
կան շատ ծովային գազաններ ու թռչուններ փոխեց:

Բայց նա կարտեղ եր մարդկանց: Նա նավով պտույտ կատա-
րեց Նոր Յերկիր շուրջը, վարպետի մի վորեկ մարդ գանի: Սա-
կայն վոչ վոքի չհանդիպեց:

Չմեռը յեկավ ու կրկին անցավ: Հետևյալ դարնանը նա հան-
դիպեց արդյունաբերողներին, վորոնք տունդրայից ելին յեկել—
Վիլիան իր ամբողջ վորաբ վաճառեց արդյունաբերողներին և
փոխարենը ձեռք բերեց վառուղ, հրացան և մթերքներ: Արդյու-
նաբերողները վերադարձան տուն և պատմեցին, վոր Նոր Յերկ-
րում առատ վորս կա և վոր այնտեղ ապրում է և վորսորդու-
թյամբ ու ձկնորսությամբ է դրադվում Վիլիան:

Այն ժամանակ տունդրայից չբավոր նենեցներն սկսեցին Նոր
Յերկիր փոխադրվել: Այսպես հիմնվեց առաջին բնակավայրը
Նոր Յերկրում:

Նոր բնակիչներն արտել կաղմեցին և Վիլիային ել ավադ
ընտրեցին: Ծանր եր Նոր Յերկրի առաջին բնակիչների կյանքը:
Եպտերը նրանցից մեռան, վորը ընդախտից ու սովից մեռավ,
վորը ծովում խեղդվեց, վորը սառույցների տակն ընկավ, ջարդ-
վեց, կամ սառույցը նրան բաց ծով տարավ, կորցրեց:

Ինչպես փոխվեց կյանքը Նոր Յերկրում: Հոկտեմբերյան
հեղափոխությունից հետո կյանքը մեծ փոփոխության յենթարկ-
վեց Նոր Յերկրում:

Նոր Յերկրում այժմ չորս գյուղ կա. բնակիչների թիվը
հասնում է 300-ի: Նենեցները կաղմել են վորսորդական արտել-
ներ: Ծովային գազաններ խփելու համար նրանք այժմ մոտորա-
յին նավակով են ծով դուրս գալիս: Նրանք ձեռք են բերում մեծ
քանակությամբ բեկեռային աղվեսի, արջի մորթի:

Տարին յերկու անգամ Նոր Յերկիր են ուղևորվում շոգենտ-
վեր, վորոնք նենեցների համար փոխադրում են զանազան աղ-
բանքներ, վառուղ, զենք, իսկ դրանց փոխարեն նենեցներից ստա-
նում են մորթի, ճարդ:

Նկ. 8. Նոր Յերիքում

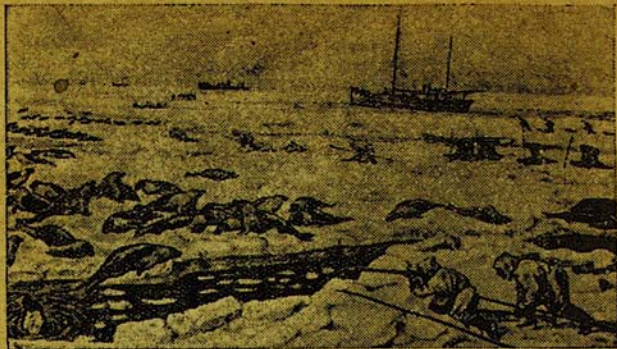
Կառուցվել է դպրոց, յերկու հիվանդանոց, յերկու ուղի-
կայան, կաղձակերպված է հետազոտական կայան, այդտեղ կա-
յանում ուսումնասիրում են Նոր Յերիքի բնությունը:

Նոր Յերիքում կա Խորհուրդ, վորը կարգավորում է Նոր
Յերիքի բնակիչների կյանքը: Խորհրդի նախագահը Վիկայի
աղբյուրն է:

ԲԵՎԵՌԱՅԻՆ ՎՈՐՍԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ետո ծովային դաղաններ, ձկներ ու թռչուններ կան ԽՍՀ
Միության բևեռային գոտում:

Այս հարստություններն ոգտագործելու համար խորհրդային
կառավարությունն այստեղ կաղձակերպում է բևեռային վորս-
արդյունաբերական տնտեսություն: Կաղձվում են ձկնորսական և
վորսորդական կոլեկտիվ տնտեսություններ, հիմնվում են ձրկ-
նորսական բազաներ:

Նկ. 9. Փոկերի վարս

Յուրաքանչյուր բաղա տասնյակներով վորսորդական ու ձկնորսական նավեր ունի։

Վորսորդներին և ձկնորսներին ողնում են սառցահատ նավերը, սավառնակները և ռադիոն։

ՓՈՎԵՐԻ ՎՈՐՍԸ ՍԱՌՑԱՀԱՏՈՎ

Դարնանային արևի տաք ճառագայթների տակ թափանցիկ, կապտավուն սառույցների վրա տաքանում են փոկերը։ Նրանք հաղարներ են։ Տաքանալով նրանք ժամերով նիրհում են, յերբեմն միայն կողքից-կողք դառնում։

Չի քնում միայն ծեր, փորձված փոկը—պահակը։

Յերկնքում յերևաց մի սավառնակ։ Դա հետախույզ է բարձրացել սառցահատից և փոկերի հոտ է փնտրում։ Ողաչուն տեսավ փոկերի հանդստի տեղը և ռադիոյով հաղորդեց սառցահատին։

Շուտով հեռվում յերևում է սառցահատը։ Վորսեղի փոկերը չլիսիննան ու փախչեն, նա կանգ է առնում փոկերից բավական հեռու։ Վորսորդները հազնում են սպիտակ խալաթներ և իջ-

նում սատուլցի վրա: Նրանք հրացանները ձեռքներին կամաց մոտենում են փոկերին: Ամենալավ հրացանաձիգը դնում է առջևից: Անշեղ հարվածով սպանում ե պահապան փոկին:

Սկզբում ե արագ կրակոց ե կարճ ժամանակամիջոցում սպանվում են հարյուրից ավելի փոկեր: Հրացանաձիգներն առաջ են դնում:

Հրացանաձիգներին հետևում են զերթողները: Նրանք ունեն մեծ, սուր դանակներ: Նրանք սպանված փոկերից հանում են կաշին ե ճարպը:

Դալիս ե սառցահատը, բարձում ե վարքը ե շարժվում դեպի փոկերի նոր հանդատավայրը. ողաշուն այդ մասին արդեն ուղիով իմաց ե տվել:

ՁԿՆՈՐՍԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՆԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

Կուլա թերակղզու հյուսիսային ափին, այստեղ-այնտեղ ցլը-ված են ձկնորսական կայաններ, ձկնորսական բազաներ:

ԽՍՀՄ-ի քարտեզի վրա դեռ կուլա թերակղզին:

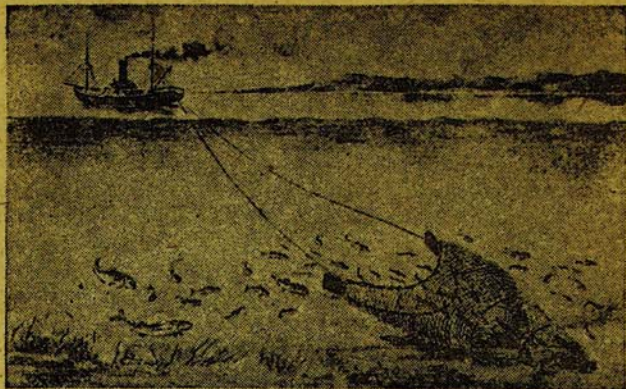
Հաճախ դալիս են այստեղ առագաստային ե մոտորային նավեր ե ծովածոցում խարխախ ձգում: Վոմանք ձուկ են բերում, խեղ-վոմանք, վերցնելով սաշար, սարք ե խայծեր, դնում են վորսի:

Յերբ ձկան վորսն սկսվում ե, նավերն անընդհատ ձուկ են կրում: Ձուկը նավահանգստում դատարկում են, դարսում տակառների մեջ, վրան աղ ցանում ե շոգենավերով փոխադրում պահեստները:

Չողաձուկը սոսկորարար ծովափերին մոտենում ե խիտ շերտով, վոր ունենում ե մի քանի կիլոմետր յերկարություն ե լայնություն: Նույնպիսի խիտ ե մեծ շերտով ե շարժվում նաև տառեխը: Սա կանգ ե առնում ափերի մոտ ե մտնում ե խաղաղ ծովախորշերը: Հենց այստեղ ել նրան ռուկաններով փակում են ե վորսում մեծ շերեփներով, պարկերով ե դուլլերով:

Ձուկն աղ են դնում, չորացնում, ծուխ տալիս:

Մեծ քանակությամբ ձուկ վորսում են մանավանդ տրաու-

Նկ. 10. Ձկան վորս տրաուլերով

լերձերով: Խորհրդային նոր արաուլերը մի ամբողջ լողացող
պարծարան է:

Նա վոչ միայն ձողաձուկ է վորսում, այլև այդ ձուկը մշա-
կության է յենթարկում և դարձնում պատրաստի մթերք:

Հենց վոր տրաուլերը ծով է դուրս գալիս, նրա վրա դանը-
վող ուղիտիկայանն սկսում է իր աշխատանքը: Ռադիոսը կապ-
վում է այն բոլոր արաուլերների հետ, վորոնք այդ ժամանակ
դանվում են ծովում: և, ձկան շարժման մասին ստացած տե-
ղեկությունների հիման վրա, նավապետը նշում է վորսի տեղը:

Տրաուլերն ուղեորվում է դեպի նշած կետը: Տրալը (հատուկ
ցանց) իջեցնում են ծով: Նավը շարժվում է, և սկսվում է վորսը:

Մի ժամից հետո տրալը հանում են, ճախարակի միջոցով
բարձրացնում և ձուկը մասսայորեն «հոսում է» սախտակամածի
վրա: Տրալը ժամը մեկ բարձրանում է և ամեն անգամ իր հետ
բերում մոտ հազար կիլոգրամ ձուկ:

Միտվում ե ձկան մշակումը: Ձկնորս-նավաստիները կազմա-
կերպում են կենդանի կոնֆեյեր: Մեկը մեծ պատուաքաղով
բռնում ե ձողաձուկը ե դնում յերկաթե թիթեղով պատած մա-
քուր սեղանի վրա: Յերկրորդ նավաստին կացնի ճարպիկ հար-
վածով կտրում ե ձկան դուխը. ե դիտատած ձուկն սկսում ե
սողալ սեղանի հարթ, փայլուն մակերևույթով, այստեղ ճար-
պիկ ձևաքերը բռնում են ձուկը, սուր դանակով փորը ձեղքում,
են ե փորոսիքը հանում:

Ձուկը ձևաքից ձևաք ե անցնում: Հանում են նրա մաշկը,
սուր դանակով նրան յերկարությամբ յերկու մասի յեն բաժա-
նում ե հանում վողնաշարը: Ձկան փափուկ մասերն ալ են
դնում ե արյում տեղափոխում:

Հենց այստեղ ել, արատւերի վրա վոսկորներից վոսկրային
ալյուր են պատրաստում, իսկ ձողաձկան լյարդից ձկան յուղ են
հանում, վորը դործ ե ամվում վորպես բժշկական միջոց ե
սննդարար նյութ:

ՀՅՈՒՄԻՍԱՅԻՆ ԾՈՎԱՅԻՆ ՃԱՆԱԳԱՐՀԸ

Մեր Միության հեռավոր հյուսիսում բնական շատ հարու-
սություններ կան: Լայն շերտով հալարավոր կիլոմետր տարա-
ծության վրա ձգվում են վարավոր անտառներ, այդ անտառ-
ներում շատ թանկարժեք մուշտակավոր գաղաններ կան: Զանա-
զան տեղերում գտնվել են անուխ, նալթ, գրաֆիտ ե ուրիշ
շատ ոգտակար հանածոներ:

Բայց ի՞նչ ճանապարհով դուրս բերել այդ հարստություն-
ները—տայգայի ե տունդրայի բնդարձակ դժվարանցանելի տա-
րածությունների վրայով:

Նայեցեք Պորհրդային Միության քարտեզին: Ընդարձակ
ջրառատ դետերը շատ տեղերում կտրում են Միության ամբողջ
հյուսիսային մասը ե իրենց ջրերը տանում դեպի Հյուսիսային
Սառուցյալ ովկիանոս: Այդ ովկիանոսով ամառը կարելի չե դնալ
Միության հյուսիսային ծովափի վորևե կետը, ինչպես ե ուրիշ
յերկրներ:

Բայց Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսում նալով ճանա-
պարհորդելը շատ վտանգավոր ե: Սառուցներից շատ նալեր են

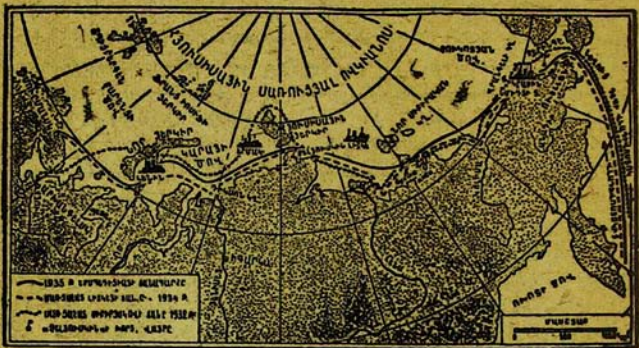
խորտակվել այդ ովկիանոսում: Խորհրդային կառավարութիւնը վորոշել է հետադուռել Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսը և բացել անվտանգ ծովային ճանապարհ Միութեան ամբողջ հյուսիսային ափի յերկարութեամբ:

Այս նպատակով ամեն տարի ուղարկվում են հզոր սառցահատներէց և սալառնակներէց բաղկացած գիտարշավներ. նրանք բւուումնասիրում են բւեռային ծովերը:

Կղզիների վրա շինված են մի շարք բւեռային կայաններ, վորոնք շարունակ գիտում են յեղանակը և բւեռային սառուցյաների շարժումը: Նրանք իրենց գիտողութիւնները ռադիոյով հաղորդում են այն բոլոր նավերին, վորոնք լողում են բւեռային ծովերում:

Վերջին տարիներում խորհրդային սառցահատները Կարայի ծովով ռտար շատ նավեր են անցկացնում:

Վերջին խորհրդային գիտարշավները մի ամառվա ընթացքում կարողացան անցնել Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսը մեր Միութեան հյուսիսային ափերի մտն:

Նկ. 11. Հյուսիսային ծովային ցամապարհով ճխտարված հիսպեդիցիանների քարտեզը

Քարտեզի վրա ցույց ավել Միբերյակով, Չելյուսկին, Լիսկեյի գիտարշավների ճանապարհը:

Բայց բեկոային ծովերը դեռ լավ ուսումնասիրված չեն և նավելը շատ տեղերում դեռևս շատ վտանգավոր է: Այդ պատճառով և էջուսիսային բեկոային ծովերի հետազոտութունը դեռ շարունակվում է: Կազմակերպվում են նոր դիտարչային: Զանազան տեղերում կառուցվում են բեկոային նոր կայաններ:

Դաժան և կյանքը բեկոային կայաններում: Ծանր են նախելու պայմանները բեկոային ծովի սառույցների մեջ. մեծ հաստասահամութուն, սոկունույուն և խիղախութուն ունեն այն հարյուրավոր խորհրդային աշխատավորները՝ ծովագնացներն ու դիտնականները, վարոք կովի յեն բունելի Սառույցայ ովկիանոսի դաժան բնության հետ էջուսիսային մեծ ճանապարհի համար, մեր բեկոային դոնայի յուրացման համար:

Աշխատանք արտադասյան ժամանակ. Լրագրների միջոցով հետեցեք թե ինչ ճանապարհներով են անցնում այս տարվա դիտարչային: Քարտեզի վրա գործիկ զբոսակներով նշանակեցեք այդ նավերի անցած ճանապարհը.

«ՁԵԼՅՈՒՍԿԻՆԻ» ՅԵՐԹԸ

Այս հոգվածը կարգալիս պետք է շարունակ հետևել քարտեզին:

1933 թ. ոգոստոսին Մուրմանսկից դուրս յեկավ «Ձեյուսկին» բեկոային մեծ շոգենավը: «Ձեյուսկինը» տանում էր դիտարչայ շէուսիսային Մովային ճանապարհն ուսումնասիրելու համար:

Դիտարչայի պետն էր հայտնի դիտնական և բեկոային հետազոտող Ո. Յու. Շմիդար: Շոգենավը վարում էր փորձված բեկոային կապիտան Վորոնինը:

Առաջին սառույցները: Առաջին յերկու որը «Ձեյուսկինը» դնում էր Բարենցի ծովով:

Խաղաղ էր: Տաք: Մեկ-մեկ պատահում էին ձկնորսական խոշոր նավեր: Յերբեմն, ճեղքելով ջուրը, ծովի մակերևույթի վրա յերևում է կետի մեջքը:

Յերբորդ որը շոգենավը մոտենում է նոր Յերկրի ձյունապատ ժայռոտ ափերին և կղզիների միջև դանվող նեղուցով դուրս գալիս Կարայի ծովը:

Կարայի ծովում շոգենավը հանդիպում է հսկայական սա-

սուլցներէ: Եւստով «Ջեյլուսկինն» ընկնում է անընդհատ, միապազազ սառուլցնների մեջ: Սառուլցները հոկայական ուժով դարկիում են շողենալի կողերին: Կապիտան Վորոնինը շարունակ փոխելով նալի ուղղութիւնը, աշխատում է թուլացնել հարվածները: Բայց դա քիչ է ողնում: Մեծ սառուլցների հետ ունեցած հենց առաջին ընդհարման ժամանակ «Ջեյլուսկինը» ճեղքվածք ստացավ: Պետք էր խորոզել նալը:

Վերջապես սառուլցները դառնում են անանցանելի: «Ջեյլուսկինն» ստիւրված է կանոց առնել: Ռադիոյով ոգնութեան են կանչում «Կրասին» սառցահատը, վորը հանում է նրան ծանր սառուլցների միջով: Եողենալը շարունակում է իր ճանապարհը: Նրա վրա վոչ մի բոպե չի ընդհատվում կաղմակերպված աշխատանքային կյանքը: Կապիտանն իր կամը շահից աշխուրջ հետեւում է ծովին: Գիշեր-ցերեկ լավում է շտուրմանի հրամանը: Գիշեր-ցերեկ կանգնած են մեքենավարները շողենալի կաթսաների մոտ: Յուրաքանչյուր չորս ժամը մեկ փոխվում է նախասինների պահնորդութիւնը: Գիտական աշխատավորներն անընդհատ դրազված են հեռագոտութեամբ:

Եողենալը դանդաղորեն առաջ է դնում Կարայի ծովով: Սառուլցներից նա ընկնում է մութ մատախուղների մեջ: Մտախուղներից հաղիվ ազատվելով նա կրկին շրջապատվում է սառուլցներով:

Վերջապես, 17-րդ սրը շողենալը մոտենում է Ջեյլուսկին հրամանատարին: Յեւ ի՞նչ ուրախութիւն: Այստեղ նա հանդիպում է Խորհրդային Միութեան բեհուային հինգ լավ նավերի:

«Ջեյլուսկինը» Զուկոտյան ծովի սառցե գերալթյան մեջ: Ջեյլուսկին հրամանատարից հետո շողենալն ամբողջ 10 սր դնում է գեպի Բերինդյան նեղուցը, չհանդիպելով վորեւէ արգելքի:

Արդեն հետու չե Վրանդելի կղզին, իսկ նրանից հետո մնում է վերջին Զուկոտյան ծովը: Բայց սա ճանապարհի ամենադժվար մասն է: «Ջեյլուսկինը» կրկին ծանր սառուլցների մեջ է ընկնում:

Մոտենում է ձմեռը: Սառուլցներն սկսում են իրար հետ միանալ, սառչել: Եողենալն ալիլի առ ալիլի դանդաղ է առաջ շարժվում: Յերբեմն սառուլցներն ախպիտի մեծ ուժով են ճը-

չում շողենալը, վոր նա շարժվում է նրանց ճնշման ուժով։

Ահա, վերջապես, Բերինգյան նեղուցը։

Բայց հանկարծ, բոլորովին անսպասելի կերպով, սառույցները ճնշում են շողենալը դեպի հետ և նրան կրկին Չուկոտյան ծովը տանում։

Գալիս և ձմեռը և սառույցները շղթայում են ծովը։ Եղեկնալը սառած մնում է հսկայական սառցադաշտի մեջ... Ստիպված են ձմեռել սառույցների մեջ։ Եղեկնալթոսյի կրակարանները հանգչնում են, վորպեսզի վառելիքը խնայվի։

Բայց չեկլուսկիները չեն վհատվում։ Գիտական աշխատավորներն ավելի մեծ յուսմողով շարունակում են իրենց աշխատանքները։ Բոլորն սկսում են ամենայն լրջությամբ սովորել։

«Ձեկլուսկիների խորապետը»։ Արդեն յերկու ամսից ավելի յե, ինչ «Ձեկլուսկիներ» ձմեռում է Չուկոտյան ծովի սառույցների մեջ։ Հսկայական սառցադաշտի հետ միասին նա թափառում է ծովում։

Ծովը ծածկած սառցադաշտերն սեղմում են իրար։ Սառույցները դրդողոցով և ճայթյունով կտարտվում, փչրվում են և իրար վրա կուտակվում։ Անցնում է դեկտեմբերը, հունվարը։ Ահա արդեն փետրվարի 13-ն է։

«Ձեկլուսկիներ» վրա կյանքն ընթանում է ինչպես միշտ, թեպետ այժմ ավելի հաճախ են լսվում կտարտվող սառույցների հարվածներ ու ճարձատյուններ։ Բայց բոլորն ընտելացել են դրան։ Միայն նավի հրամանատարական կազմը Եմիդտի և Վորոնինի գլխավորությամբ աչալուրջ հետևում են սառույցներին և իղուր չեն հետևում։

Հանկարծ ցերեկվա ժամը 2-ին լսվում է շարժման հարված և սառցի վիթխարի պատը շարժվում է դեպի «Ձեկլուսկիներ»։ Սառույցների դարկից նավի կողքում մեծ ճեղքվածք է առաջանում։

Հրամայվում է անմիջապես նավը դատարկել, անհրաժեշտ պաշարն իջեցնել սառույցների վրա։ Մի քանի վայրկյանից հետո բոլորն իրենց տեղերումն են և նավը դատարկվում է։ Վոչ մի իրարանցում, վոչ մի աղմուկ։

Սառույցները նորից ճնշում են շողենալը։ Յեկ մեկը մյուսի

Հետևից տրաքվում են շրջածածկի յերկաթե թերթերը: Շոգենաօլի ձախ կողքը պատուված է: Ջուրն սկսում է նալի մեջ հոսել: «Չեյուուսկինը» սուղվում է: Բայց վոչ ճիչ, վոչ հուսահատություն: Աշխատանքը շարունակվում է: Շուտով բոլոր անհրաժեշտ սլաշարը, գիտական գործիքները և նյութերը սառցի վրա յեն: Բայց ահա նալի ջիթն սկսում է թեքվել: Տախտակամածը ծածկվում է ջրով: Լսվում է հրաման՝ «Թողնել նալը»:

Շոգենաօլի ջիթն արագորեն ջրի տակ է անցնում:

Նկ. 12. «Չեյուուսկինի» խորտակումը

Ամենից վերջը շոգենալը թողնում են գիտարշավի պետ Շմիդտը և կապիտան Վորոնինը: Մի քանի վայրկյան ևս և «Չեյուուսկինն» անհետանում է սառույցների տակ:

Ճամբար սառույցի վրա: Շոգենալը խորտակվեց, և մարդիկ մնացին անոթեան սառցե անապատի մեջ:

Մթություն է: Փոթորիկ: Սաստիկ սառնամանիք:

Շտապ կանգնեցնում են ռադիոկայմը, վրաններ են դնում. աշխատելը սոսկալի ծանր է. գործիքներ չկան, սառնամանիքից

մասները չեն ծալվում, քամին դլորում և նրանց, փոթորիկը կուրացնում և աչքերը: Վերջապես ուժասպառ, թրջված, սառած մտնում են վրանները, քնում ծանր քնով:

Առավոտը նրանց ուրախ, հուսադրող լուր և բերում: Ուշ-լենի ռադիոկայանը (Չուկոտյան թերակղզու վրա) լսում և չեղ-յուսկինցիներին: Շմիդտը ռադիոյով հաղորդում և Մոսկվա շո-գենայի խորտակման մասին:

Կադատեն... Պետք և միայն դիմանալ, մտածում և ամեն մեկը: Աստիճանաբար կյանքը կարգի յե ընկնում: Ծամբարի վրա ծածանվում և խորհրդային կարմիր դրոշակը:

Ռադիոյով լուր են ստանում, վոր Մոսկվայից ոգնության են դալիս սավառնակներ, դիրիժարներ և «Կրասին» սառցա-հատը: Բոլորի տրամադրությունն ալիլի ևս բարձրանում և: Սկսում են փնտռել և մաքրել հրապարակներ սավառնակների վայրեջքի համար:

Բայց այն սառցադաշտը, վորի վրա դտնվում և ճամբարը, շարունակ շարժվում և: Այստեղ-այնտեղ յերևան են դալիս մեծ ճեղքեր, սառույցները կուտակվելով իրար վրա հսկայական թլմ-բեր են առաջ բերում: Մեկը մյուսի հետևից կոտրատվում են և անրոդրոմները: Սառցակույտը քանդում և խոհանոցը, իսկ մի ուրիշ անդամ՝ հանրակացարանը: Մի անգամ քիչ մնաց սառցի տակ անցներ ռադիոկայմը: Ծամբարն ամեն մի բոսկե վտանգի մեջ և: Իսկ ոգնություն դեռ չկա: Պանդարում են բուքը և մա-ռախուղները: Արդեն մոտ մեկ ամիս թափառում և ծովում լողա-ցող ճամբարը: Բայց չեկուսկինցիները չեն վհատվում: Նրանք բոլևիկական համառությամբ կռվում են սառույցների դեմ, շա-րունակում են հետադուտել Չուկոտյան ծովը: Կոմունիստները և կոմյերիտականներն ամեն տեղ, ամենածանր և սլատասխանատու աշխատանքի մեջ կանգնած են առաջին շարքերում:

Աշխույժ տրամադրություն պահպանելու համար կադմակեր-պում են ընթերցանություն, խաղեր, յերգեցողություն, լույս են ընծայում պատի թերթ՝ «Անճնատուր չենք լինի»:

Վերջապես, մեկ անգամ ճամբարի վրա յերևաց սավառնա-կը, վորը ճեղքել անցել եր մառախուղի և փոթորկի միջով: Չե-լյուսկինցիների առաջին խումբն աղատված և:

Բայց մատախուզն ու փոթորիկը սաստկանում են: Ստիպ-
ված են դարձյալ սպասել:

Մի ամբողջ ամիս դեռ չարունակվում և համար կոխիլը սա-
ռույցների դեմ լողացող ճամբարում:

Ամբողջ Խորհրդային Միությունը լրագրերի միջոցով, լար-
ված հեռևում և, թե ինչ և կատարվում հեռավոր հյուսիս-արև-
մելքում: Բոլորն անհամբեր սպասում էին պարզ ու խաղաղ ո-
րերի Չուկոտյան ծովում:

Վերջապես, ազրիլի սկզբին դալիս են այդպիսի որեր: Սա-
վառնակները մեկը մյուսի հեռեկեց իջնում են սառույցների վրա
և տանում շեյտակիցիներին: Ազրիլի 13-ին թռչում են վերջին
մարդիկ: Բոլորն էլ ազատված են:

Ուրախությամբ ու հարարությամբ դիմավորում և շեյտա-
կիցիներին ու նրանց աղասող հերոսներին ամբողջ յերկիրը:

«Չեյտակին» շողենավի խորտակվելը չհանդնեցրեց Հյուսի-
սային ծովային ճանապարհի հետազոտությունը: Հինգ ամիս հե-
տո «Էլիտին» ստացահատը Հյուսիսային Մատուցյալ սվիտանոսով
անցավ այդ ծովային ճանապարհը՝ Բերինգյան նեղուցից մինչև
Մուրմանիկ:

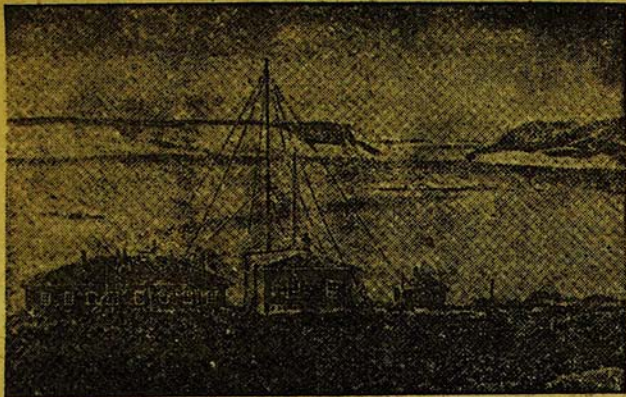
Գարեպեդ վրա ցույց տվեց Չեյտակիցի խորտակման տեղը և «Էլիտին»
ճանապարհը Վադիվոստոկից մինչև Մուրմանիկ:

ԲԵՎԵՌՍՅՈՒՆ ԿԱՅԱՆՈՒՄ

Մամր են բևեռային կայաններում ձմեռողների կյանքի պայ-
մանները: Բայց նրանք լավ են հասկանում, թե վորքան մեծ
նշանակություն ունի բևեռային ծովերի հետազոտությունը. ա-
րիարար տանում են կյանքի բոլոր դժվարությունները բևեռա-
յին սառույցների մեջ, և բևեռային գիշերվա խավարի մեջ բոլոր
աշխատանքները կատարում են հարվածային կարգով:

Ահա թե ուղիորդով ինչ և պատմում Ֆրանց Հովսեփի յերկրի
բևեռային կայանի կյանքի մասին այդ կայանում ձմեռողներից
մեկը:

«Լսեցեք, լսեցեք: Խոսում և Ֆրանց Հովսեփի Յերկիրը: Այս
բոսյեյիս բևեռային գիշեր և: Արդեն յերկու ամիս և, ինչ տևում

Նկ. 13. Բևեռային կայան

և նա: Տուներ շքեմատուրած և հսկայական ճյուղակույտերով: Ձյուներ ծածկուած և դռներն ու պատուհանները: Աժեն որ ստիպ-
ված ենք մտքրել այդ ճյուներ, վորպէսզի նրանք բացօին: Մեկ-
մեկ այնպիսի քամի չն բարձրանուած, վոր սառցնող ցուրտը թա-
փանցուած և տան բոլոր անկյունները:

Ձյունի մեջ բացված աստիճաններով, լապտերը ձեռքներին
բարձրանուած ենք ճյուղակույտի դուռը, վորպէսզի այնտեղից
իջնենք պահեստը վառելիք բերելու համար:

Ինչ յեղանակ էլ լինի, կայանի աշխատանքները կանգ չեն
առնուած: Դիտողն իր ժամանակին, փոքրիկ լապտերը ձեռքին,
համարյա աննկատելի բևեռային գիշերվա խափարի մեջ, ուղե-
վորվուած և յեղանակի դիտողութլունների համար պատրաստած
հրապարակը: Մի ուրիշ գիտող նույնպիսի լապտերով յուրաքան-
չյուր ժամը մեկ անգամ դնուած և սառցի վրա հաստատված գոր-
ծիքի մոտ, վորով չտարվուած և մակընթացութլունը և տեղատու-
թլունը:

Յուրաքանչյուր 15 րոպեն մեկ դուրս ե գալիս հերթապահը դիտելու բևեռախայլը :

Աշխատանքը յետում ե և տան մեջ : Լարորատորիայի մեջ լավում ե ժամացույցի և ինքնազիր գործիքի ուրախ չըխկչըխկոցը :

Միջանցքում պատրաստում են ճանապարհորդական նավակներ, ծուում են սահնակի հիմնածողեր, մշակում են դադանի մորթիներ : Պոհանոցում կաթսաներով աղմկում ե խոհարարը :

Ընթրիքից հետո ուղիով լսում ենք յերեկոյան լրագրի և համերգի հաղորդում, խաղում ենք շախմատ, շաշկի, կարդում ենք գրքեր :

Աադադուրքում : ԽՄԿ-ի վարչական քարտեզի վրա դուք թե վոր կղերների վրա յեն դանվում գլխավոր ուղիկայանները :

ՀՅՈՒՄԻՍՍՅԻՆ ԲԵՎԵՌԱՅԻՆ ՇՐՋԱՆԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԵՐ ՅԵՂԱՆԱԿԻ ՎՐԱ

Գիտական հետազոտություններն ապացուցում են, վոր հյուսիսային բևեռային շրջանի յեղանակը մեծ ազդեցություն ունի մեր յեղանակի վրա : Հյուսիսային բևեռային շրջանը մի հսկայական սառցարան ե, վորտեղից դեպի մեզ փչում են ցուրտ քամիներ : Վորքան շատ սառույցներ են կուտակվում Հյուսիսային Սառուցյալ ովկինոսում, այնքան ավելի ցուրտ ե լինում մեզ մոտ :

Բևեռային շրջանում ամեն տեղ նույն կլիման չե : Ինչպես դիտենք, սառցապատ ովկինոսի մեջ դանվող ջրի տաք շերտը կախված ե Գոլֆշտրոմ տաք հոսանքից : Յեթե չլիներ այդ հոսանքը, Յելլոուպայի հյուսիսը բռնված կլիներ սառույցներով, դաժան քառնամանիքը կպատեր բոլոր կենդանի եյակներին : Տաք հոսանքի ջերմաստիճանի մեջ տեղի ունեցող ամեն մի փոփոխություն անդրադառնում ե մեր յեղանակի վրա :

Յեղանակը ճիշտ դուշակելու համար, մենք պետք ե լավ լմանանք, թե ինչպես ե փոխվում յեղանակը Հյուսիսային Բևեռային դոտում, ինչպես են շարժվում սառույցները Հյուսիսային Սառուցյալ ովկինոսում :

Վարժուք յուն. հանաւորային քարտեզի վրա Միւսթյան բնեւոյն զոնայի շուրջը դիտ գալեցեք: Գրեցեք բնեւոյն զոնայի մեզ հայտնի ծովերի, կղզիների և թերակղզիների անունները:

Գծեցեք Լիակե ստոցահատի անցած Հյուսիսային ծովային հանապարհը: Աշխատամք արտադրայամ ժամանակ. Բացիկներից, նկարներից, լրագրերի և ամսագրերի հարվածքներից կազմեցեք այլո՞՞՛ «ՆՍՀՄ»-ի բնեւոյն զոնանք:

2. ՏՈՒՆԴՐԱՆԵՐԻ ԶՈՆԱ

Հյուսիսային Սառուցյալ ուկրանոսի ավերով ամբողջ Խորհրդային Միութեան յերկարութեամբ ձգվում և տունդրան:
«Բնական գոտիներ» քարտեզի վրա գտե՛ք տունդրայի գոտիւմ:

ՏՈՒՆԴՐԱՅՈՎ ԶՄԵՈՒՇ

Յեղջերուները մեզ արագորեն տանում էին տունդրայով: Մեր շուրջը փոխում էր ձյունապատ անսահման հարթութիւնը:

Նկ. 14. Չմեռը տունդրայում

Նա փախչում էր դեպի հեռ. ամայի, միապաղաղ: Ամեն ինչ սպիտակ էր: Մեր շուրջը մի բիծ անդամ չէր նշմարվում:

Մուր, սառը քամին շունչներս կտրում եր և ձյունի լիսչին
ածում մեղ վրա :

Ձմեռային կարճ ցերեկը կամ այնչի ճիշտ ձմեռային աղջա-
մուղջն արագ անցավ: Գիշերը մտանաւ եր: Մշուշը խտա-
նում եր:

Գամին մի ակնթարթ դադարեց, բայց հետո սկսեց մունչալ
նոր ուժով:

Հանկարծ ձյունի հսկայական դանդաժներ թափվեցին մեղ
վրա: Ձյունե մրրիկը սղիտակ միադադաղ շերտով պտտվում եր
մեր շուրջը: Մի բոպեյում դոյացան հսկայական ձյունակույ-
տեր: Սահնակները մերթ ծանրացած դանդաղորեն բարձրանում
եյին հարկաթմբի դուռիը, մերթ արագորեն ցած սահում:
Ձյունե մրրիկը ակեց մի քանի ժամ, բոլորային չթուլանալով:

Մենք մի քանի անգամ կանգ առանք յեղջերուներին հան-
դըստացնելու համար: Վերջապես նրանք բոլորովին ուժաստատ
յեղան և կանգ առան:

Մենք սահնակներից հանեցինք մորթիներ, սրառաստեցինք
վրանի նման մի բան: Մինչդեռ մենք դրադված եյինք, ձյունը
մեղ բոլորովին ծածկեց:

Մենք թաղվեցինք ձյունի տակ, կտրվելով ամբողջ աշխար-
հից:

Ձյունը ծածկեց մեղ, ձյան շերտը բարձրանում եր վեր ու
վեր:

Մոտ 4 ժամ մնացինք ձյունի տակ սրտեկած:

Երբ ձյունաթմբի տակից դուրս յեկանք, մնացինք դարձա-
ցած: Կարծես ձյունի մրրիկ բոլորովին չեր ել յեղել: Մեր շուր-
ջը հեղեղված եր բեռնային շողջողուն լույսով: Ձյունի հար-
թությունը կայծին եր տալիս և ծիածանի բոլոր դույներով
փայլելում:

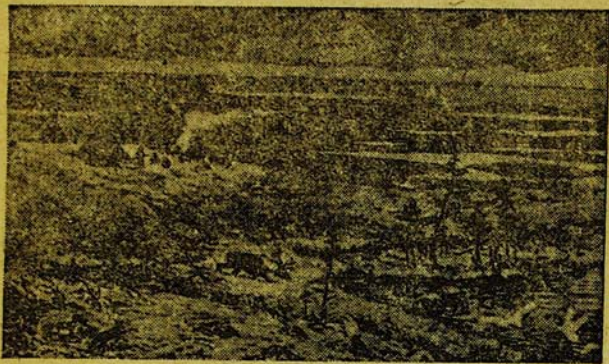
Մենք յեղջերուները լծեցինք և առաջ դնացինք: Եղջերու-
ները յերկար հանգստից հետո կրկին սկսեցին վաղել արագ և
հալասար քայլով:

Սկսեց լուսանալ: Ծուտով յերևացին յերեք վրան (չում):

ՏՈՒՆԴԻՐԱՅՈՎ ԱՄՍՈՒՐ

Չորս ամիս հետո մենք նույն ճանապարհով հետ ելինք դառնում: Ամառ եր: Տունդրան չէր կարելի ճանաչել: Նա այժմ ամբողջապես ծածկված էր կանաչ ու դորչ մամուլներով, մոխրագույն քսերով-յաղելով: Մամուլի միջից կարճրին ելին տալիս լուամբղի պտուղները, նայում ելին ճախնամորու թլիերը, կապույտ հապալասները: Տեղ-տեղ աչքի ելին ընկնում անմոտակների, բևեռային կաղաչների և դեղին աղոնիտանի ծաղիկների վառ բծերը: Յերբեմն ել յերևում ելին դաճած կեչիներ և ուռնիներ:

Վոր կողմն ել նայում ենք, ամենուրեք մեր առաջ փայլում են անհամար լճեր: Բարձր տեղից նրանք կապույտ, փայլուն հայելիների ելին նմանվում:

Նկ. 15. Ամրանք տունդրայում

Արևն ամենեկն մայր չէր մտնում: Տունդրայում կյանքն ամբողջ որը յետում եր: Միլիոնավոր սաղեր, բաղեր, կարասար-

ներ և ուրիշ թոշուններ ծածկում եյին լճերը և թոշում եյին ուղում: Գիշեր-ցերեկ լճերի վրա աղակում եյին թոշունները:

Մենք հանդատանում եյինք լճի ափին: Այստեղ մի փոքրիկ բլրի վրա եյին նենեցների վրանները: Նենեցներն ամբողջ որը վորսում եյին թոշուններ, բռնում եյին ձկներ, հետո նրանց ծխահարում, չորացնում և ձմեռվա համար պաշար պատրաստում:

Մառաշին արեգակը լուսավորում եր և տաքացնում: Մարդկանց և յեղջերուների համար առատ սնունդ կար: Բայց մոծակները թունավորում եյին նրանց կյանքը: Նրանք մեծ խմբերով թոշում եյին ողում մշուշի նման չրջապատելով ամեն մի կենդանի եյակ: Նրանք այնքան շատ եյին, վոր մարդիկ հաղիվ եյին կարողանում չնչել: Յեղջերուների հոտերը խելագարի պես վաղում եյին բաց տեղեր, վորտեղ մոծակ քիչ ե լինում, վորովհետև բաց տեղերում դ՛չում ե քամի և քում մոծակներին:

ՏՈՒՆԴՐԱՅԻ ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԽՍՀՄ-ի Ֆիզիկական քարտեզի վրա դուք տունդրայի դտին:

Տունդրայի մակերևույթը: Համարյա ամբողջ տարածութունը, վոր բռնված ե տունդրայով, ներկված ե կանաչ գույնով: Այդ նշանակում ե, վոր տունդրայի մակերևույթը հարթ ե:

Մի քանի տեղերում տունդրայում բլուրներ կան: Պատահում ե և լեռնոտ տունդրա:

Դիտեցեք քարտեզը և ցույց տվեք այն տեղերը, վորտեղ լեռները կտրում են տունդրան:

Կլիման: Տունդրայի համարյա ամբողջ դտին գտնվում ե բևեռային շրջանից հյուսիս, վորտեղ արեգակը ձմեռը մի քանի օր և նույնիսկ մի քանի ամիս շարունակ բոլորովին չի յերևում յերկնակամարի վրա: Տունդրայի ափերը վողողում են ցուրտ ծովեր, վորոնց մեջ ամառվա ընթացքում անգամ լողում են մեծ քանակությամբ սառույցներ: Այդ պատճառով ել տունդրայի կլիման խիստ ե: Չմեռն այստեղ տևում ե 8—9 ամիս: Հաճախ լինում են սոսկալի սառնամանիքներ և փոթորիկ. հաճախ փչում,

են ցուրտ և չոր քամիներ: Այսին քիչ և դալիս, և դետինը սառ-
չում և բայական հաստ շերտով:

Ամառը տունդրայում կարճատև է: Արևն որեր և ամիսներ
չարունակ մայր չի մտնում: Բայց նա կեսորին անգամ շատ չի
բարձրանում և յերկիրը քիչ է տաքացնում: Այդ պատճառով ել
տունդրայում 50—100 սանտիմետր խորության մեջ պանջում և
համբարական սառածության շերտ:

Տունդրայի գետերն ու լիճերը: Հայկերժական սառածության
շերտը թույլ չի տալիս, վոր հալված ձյունի ջրերն անցնեն դետ-
նի խորքերը: Այդ պատճառով տունդրան հարուստ է լճերով:
Քիչ չեն և ջրառատ գետերը, վորոնք կտրում են տունդրան:
Այդ գետերի մեծ մասն սկսվում է հեռու հարավում: Տունդրա-
յում նրանք հոսում են փոքր տարածության վրա և թափվում
են բևեռային ծովերը:

ՈՍՀՄ-ի Ֆիզիկական քարտեզի վրա դուք հետևյալ գետերի
գետարերանները՝ Պեչորա, Ոբ, Յենիսեյ, Լենա:

Բուսականությունը: Տունդրայի բուսականությունը հա-
րուստ չէ: Ցածրադիր տեղերում աճում են մամուռներ, բարձ-
րադիր տեղերում՝ փոսեր: Գոսերից ամենից հաճախ պատահում
է յագիլը: Յերբեմն պատահում են դեանի վրա փուլող մանր
ծառեր՝ դաճած կեչի, ուռի, սոճի: Մամուռների մեջ շատ կան
հատապտուղ բույսեր՝ լոռամրդի, ճախնամորի, կապույտ հա-
պալաս, հավամրդի:

Միայն ցուրտ քամիներից պաշտպանված տեղերում աճում
են խոտեր, դույնդղույն, վառ ծաղիկներով:

Տունդրան անտառազուրկ տարածություն է, ծածկված մա-
մուռով և քոսերով:

Տունդրայի կենդանական բնակչությունը շատ քաղմազան չէ:
բայց քաղմաթիվ է:

Բներում ապրում են բևեռային անթիվ մկներ, վորոնք կե-
րակրվում են քոսերով և տունդրայի ուրիշ բույսերով:

Բազմաթիվ լճերի ակերը ծածկված են չվող թռչուններով՝
բաղերով, սաղերով, կարապներով: Այստեղ նրանք դառնում են
առատ սնունդ՝ ջրային բույսեր, մանր ձկներ և ջրային ուրիշ
կենդանիներ: Գետերում և լճերում քաղմաթիվ ձկներ կան:

Նկ. 16. Բևեռային աղվես

Նկ. 17. Բևեռային բու

Տունդրայում շատ կան նաև բևեռային աղվեսներ (բեթոն) և բևեռային բվեր, վորոնք կերակրվում են մկներով և չվող թռչուններով: Փատահում են հաճախ և դայլեր: Ամառը տունդրայի ողջ լցվում է մոծակների բզրոցով: Նրանք ամսերի պես խիստ հետապնդում են ամեն մի կենդանի եյակի:

ՏՈՒՆԴՐԱՅԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆՆԸ

Տունդրան յերկու անգամ այնչի մեծ տեղ է բռնում, քան Անդլիան, Ֆրանսիան և Գերմանիան միասին վերցրած: Այս հսկայական տարածության վրա շատ նոսր է բնակչությունը:

Տունդրայում ապրում են հետևյալ ժողովուրդները՝ Ուեմեցները, լոպարները, չուկչամերը, կամչադալները: Ռուսներն ապրում են տունդրայում դանվող սակավաթիվ քաղաքներում և դետասիերին:

Գարտեղի վրա ցույց տվեք այն տեղերը, վորտեղ ապրում են այդ ժողովուրդները:

Համարյա այդ բոլոր ժողովուրդները դրադվում են վորսորչությամբ, ձկնորսությամբ և բաղմացնում են յեղջերուների հոտեր: Համարյա բոլորն էլ ապրում են վոչ թե քաղաքներում ու գյուղերում, այլ քոչում են տեղից-տեղ, վորոնելով սնունդ թե՛ իրենց և թե՛ յեղջերուների համար:

Տունդրայի վաչկատուն բնակչության կյանքը մինչև վերջին

ժամանակներս մեծ կախում ունեւր նրան շրջապատող դժգոհանք
բնությունից :

Յեթե շրջակայքում առատ կեր կա յեղջերուների համար :
Վորսն առատ է, տունդրայի բնակիչն ել լալ է ապրում : Բայց
ահա դետինը սառույցի բարակ շերտով ծածկվեց, յեղջերուն
այլևս կեր չունի. նա նիհարում է և սասկում : Գազանները հե-
ռանում են ուրիշ տեղ և վորսը վերանում է : Նենեցի ապրուստը
դժվարանում է. տարածվում են սովը, հիվանդությունները և
աղքատությունը :

Տունդրայի բնակիչները դեռ տղեւ են և սնահավատ :

Պորհրւլային իշխանությունը համառ պայքար է տանում
տունդրայի ժողովուրդների կյանքը վերակառուցելու համար :

ՆԵՆԵՑՆԵՐ

Նենեցները—յեղջերվապահներ են : Նրանց ամբողջ կյանքը
յեղջերուների հետ է կապված : Ամբողջ տարին նրանք ապրում
են վրաններում, վորոնք ծածկված են յեղջերվի մորթով : Քնում
են յեղջերվի մորթու վրա, կերակրվում են ձկներով և յեղջերվի
մսով, խմում են յեղջերվի արյունը, յեղջերվի մորթուց շոր են
կարում (նկ. 18) :

Յեղջերուները կերակրվում են մոխրազույն քոսերով—յա-
դելով, վորով ծածկված են տունդրայի ընդարձակ տաքածու-
թյուններ : Յերբ յեղջերուներն ուտում, վերջացնում են յազելը :
այն ժամանակ նենեցները քոչում են նոր արոսատեղեր :

Նենեցների համար մեծ նշանակութուն ունի աղվամաղ և
ծովային դադանի վորսը : Պիում են բեռնային աղվեսներ, գայ-
լեր, արջեր, ծովացուլեր և փոկեր : Աղվամաղ դադանի վորսը
սկսվում է հենց ձմռան սկզբից :

Ամառն դադավում են ծովային դադանի վորսով, ձկնորսու-
թյամբ, թռչնորսությամբ և ձկեր հալաքելով :

Ձմեռը նենեցները քոչում են դեպի հարավ, այնպիսի մոտ ան-
տառներին, իսկ ամառը շարժվում են դեպի բեռնային ծովերի
ափերը :

Սառնամանիքի, փոթորիկի, մառախուղի և բեկռային դի-
չերվա խաղարի մեջ տունդրայի ձյունաբառ լուռ տարածու-
թյունների, անծայրածիր հարթության վրա թափառում են նե-
նեցները :

Նկ. 18. Նենեցները վերադարձել են ֆակտորիայից

Հենց վոր սառած գետինը հալվում է, բեկռային ծովերի
ափերը կենդանանում են, նենեցներն ամեն ամառ դալիս են այս-
տեղ : Ծովային քամին յեղջերունների վրայից քշում, հեռացնում
է մոծակներին ու բոռերին :

Բայց բեկռային կարճատև ամառը շուտ է անցնում : Ծո-
վափերը ծածկվում են խիտ մառախուղով : Չյունն ալիկի ու ա-
վիկի հաճախ է դալիս, սուլում և վռոնում է քամին : Թռչուն-
ները չվում են, դաղանները հեռանում են, մարդիկ էլ քշում
են տունդրայի խորքերը, ալիկի մոտ անտառներին :

ԶՈՒԿԶԱՆԵՐ

Չուկչաներն ապրում են Զուկուսյան թերակղզում, Ասիայի
հեռավոր հյուսիս-արևելքում :

Զուկոտյանների մի մասը—ճովափնյանները—ապրում են ծովափին և դրադիում են ծովափին վրա: Մյուս մասը—չեղջերվապահանքի շուկաները—նենեցների նման յեղջերվապահութամբ են դրադիում և իրենց յեղջերուների հետ ջուրում են շուկոտյան տունդրայում:

Ծովափինյա շուկոտյանների դիտարկումը վորսը ներսան և (փոկը), վորի մորթուց շուկոտյանները շոր են կարում, միան ուտում են, իսկ ճարպը դործ են ածում վորսեա վառելանյութ և լուսավորելու համար:

Վորսի հաջողութունից և կախած ճովափնյա շուկոտյանների ամբողջ կյանքը: Յերբ ծովի վրա փոթորիկը յերկարում ե—վորսն ել յերկար ժամանակով դադարում ե: Զուկոտյաններն, այդ ժամանակ, սպառելով ունեցած պաշարը, նստում են բնակարաններում առանց սննդի և առանց ջերմանալու:

Ծովափնյա շուկոտյանների դյուղերը ցրված են ծովափին, Նրանք բաղկացած են 20—30 վրանից:

Զուկոտյան վրանը մեծ և և բաղկացած ե մի քանի բաժանմունքներից: Ներքին բաժանմունքի մեջ կա ոջախ, բացի այդ կան լապտերներ, վորոնց մեջ այրվում ե փոկի ճարպը: Զմեռը, նույնիսկ 45°-ի սառնամանիքներին, վրանի մեջ շատ տաք ե լինում: Միայն թե փոկի ճարպն անպակաս լինի:

Եներն անհրաժեշտ կենդանիներ են ճովափնյա շուկոտյանների համար: Նրանք փոխարինում են յեղջերուներին: Յերբ շուկոտյան ցանկանում ե ձմեռը դնալ ծովը վորսի կամ ապրանքներ դնել, կամ դազան բռնելու համար թակարդ լարել, նա շները լծում ե սահնակին և հաջող շների վրահակն սկսում ե վազել առանց սանձի, դեկավարովելով շուկոտյա ձայնով միայն:

ԻՆՉՊԵՍ Ե ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՑՈՒՄ ՏՈՒՆԴՐԱՅԻ ՎԱԶԿԱՏՈՒՆ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԻ ԿՅԱՆՔԸ

ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐ ՏՈՒՆԻՐԱՅՈՒՄ

Ցարի ժամանակ իրավադուրկ՝ տունդրայի վաչկատուն ժողովուրդները Հոկտեմբերյան հեղափոխութունից հետո դար-

ձան Խորհրդային Միութիւնը համալստար քաղաքացիներ :

Խորհրդային որենքներով նրանք ունեն իրենց առնդրային խորհուրդները : Քոչում ե տունդրայի բնակչութիւնը, դրա հետ քոչում ե տունդրայի խորհրդային իշխանութիւնը—ամառը դեպի հյուսիս, ծովափը, իսկ ձմեռը, սառնամանիքներին՝ դեպի հարավ, անտառների հովանալորութեան տակ ձմեռելու համար :

ԳԻՇԱՏԻՉ—ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐԻ ՓՈՌԱՐԵՆ ՁԱԿՏՈՐԻԱՆԵՐ

Ճարական իշխանութեան որով տունդրայի ժողովուրդները յողես եյին ե անպաշտպան :

Տունդրա յեկող վաճառականները հեշտութեամբ խարում եյին տունդրայի անսահման տարածութիւնների մեջ մենակ ընկած քոչվորին : Այդ վաճառականները բերում եյին վոչ միայն տունդրայի բնակիչներին համար անհրաժեշտ ապրանքներ—վորսորդական սլարադաներ, ալյուր, աղ, լուցկի, այլև ողի : Նրանք հարբեցնում եյին տունդրայի բնակիչներին, չնչին գներով դնում եյին յեղջիրուներին հոտեր ե թանգարժեք մորթի ու հարստացած վերադառնում :

Իսկ մութ, անողնական քոչվորները տարեց—տարի աղքատանում եյին :

Խորհրդային իշխանութիւնը քից տունդրայից դիշատիչ վաճառականներին : Ամբողջ տունդրայում բացվեցին բաղմաթիւ պետական առևտրական գրասենյակներ—Փակտորիաներ : Այստեղ դնում են մորթիներ, թե՛ փողով ե թե՛ ապրանքներով :

Նենեցների սմառային իջևանալայրից վոչ հեռու տեղալորվել ե Պետաւի Փակտորիան :

Յերկու մեծ ամբար լցված են դանադան ապրանքներով : Մեկի մեջ պարկեր են լցված ալյուրով, ձավարով ե աղով : Մյուսի մեջ՝ վառուղ, մանրադնդակ, կապար, յուղ, թեյ, շաքար, կանֆետներ : Ամաններ ել շատ կան, կան շորեր, գրքեր, պլակատներ :

Փակտորիայում մեծ կենդանութիւն ե : Մեկը մյուսի հետեից դալիս են մորթեղեն հանձնողներ : Վորսն առատ եր —

ապրանքը բերում են հա բերում: Սեղանների, ստտուհանների, բաղալի հատակի վրա—ամեն տեղ թափված են բեռային աղ-վեսի մորթիներ:

Աշխատողներն ուժասպառ են լինում: Վոմանք նայում, զրն-նում են մորթին, վոմանք հաշվում են, վոմանք ել տալիս են մթերքներ ու ապրանքներ:

Մորթեղներ հանձնելուց հետո, նենեցները թեյ են խմում և սպասում, վոր հաշիվներն ստանան:

Ստանալով բոլոր անհրաժեշտ ապրանքներն ու մթերքները և սահնակի վրա տեղափոխելով, նենեցները տուն են վերադառ-նում:

ԿՈՒՂՏՈՒՐԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ ՏՈՒՆԴՐԱՅՈՒՄ

Տունդրայում կուլտուրական մեծ աշխատանք և տարվում քոչվորների հետ այն տեղերում, վորտեղ նրանք ձմեռում են: Այնտեղ հիմնում են կուլտուրայանք. նրանցից յուրաքանչյուրի մեջ կառուցում են դպրոց, հիվանդանոց, ռադիոկայան, սոցիալ-լիստական կուլտուրայի տուն, կոոպերատիվ: Տունդրայի հար-յուրավոր բնակիչներ վոտքով, յեղջերունների կամ շների սահ-նակներով դալիս են կուլտուրայանքը:

Կաղմակերպում են նաև շարժական վրաններ: Յեղջերունե-րով, շներով քոչում են տեղից—տեղ ուսուցիչը և բուժակը, իսկ նրանց հետ և կինոն, ռադիոն, դրադարանը, դեղատունք: Շար-ժական վրանները թափանցում են տունդրայի ամենախուշ ան-կյունները, տեղափոխվում են տեղից—տեղ և տարածում խոր-հրդային կուլտուրան:

Տունդրայի համարյա բոլոր յերեխաները սովորում են դըպ-րոցներում: Մինչև ամենավերջին ժամանակները տունդրայի քոչվոր ժողովուրդները սեփական դիր չունեյին: Այժմ մշակված և աշրուրեն և հրատարակված են այբենարաններ նենեցերեն և չուկոտերեն լեզուներով:

Մեծ նշանակություն ունեն այն դպրոցները, վորոնց կից կան հանրակացարաններ: Նրանք քոչվորների յերեխաներին սո-վորեցնում են կուլտուրական կյանքի:

ՅԵՂՋԵՐՎԱՊԱՀՈՒԹՅՈՒՆԸ ՏՈՒՆԴՐԱՅՈՒՄ

Յեղջերվապահութիւնը տունդրայի տնտեսութեան հիմնական ճյուղն է :

Յեղջերուն չի սպասարկում միայն քոչվորին : Նրա միտը գնում է պահածոների գործարանը, կաշին կարեւոր հումք է արդիւնաբերութեան համար : Մինչդեռ յեղջերուները սաստիկ տառապում են տունդրայի դաժան բնութիւնից :

Ամբողջ հոտեր վճռելուց նախ սաստիկ ճնարուքերից : Նրանք, մանավանդ ջահել յեղջերուները, հաճախ բեւեռային գիշերները զոհ են գնում վայրենի գաղաններին, տառապում են խայթող միջատներից՝ բոռերից, մտեղներից, մոծակներից, կոտորվում են համաճարակից, սարաիոխիկ հիւանդութիւններից :

Նկ. 19. Յեղջերվապահական խորհումեսութիւն

Խորհրդային իշխանութիւնն այժմ ամեն, միջոց գործ է գնում, վորպեսզի բարձրացնի տունդրայի յեղջերվապահութիւնը : Հիմնւել է յեղջերվաբուծական կայան, վորտեղ մասնագետ-

ներն ուսումնասիրում են յեղջերովին և նրա հիվանդութիւնները :
Հիմնում են յեղջերվապահական ցուցադրական խորհրդային
տնտեսութիւններ :

Բացվել է յեղջերվապահական տեխնիկում :

Կազմակերպվում են յեղջերվապահական կոլեկտիվ տնտեսու-
թիւններ :

ՄՈՒՇՏԱԿԱՎՈՐ ԳԱԶԱՆՆԵՐԻ ՎՈՐՍԸ

Տունդրայում շատ մեծ նշանակութիւն ունի մուշտակավոր
դաղանների, մանափանդ բեհուա:ին աղվեսների վորսը :

Շատ յերկրներ մորթեղենի մեծ կարիք ունեն : Նրանք մեր
մորթիներն ուրախութեամբ են գնում : Մորթեղենից Խորհրդային
Միութիւնն ստանում է վոսկի, վորով մենք արտասահմանում,
գնում ենք մի քանի տեսակ մեքենաներ մեր դործարանների հա-
մար : Մենք պետք է աշխատենք զարգացնել մուշտակավոր դա-
ղանների վորսորդութիւնը և մեծացնենք մորթու արտահանումն
ուրիշ յերկրներ :

Տունդրայում կազմակերպվում են վորսորդական արտելներ :

Հիմնվում են գաղանային Ֆերմաներ, վորտեղ տունդրայի
աղելի արտեքավոր դաղանները բաղմացվում են, ինչպես ընտա-
նի կենդանիներ :

ՏՈՒՆԴՐԱՅԻ ՈԳՏԱԿԱՐ ՀԱՆԱԾՈՆԵՐԻ ՀԵՏԱՆՈՒՁՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ ՄՇԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Տունդրայի յերկրային ընդերքը դեռ քիչ է ուսումնասիր-
ված : Բայց արդեն այժմ ել պարզ է, վոր տունդրան ԽՍՀՄ-ի
սոցիալիստական շինարարութեան համար շատ կարևոր ոգտա-
կար հանածոներ կարող է տալ : Ամենից լավ ուսումնասիրված
են Կոլա թերակղզու տունդրաների ոգտակար հանածոները :

Անտառային ճահիճների և լճերի մեջ բարձրանում են այն-
քան ել վոչ բարձր խիթիմյամ լեռները : Ներքևում աճում է սոճու
անտառ : Աղելի բարձր յեղենի և կեչի : Խոկ հետո լեռնային
տունդրայի մամուռները և քոսերը :

Քարտեզի վրա ցույց տվեք Պիբինյան լեռները. նրանք դասվում են Կուրսի բերակղզուս :

Ամալի և անմարդարնակ ելին այս տեղերը մի քանի տարի տառալ : Գլտնականներն ամբողջ չորս տարի աշխատում ելին այստեղ : Նրանք հետազոտում ելին Պիբինյան լեռների հանածո հարուստութլունները : Շատ արժեքավոր ոգտակար հանածոներ գտան նրանք մամուլներով ու քոսերով . ծածկված վայրենի, անմարդարնակ ժայռերի մեղ : Աւանձնապես մեծ արժեք ունեցավ Պիբինյան ապատիտը, վորից շատ լավ պարարտանլութ և սաաղվում հողի համար :

Նկ. 20. Կիբրվսկ քաղաքը

Անցավ մի քանի տարի և Պիբինյան վայրի տունդրան կենդանացավ : Ասլատիտի հանքերում գիշեր-ցերեկ աշխատանքը

յևոտւմ եւ Բանվորների թիվը հաղարների յե հասնում: Այս
դղրդում են պայթյունները: Ղողանջում են շողեչակները: Աշ-
խատում են հորատիչ մեքենաները:

Լեռների թեք լանջերի միջև, վճիտ լճի ափին նոր քաղաք
դշվեց: Քաղաքն աճեց ընկ. Կիրովի անասանն եներգիայի և բու-
շեկիյան անհողողը համքի շնորհիվ և նրա անուշով ել կոչվեց՝
Կիրովսկ:

Քարտեզի վրա գտեք Կիրովսկ քաղաքը:

Կիրովսկ քաղաքի հիմնադրությունից ընդամենը հինգ տարի
յե անցել, բայց այնտեղ այժմ արդեն կան մի քանի գործարան-
ներ, քարե շենքեր, մի քանի հիվանդանոցներ, դպրոցներ, ա-
կումբներ, դրադարաններ և մեծ հնչուն կլինո:

Կիրովսկի փողոցով անցնում են ավտոմոբիլներ ու ավտո-
բուսներ: Նրա մեջ ապրում ե 30 հաղարից ավելի մարդ: Քաղա-
քից քիչ հեռու շինված ե ելեկտրակայան, վոր ելեկտրական հո-
սանք և տալիս քաղաքին և հանքերին:

Այսպես փոխվեց Միրինյան վայրենի տունդրան: Կանցնի մի
քանի տարի և շինարարությունը կծավալվի նաև տունդրայի ու-
րիչ շատ տեղերում:

ՏՈՒՆԴՐԱՅԻ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

Տունդրայի բնակիչները հաճախ սովի եյին մատնվում:
Նրանց կերակուրը միատեսակ եր և վատաուղջ—ձուկ, յեղջերվի
միս և ծովային դադանների միս: Վոչ հաց, վոչ բանջարեղեն:
Միայն խորհրդային կոոպերացիան եր, վոր սկսեց տունդրա ներ-
մուծել ալյուր, աղ: Նրանք չգիտեյին, թե ինչ բան ե բանջա-
րեղենը: Չկային վոչ արտեր, վոչ բանջարանոցներ:

Մի՞թե սառած հողի, ճահիճի վրա կարող են հացահատիկ-
ներ աճել—այսպես եյին մտածում բոլորը: Փորձեր կատարեցին
և պարզվեց, վոր կարող են: Այժմ Կոլա թերակղզում հիմնված
ե մի փորձնական գյուղատնտեսական կայան, վորտեղ ուճեցնում
են վոչ միայն կարտոֆիլ ու կալամբ, այլև յեխաղ: Փորձակա-
յանն ապացուցեց, վոր տունդրայում կարելի յե դրաղվել բան-
ջարաբուծությամբ, գյուղատնտեսությամբ:

Նայեցեք քարտեղին: Յերկաթուղին կարում է տունդրան միայն արևմտյան մասում: Դա Մուրմանի յերկաթգլիծն է:

Տունդրայում ել ուրիշ յերկաթուղի չկա:

Հաղորդակցությունը տունդրայի տարրեր կետերի միջև գլխավորապես յեղջերուններով ու շներով է կատարվում:

Տունդրայի համար կարևոր նշանակութուն ունի գետային հաղորդակցությունը:

Բևեռային ծովերի ափին մի քանի խոշոր ծովային նավահանգիստներ կան: Դրանց վրայով մեր Միությունն առևտուր է անում դանդան պետությունների հետ:

Դրանցից կարևորներն են՝ Մուրմանսկը, Արխանգելսկը, Իգարկան: Մուրմանսկն ամենահարմարն է: Նա ամբողջ տարին չի սառչում, վորովհետև նրա մոտով հոսում է տաք հոսանքը:

Վարժաբյում. Կոնտուրային քարտեղի վրա տունդրայի շուրջը մատիտով չձեցեք: Գրեցեք տունդրան կարող գլխավոր գետերը: Կոնտուրային քարտեղի վրա նշանակեցեք թե՛ վճարեղ են սպրում լողարները, նենցները, շուկաները և կամչառանները:

Նշանակեցեք Կիրովսկը և Հյուսիսային կարևոր նավահանգիստները՝ Մուրմանսկը, Արխանգելսկը:

Գտեք, թե՛ վճար կողմից և մտնում Բարենցի ծովը Գուֆլուրոս տաք հոսանքը:

Աշխատե՛ք արտագայամ ժամանակ. կազմեցե՛ք մի արում «Տունդրայի գետին» թեմայով:

3. ԱՆՏԱՌՆԵՐԻ ԶՈՆԱ

Տունդրայից հարավ ամբողջ ԽՍՀՄ-ի վրայով նրա արևմուտյան սահմանից մինչև Պաղաղ ովկիանոսը տարածվում են անասուններ:

Տունդրայի և անասունների միջև վոչ մի տեղ վորոչ սահման չկա: Տունդրան փոխվում է անասունների աստիճանաբար:

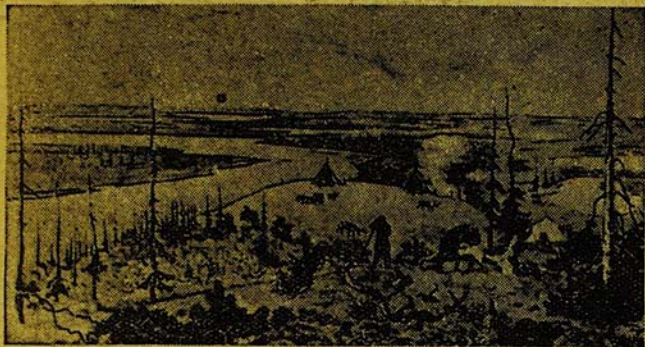
Սկզբում տունդրայում յերևում են առանձին վախ, ցածլիկ Կառեր չորացած գաղաթներով: Դա անասնատունդրան է: Ալեյի գետի հարավ ծառերը դառնում են ավելի խոշոր, ավելի

ուժեղ: Նրանց թիվը հետզհետե աճում է. վերջապես տունդրան
անհետանում է և տեղի տալիս անտառներին:

«Բնական դռներ» քարտեղի վրա դեռ անտառատունդրան:

Անտառները բռնում են շատ ավելի մեծ տարածութիւն, քան
թե տունդրան: Տասնևութ այնպիսի պետութիւն, ինչպիսին
Տրանսիան է, կարող ելին տեղալորովել անտառներին դուրսում:

Այդ անտառներին մեծ մասը բաղկացած է փշատերև ծառե-

Նկ. 21. Անտառատունդրա

րից և կազմում է վայրենի, անանցանելի տայգա:

Այն անտառները, վորոնք դտնվում են անտառային դոնայի
հարավ-արևմտյան մասում, բաղկացած են թե՛ փշատերև և թե՛
սաղարթավոր տեսակներից. դրա համար էլ նրանք կոչվում են
խառն անտառներ:

«Բնական դռներ» քարտեղի վրա ցույց տվեք անտառատունդրան, տայ-
գան և խառն անտառները:

ՏԱՅԳԱՅԻ ՎՐԱ ՅԵՎ ՏԱՅԳԱՅԻ ՄՆՁ

Սալառնակը բարձրացալ Կրասնոյարսկ քաղաքից և Յենիսեյ գետի վրայով թռալ գետի հյուսիս :

Գտեք Յենիսեյ գետի վրա Կրասնոյարսկ քաղաքը :

Ներքևում սևին եր տալիս փշատերև անտառը : Տայլան տարածվում եր գետի ամեն կողմ—գետի հյուսիս, հարավ, արևելք և արևմուտք :

Նկ. 22 ա. Տայլալում

Միայն գետի արծաթափայլ ժապավենն եր կտրում այդ անտառները, մերթ գալարվելով, մերթ ուղղվելով : Տեղ-տեղ գետի մոտ, սեղմված խիտ անտառների մեջ, պատսպարվել են գյուղեր. յերբեմն-յերբեմն ծխում եյին փայտի դործարանները :

Մոտ հազար կիլոմետր թռանք Յենիսեյի վրայով և մեր

չորքը, փորքան աչքներս կտրում եր, դեռլի ամեն կողմ ձուլում եր անսահման տարբան:

Յերբ սալառնակն իջալ, յես մի նեղ, հաղիլ նկատելի արահետով մտա տայդան: Հաղիլ մի կիլոմետր չանցած, յես ընկա անանցանելի թափուտի մեջ:

Միտարդաղ պատի պես ամեն կողմից շրջադառնցին ինձ բրդոս կեղբերը, բարձր յեղևներնրը և մայրիները:

Չնայելով, վոր որն արևոտ եր, անտառի մեջ այնքան խափար եր, վոր կարծես դիշերը վրա յե հասնում:

Ամեն տեղ կուտակված էյին արմատախիլ յեղած ծառեր, չոր-չոր փայտեր, քարակոշտեր և այս բոլորը պատած էյին մամուռով և ջրսերով: Մեռելային լուսթյուն եր:

Յես վախեցա մորթվել և շտապեցի դեպի սալառնակը:

ՏԱՅԳԱՅԻ ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մակերևույթը: Նայեցեք ԽՍՀՄ-ի Ֆիզիկական քարտեզին: Տայդայի բռնած տարածութեան մեծ մասը քարտեզի վրա ներկված է կանաչ գույնով—դա դաշտավայրեր են: Համարյա մեջտեղում այդ դաշտավայրերը կտրվում են Ուրալյան լեռներով: Յեմիսեյից սկսվում է Արևելյան-Սիբիրական բարձրավանդակը: Չանտրան ուղղութեամբ նա կարտվում է լեռներով:

Կիմա: Տայդայի գոտին գտնվում է տունդրայից հարավ: Այդ պատճառով արեգակն այստեղ ավելի յե բարձրանում և ափելի յե տաքացնում, քան տունդրայում: Գետինը հալվում է մեծ խորութեամբ:

Չմեռը տայդայում յերկարատև և ցուրտ է, բայց ավելի կարճ է, քան թե տունդրայում (6—8 ամիս):

Տայդայի կլիման նրա տարբեր մասերում միատեսակ չէ: Տայդայի արևմտյան (յեւրոպական) մասում կլիման ավելի մեղմ է. տայդայի այս մասն, ավելի մոտ է Ատլանտյան տաք օվկիանոսին: Տայդայի ասիական մասն ավիլի դաժան կլիմա ունի: Ատլանտյան ովկիանոսի կողմից այստեղ չեն հասնում տաք և խոնավ քամիներ, իսկ հյուսիսային ամիերը վողողվում են բեզեռային ցուրտ ծովերով:

Չմեռն այստեղ լինում են 40° և 50° սառնամանիքներ: Իսկ վերխոյանակ քաղաքում սառնամանիքները հասնում են մինչև 70°—սա ամենացուրտ տեղն է ամբողջ յերկրագնդի վրա (այսրտուիթյան բևեռ): Այսպիսի սառնամանիքների ժամանակ սնդիկը սնդրում է, յերկաթը դառնում է փերրուն, ծառերը ճայթյունով ճաքում են, թռչունները թռչելիս սառում են ու ընկնում գետին:

Քարտեզի վրա դեռ վերխոյանակ քաղաքը:

Գետեր: Տայգան կտրում են մեծ ու ջրառատ գետեր: Նրանք սկսվում են հեռավոր հարավում, մեծ մասամբ լեռներից, անցնում են տայգայի և տունդրայի միջով և թափվում բևեռային ցուրտ ծովերը: Գետերի հովիտներով տարածվում են հրաշալի վոդոզվոդ մարդագետիներ:

Քարտեզի վրա դեռ Հյուսիսային Գլինա, Պելորա, Որ, Յենիսեյ և Լենա գետերը:

Բուսականություն: Տայգայի տարբեր մասերում նրա մտկերկույթը և կլիման միատեսակ չեն, միատեսակ չե և բուսականությունը:

Յեկրոպական տայգան բաղկացած է սոճի և յեղևնի ծառերից, վորոնց հետ խառն աճում է նաև կեչիճ, կաղամախիս:

Ասիական տայգայում, վորտեղ կլիման ավելի խիտ է, ուրիշ ծառեր են աճում, այն է՝ կեդր, յիժոտ փիճի, յեղևնի:

Մուժ է տայգան. նրա փշատերև խիտ ծառերի միջով քիչ լույս է թափանցում: Այստեղ միշտ կիտախալար է, թաց և խոնավ: Յեղևնիների մուժ ծածկոցի տակ լավ աճում են միայն մամուռներ, ջոսեր և սունկեր:

Փշատերև անտառի մեջ հողը միշտ ծածկված է լինում թափված փուշտերեններով:

Շատ տեղ տայգան անանցանելի յե. ամենուրեք ընկած են ծառեր, կուտակված են քարակոշտեր, հաճախ պատահում են ճահիճներ:

Մուսյլ է ու լուռ տայգան: Նրա մեջ չի լսվում թռչունների ուրախ ծղվոցը: Կենդանիները հաղվաղեալ են պատահում. նրանք

բոլորն աշխատում են հեռու մնալ տայգայի արահետներից։ Միայն փոթորիկի ժամանակ խուլ աղմուկը լցնում է տայգան, յերբեմն այդ աղմուկը փոխվում է վռոնոցի, կարծես վռոնում, և կատաղած ու անհանդատացած դաղանը։

Տայգան նոսրանում ու հետ և քաշվում միայն այնտեղ, վորտեղ հոսում են դետեր կամ տարածվում են մեծ ճահիճներ, վորտեղ կառուցվում են քաղաքներ և դյուղեր։

Հոդեր։ Տայգայում հոդերը ծածկված են մամուռի և թափված փուշտերենների խոնավ ծածկոցով։ Այս ծածկոցը պահպանում է այն խոնավութունը, վորը հողի միջով ծծվում է դեպի ցած։ Ջուրը հողից հեռացնում է սննդարար նյութերը։ Այդ պատճառով տայգայում առաջանում են մոխրաեղեր․ նրանք սակավ արգլիանդ են — պարունակում են փոքր քանակութամբ սննդարար նյութեր։

Կենդանական աշխարհ։ Տայգայի կենդանական աշխարհը հարուստ է ու բաղմաղան։ Թռչուններից տայգայի մեջ մշտապես ապրում են՝ ցախաքլորը, մայրահավը և սալամբը։ Նրանք կերակրվում են տերևներով և հատապտուղներով, ձմեռը՝ սերմերով և բողբոջներով։ Տայգայի մշտական բնակիչ է նաև կոցախարը։ Իր սուր ճանկերով նա կպչում է ծառերի կեղևին, սուր կտուցով ծակում կեղևը և այնտեղից ճիճուներ հանում։

Անտառային խոշոր կենդանիներից այստեղ ապրում է իշայծյամը։ Նա մամուր կերակրվում է խոտով, իսկ ձմեռը կրծոտում է թփերը և ծառերի ճյուղերը։

Հեշտութամբ ծառից-ծառ է ցատկում սկյուռը։ Նրան այդ բանում ոգնում է իր յերկար ու բրդոտ պոչը։ Սկյուռը կերակրվում է փշատերև ծառերի սերմերով և բողբոջներով։

Տայգայում շատ դիչատիչներ կան։ Գիշերները թռչուններին ու սկյուռներին հետևում են կղաքիսը, ժանտաքիսը, սամուրը։ Համարյա առանց աղմուկի թռչում են բվերն ու բվեճները։ Մանր կենդանիներին ու թռչուններին վորսում է աղվեսը։ Մառերի վրայից նույնիսկ խոշոր կենդանիների (իշայծյամների) վրա յե հարձակվում լուսանը։

Անտառի ծայրամասում ապրում են գայլերը։ Ձմեռը նրանք վոհմակներ են կաղմում և հարձակում գործում նույնիսկ շատ խոշոր կենդանիների վրա։

Թափ անտառի մեջ ապրում ե մուգ դարչնադույն արջը :
Նա կերակրվում ե բույսերով, հատապտուղներով և կենդանի-
ներով : Ձմեռն անց ե կացնում վորջում կիսաքուն վիճակում :

Առաջագրություն : Ինչո՞վ ե տարբերվում տալգայի կլիման տունդրայի
կլիմայից : Ի՞նչ տարբերութժան կա արեմտյան և արևելյան տալգայի կլիմայի
մեջ : Ինչո՞վ ե տարբերվում արևելյան տալգայի բուսականությունը արեմտյան
տալգայի բուսականությունից : Ի՞նչ կենդանիներ են ապրում տալգայում և
ինչո՞վ են նրանք տարբերվում տունդրայի կենդանիներից :

ՏԱԵԳԱՅԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆԸ

Տալգայի զոնայում ապրում են եվենկները (տունգուսները),
յակուսները, կարենները, կոմի, ուլանները :

Եվենկներն զբաղվում են վորսորդությամբ, յեղջերվապա-
հությամբ և ձկնորսությամբ :

Նստակյաց և կիսանստակյաց յակուսներն զբաղվում են
յերկրագործությամբ, անասնապահությամբ և վորսորդությամբ :

Կարենները, կոմի և ուլանները նստակյաց են և զբաղվում են
դյուղատնտեսությամբ և մուշտակալոր դաղանների վորսով :
Նրանք ապրում են դլլալորապես դետերի և յերկաթուղիների
մոտ :

Գետերն ու գետակներն առաջ միակ ճանապարհներն եյին
անտառի խորքերում : Գետերով մարդը թափանցում եր տալգա-
յի մեջ, կացինն ու հրացանը ձեռքին : Գետակների ափերին,
բարձրադիր թմբերի վրա, մութ անտառների մեջ մարդիկ հիմ-
նում եյին դյուղեր, կտրատելով և այրելով շրջակայքի անտառ-
ները վարելահողերի համար :

Բնակավայրերն անտառի խորքերն են թափանցում այնտեղ,
վորտեղ մարդիկ կազմակերպված հարձակում են գործում տալ-
գայի վրա—դա անտառի և դանազան ոգտակար հանածոների
չահագործման տեղերն են : Ներկայումս արդեն բավական շատ
քաղաքներ են տալգայում : Համարյա բոլոր քաղաքները գտնը-
վում են տալգայի հարավային ծայրամասում կամ յերկաթու-
ղիների, կամ գետերի յերկարությամբ :

Վարժություն : Գտեք (102 էջ) բարտեղի վրա, թե յեվրոպական տալգայի

վոր տեղումն են աղբուս կարելները և համին, առիտկոն տայդայի վոր մա-
սերումն են աղբուս յոկուտները և եվենկները, տայդայի վոր մասերում են
աղբուս ունները:

ԻՆՉՊԵՍ Ե ԼԱՎԱՆՈՒՄ ՏԱՅԳԱՅԻ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԻ ԿՅԱՆՔԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՎ

Ցարական ժամանակ եվենկները և մյուս ժողովուրդները, վորոնք տայդայում վորսորդությամբ եյին զբաղվում, կտրված եյին կուլտուրական կենտրոններից և իրենց ամբողջ կյանքն անց եյին կացնում սպաշարելով դաժան բնության դեմ: Վատ ղինված, նրանք իրենց յեղջերուներին հետ թախառում եյին տայդայում՝ վորոնելով մուշտակալոր դաղաններ: Մորթեղենը չընչին դներով տալիս եյին կեղեքիչ մեծազնորդ վաճառականներին: Նրանք ամբողջապես կախված եյին այդ վաճառականներից:

Խորհրդայնացումից հետո տայդայի ժողովուրդներին, ինչպես և տունդրայի ժողովուրդներին կյանքն սկսեց արագորեն փոխվել: Կեղեքիչ վաճառականների փոխարեն յեկան Պետառի ֆակտորիաները: Հիմնվում են հաստատուն բնակավայրեր, կուլտուրական բաղաներ, դպրոցներ, կոոպերատիվներ:

Տայդայի քոչվորների և վորսորդների մի մասը դեռ մինչ հեղափոխությունն սկսեց անցնել նստակյաց կյանքի և զբաղվել յերկրագործությամբ, բայց այդպիսիների տնտեսությունը շատ աղքատ եր և նրանք հաճախ սովի եյին մատնվում:

Խորհրդային իշխանությունը վճարականորեն սկսեց վերակառուցել նրանց տնտեսությունը:

ԵՎԵՆԿՆԵՐԸ ՎՈՐՍՈՐԴՆԵՐ ԵՆ

Հենց վոր տայդան ծածկվում ե ճյուղով, սաստիկ սառնամանիք ե, սկսվում ե վորսը, եվենկների անտառային յեռուն աշխատանքը: Մի քանի որ շարունակ նրանք վորսում են իրենց իջևանատեղի չըջակայքում: Յերբ բոլոր սկյուռներին կոտորում են, նրանք անցնում են տայդայի խորքը:

Տայդայի մեջ կորած մի զետակի ափին փռվել են եվենկ-

Ներքի վրանները: Մուխը քուլա-քուլա բարձրանում է վրաններից: Բիչ հեռու արածում են յեղջերուները:

Վրանից դուրս յեկավ վորսորդը:

Նկ. 22բ. Եվեմկը վորս անելիս

Գնում է նա տայգայում դեռտակից դեռտակ, դադաթից դադաթ աչքերը սրած, աղանջները լարած: Նա լավ գիտե, թե վորտեղ է թագնվում սրաքիթ աղվեսը, տեսնում է, թե ուր գնաց չիտքրիկ խորամանկ կնգումը, լսում է, թե վորտեղ է ցատկում, անհող սկյուռը... Սպիտակ ձյան վրա նա կարող է անհասկանալի, հաղիվ յերեացող նշաններ: Վորսորդի հետ գնում է և շունը: Յերբեմն շունը կանգ է առնում վորևե ծառի մոտ: Ընդհատ-ընդհատ հաջում է և ճանկերով կեղևը ճանդռտում:

Վորսորդը նստում է, հրացանն ուղղում, կրակում և գնում առաջ: Գոտուց մի սկյուռ ևս կախվեց:

ՅԵՐԵԿՎԱ ՎՈՐՍՈՐԴՆ ԱՅՍՈՐ ԴԱՌՆՈՒՄ Ե ԲԱՆՎՈՐ

Զմեռվա վերջն է: Ժամանակն է տայգայից գնալ դեռտափը ձուկ վորսալու: Մի մառախլապատ առավոտ ելենկ Պյոտր Մի-

բան իր վորդու հետ ուղևորվեց դեպի Յենիսեյ դետը:

Մնացել էր անցնելու կեսգրվա ճանապարհ:

Ծանոթ առուներ, ճահիճներ, ծառեր... բայց այս ի՞նչ պատահեց յեղջերուների հետ: Նրանք կանգ են առնում, այս ու այն կողմն են ընկնում, համառում են, առաջ չեն դնում: «Յերևի արջի բներ կան դետափին», մտածում է Միրան, քշելով վեր-վեր թռչող յեղջերուներին:

Հանկարծ յեղջերուները կանգ առան: Տայդայում լավեց ինչ վոր սարսափելի վոռնոց՝ «ու-ղու-ղու-ո՛ւ»:

Կելզան, Միրայի վորդին, հրացանը վերցրեց, չվազրեց շանը և մտավ տայգա: «Այդ ինչ չար վոգի յե, պետք է տեսնել», մտածում էր Կելզան: Նա յեկավ այն տեղը, վորտեղ անցյալ տարի կանգ էյին առել և չճանաչեց այդ տեղը: Գետի վրա մեկը մյուսի հետևից կանգնած են փայտե լաստեր: Յերկաթե ճանկերը բռնում են գերանը, նստում վեր և գերանները մեկը մյուսի հետևից թազնվում են շոգենավերի ահռելի յերախնեբում: Մարդիկ ծառերը տապալում են, գետինը փորում, տներ շինում: Գետափին արդեն շինել են մի մեծ տուն, վորի մեջ կարող է հարյուր վրան տեղավորվել:

Կելզան հոր հետ տայգա չվերադարձավ: Նա մնաց աշխատելու գործարանում:

Յերեկվա քոչվորը բանվոր դարձավ:

Յերեք տարուց հետո այդտեղ բարձրացավ մի նոր քաղաք-իրգարկա:

ՅԱԿՈՒՏՆԵՐՆ ԱՆԱՍՆԱՊԱՀ ՈՒ ՅԵՐԿՐԱԳՈՐԾ ԵՆ

Լենա գետի միջին և ստորին հոսանքների յերկու կողմերում ընդարձակ տարածության վրա ապրում են յակուտները: Այս յերկիրը կտրտված է լեռնաշղթաներով (տե՛ս Ֆիդիկական քարտեզը), ծածկված է անտառներով ու ճահիճներով: Ամենացուրտ ձմեռներն ամբողջ աշխարհում լինում են այստեղ: Բնակչութունը շատ նոսր է:

Յակուտներն զբաղվում են անասնապահությամբ և մասամբ էլ յերկրագործությամբ:

Գետաւոյիտներում, լեռների անանցանելի անտառների և ճահիճների մեջ իրարից հեռու ցրված են յակուտների փոքր բնակավայրերը: Երջակայքում արածում են անասունները՝ կովերը, ձիերը: Կանայք խնամում են անասուններին: Տղամարդիկ խոտ են հարում: Ամբողջ որը համարյա առանց հանգստանալու աշխատում են նրանք: Հյուսիսային մասը կարճատև և, պետք է խոտի պաշար հավաքել յերկարատև և խիստ ձմեռվա համար:

Յակուտական փոքրիկ դյուղերում դեռ մնացել են յակուտական հին վրանները (յուրտանները): Նրանք շինվում են փայտից և դասից ծեփվում կալով. ձմեռն ասպակու փոխարեն պատուհանի մեջ սառցի կտորներ եյին դնում, տանիքը շինվում էր ձողերից, հատակը՝ հողից: Յուրախ մեջտեղն ոջախն և ծրխնելույզով: Կրակի շուրջը շինված եյին թախտեր. նրանց վրա և աշխատում եյին և քնում:

Կոլեկտիվ տնտեսութեան զարգացման հետ արագորեն լայնանում և յակուտների կյանքը: Եինվում են նոր տներ, հիմնըվում են դպրոցներ, հիվանդանոցներ, սկումբներ և կուլտուրական ուրիշ հիմնարկներ:

Զարգացնում են անասունների յալելի կաթնատու ցեղեր: Յերևան են դալիս խոտ հարող մեքենաներ: Կողմակերպվում են խորհրդային տնտեսութեաններ, վորտեղ յակուտները սովորում են, թե ինչպես պետք է պահել և խնամել անասուններին:

Յակուտիայի հարավային մասում սկսել է ուժեղ կերպով զարգանալ յերկրագործութեանը: Մինչև հեղափոխութեանը միայն հարուստներն եյին հացահատիկ ցանում: Զբաղորները վոչ վարելահող ունեյին, վոչ էլ դործիքներ: Հացը յերբեք չեր բաշականանում, չբաղորներն ալյուրի հետ ծառի կեղև եյին խառնում:

Այժմ դյուղատնտեսութեանն արագորեն բարելավվում և: Աորհրդային տնտեսութեաններում ստանում են ցրտին դիմացող հացահատիկների տեսակներ: Դաշտերում յերևացին տրակտորներ: Այժմ յակուտ դյուղացին ուտում է բավականաչափ բանակութեամբ հաց, իսկ բանջարեղենը դարձել է նրա սովորական ուտելիքը:

Արագորեն դարդանում և բանջարարուծութիւնը: Նույնիսկ
Վերխոյանսկ քաղաքում մշակում են բանջարեղեն:

ԱՆՏԱՌԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

Խորհրդային Միութեան մեջ տայդան շատ մեծ տարածու-
թիւն և բունում: Անտառի այսչափ մեծ տարածութիւն վոչ մի
պետութիւն չունի ամբողջ աշխարհում:

Մեր անտառը միշտ գրավել և ոտարագղի վաճառականների
ուշադրութիւնը: Շատ փայտ ինքներս ենք դարձնում, բացի
այդ, մեծ քանակութեամբ փայտ արտահանում ենք ուրիշ յեր-
կրներ և ստացած վոսկով այնտեղ դնում մեղ համար անհրա-
մեշտ մեքենաներ:

Նկ. 23. Անտառահատում

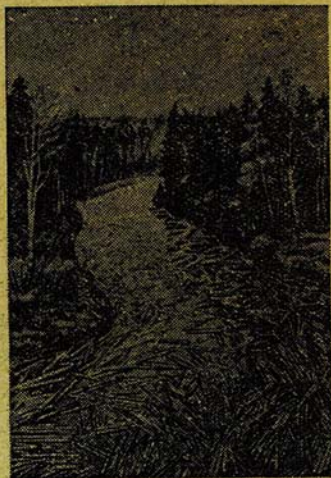
Յարական փայտարդյունաբերող վաճառականներն անխնա
կերպով վոչնչացնում էյին անտառի ընդարձակ տարածութիւն-
ներ: Նրանք միայն շահուէթի մասին էյին մտածում: Նրանք բո-
լորովին չէյին հետաքրքրվում անտառային տնտեսութեան զար-
գացմամբ: Անտառը կտրատում էյին այնպիսի տեղերում, վոր-

տեղից փայտը հեշտ եր տեղափոխել, այն և՛ դետափերին, տայ-
գայի ծայրամասերում, այսինքն՝ հենց այն տեղերում, վորտեղ
պետք եր պահպանել անտառը:

Իսպառ կտրատելով, վորչնչացնելով անտառը, նրանք բոլո-
րովին չեյին մտածում նրա վերականգնման մասին:

Աշխատանքներն անտառում տարվում եյին ամենահասարակ
ձևով: Փայտամթերման վրա աշխատող մարդկանց մասին ար-
դյունաբերող վաճառականները չեյին ել մտածում:

Խորհրդային Միութեան մեջ անտառային տնտեսութիւնը
կատուցվում ե սոցիալիստական հիմունքներով: Կազմակերպված

Նկ. 24. Գետով անտառամուկութեան տեղափոխում

են անտառային արդյունաբերական տնտեսութիւններ: Նախկին
«ձմեռային» վորջերի փոխարեն, վորտեղ տարւում եյին անտա-
ռահասանները, այժմ փայտամթերման տեղերում շինվում են լու-

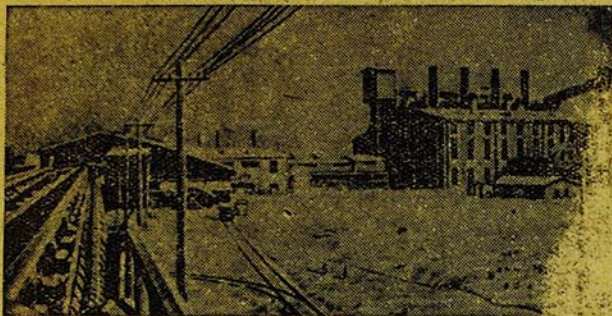
սովոր հանրակացարաններ, տներ: Բանվորներն աշխատում են բրիզադներով:

Անտառային տնտեսութիւնն այժմ ունի իր մշտական բանվորները: Աշխատանքը մեքենայացվում է, գործադրվում են մեխանիկական սղոցներ: Փայտը դուրս են բերում անտառից տրակտորներով:

Անց են կացնում նոր ճանապարհներ, շինում են առանձին ստոյե ճանապարհներ, վորոնց վրայով հեշտությամբ սահում են գերանների ծանր բեռ ունեցող սահնակները, մաքրում են դետային ճանապարհները, վորոնցով լողարկում են փայտ:

Այնտեղ, վորտեղ առաջ վոչ մի մարդ չկար, և տեր ու տնորենն արջն էր, այժմ աճում են փայտահատների բնակավայրեր, վորտեղ հիմնվում են կոոպերատիւներ, դպրոց և հիվանդանոց:

Փայտը դործ է անվում շենքերի համար, բացի այդ՝ նահում նյութ է հանդիսանում մի շարք արտադրութիւնների համար: Փայտից պատրաստում են զանազան շինանյութեր, թուղթ, և քիմիական նյութեր:

Նկ. 25. Թղթի փարթիկան տայգայում

Այդ հումքն ավելի ձեռնտու յե վերամշակության յենթարկել տեղում, քան թե անմշակ ձևով տեղափոխել զանազան տեղեր և այդ փոխադրության վրա ծախսեր անել:

Չեւնատու յե նույնպէս ոտար յերկրներէ վաճառել պատրաստի շինանյութեր և փայտամշակման ուրիշ նյութեր, քան թե հոս, անմշակ փայտ:

Յեղ ահա մութ, անանցանելի տայգայում կառուցվում են և արդեն աշխատում են սղոցարաններ, թղթի ֆաբրիկաներ և քիմիական գործարաններ:

ՄՈՐԹԵՂԵՆԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

Մարթեղենի անտեսութիւնը տայգայում շատ ե ընկել: Վարտորդներն անխնա կտտորում եյին դաղաններին, վոչնչացնելով տայգայի մուշտակեղենի հարստութիւնը. թանդարժեք դաղանների քանակը հետզհետե ջշանում եր: Մուշտակեղենի հարստութիւնը կորստից աղատելու և մորթեղենի արդյունաբերութիւնը բարձրացնելու համար, Յորհրդային իշխանութիւնը սահմանում ե մուշտակաւոր դաղանների արդեւթայրեր: Այդ արդեւթայրերում բոլորովին արդեւթած ե դազանի վորսը: Դա արվում ե այն նպատակով, վոր մուշտակաւոր դաղանները բաղմանան:

Հիմնվում են նույնպէս դաղանաբուժական ֆերմաներ, վորտեղ սրահվում են ամենահաղվադշուտ դաղանները՝ սամուլրները, կղաքիսները, կնդումները, սև դարչնազույն աղվեսները: Ընտրվում են առանձնապէս արժեք ունեցող ցեղեր: Նրանց լայխնամում են և կանոնաւոր կերակրում: Նրանց վրա կարտարում են գիտական դիտողութիւններ և վորձեր:

Կազմակերպվում են վորսորդական կոլեկտիվ անտեսութիւններ:

ՏԱՅԳԱՅԻ ՀԱՆԱՅՈ ՀԱՐՍՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Տայգայի ողտաղար հանածոները մինչև վերջին որերս քիչ եյին ուսումնասիրված: Վերջին տարիների հետազոտութիւնները ցույց տվին, վոր տայգայի ընդերքում շատ հարստութիւններ են թաղեւթած՝ վոսկի, արծաթ, կապարի և ցիմկի հանքեր, քարածուխ, աղ, գրաֆիտ:

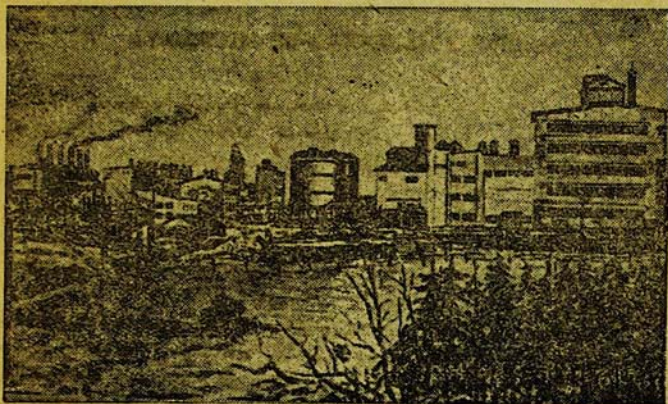
Շատ մեծ նշանակութիւն ունի Կուլինցկի ալաղանի քարածուխը: Կուլինցկը գտնվում է Նովոսիբիրսկից դեպի Հարավարևելք: Հետախուզումները ցույց տվին, վոր Կուլինցկի ալաղանում չափազանց շատ առաջնակարգ ածուխ է գտնվում:

Վերջին տարիներում մեծ չափերի յե Հասել Կուլինցկի ածուխի արդյունաբերութիւնը: Կուլինցկի ալաղանի ածուխը բացառիկ նշանակութիւն ունի մեր արդյունաբերութիւն զարգացման համար:

Աաթաղուրբյում: ԽՍՀՄ-ի քարտեղի վրա դուք թե տայալի վոր տեղերում են տարածված Հետևյալ ողտակար հանածոները՝ քարածուխ—Կուլինցկի ալաղան (Նովոսիբիրսկից դեպի Հարավ-արևելք), նավթ (Պելլորայի վտակի վրա և Ուրալյան լեռների արևմտյան լանջում), վոսկի (Աննա դետի և Ալզան վտակի վրա):

ԲԵՐԵՉՆԻԿԻ

Ուրալից արևմուտք Կամայի ձախ ափին դեանի տակ փրվում է զանազան աղերի խաղ, վորի հաստութիւնը հասնում է

500 մեարի: Աղերից վոմանք դործ են անվում կերակրի մեջ—
դա մեր սովորական, կերակրի աղն է: Մյուսները հրաշալի պա-
րարտանյութեր են վարելահողերի համար—դրանք կալիումի ա-
ղերն են:

Աղերի այդ հարուստ շերտերից վոչ հեռու դանվում են քա-
րածխի և ֆոսֆորիտների շերտեր: Ցարական իշխանության ու-
րով այդ հսկայական հարստությունները շատ քիչ են չա-
զործվում:

Ներկայումս այստեղ կառուցված և ամենամեծ քիմիական
կոմբինատն ամբողջ աշխարհում՝ Բեքեզմիկիմ: Սա բաղկացած
է մի քանի խոշոր դործարաններից, վորոնք այստեղ արդյունա-
հանող ոգտավար հանածոներից պատրաստում են զանազան պա-
րարտանյութեր: Յերեկոները մի քանի տասնյակ կիլոմետր հե-
ռավորությունից կարելի չէ տեսնել կոմբինատի բազմաթիվ շեն-
քերը, վորոնք հեղեղված են ելեկտրական լույսով:

Այստեղից պարարտանյութեր կամա դետով տեղափոխում
են ԽՍՀՄ-ի զանազան տեղերը, կոլեկտիվ և խորհրդային տնտե-
սությունների անծայրածիր դաշտերը:

Քարտեղէ վրա ցույց տվեք Բեքեզմիկիմ:

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ՏԱԵԳԱՅՈՒՄ

Անտառի շահագործումը և մուշտակեղենի արդյունաբերու-
թյունը կազմում են տալգայի դոտու տնտեսության հիմնական
ճյուղերը և բնակչության հիմնական զբաղմունքը:

Բայց տալգայի բնակչությունը զանազան սննդամթերքների
կարիք ունի: Նրան պետք են հաց, բանջարեղեն, կաթնեղեն,
միս: Այս բոլորը հեռվից բերելը դժվար է և ձեռնառու չէ: Այդ
պատճառով անհրաժեշտ է, վոր սննդամթերքներից ինչ վոր
հնարավոր է տեղն ու տեղն արտադրվի:

Տալգայի բնական պայմանները գյուղատնտեսությամբ
զբաղվելու համար նպաստավոր չեն. այստեղ հողերն արգա-
վանդ չեն, լինում են ցուրտ դարուններ և վաղահաս սառնամա-
նիքներ: Սակայն փորձերը ցույց տվին, վոր շնայելով այդ

բնական զժվարություններին, տնտեսությունը կանոնավոր տանելու դեպքում, այստեղ կարող են զարգանալ և յերկրագործությունը, և անասնապահությունը:

Այստեղ կարող են հասնել գյուղատնտեսական բույսերից շատերը, վորոնք մինչ վերջին ժամանակներն աճում եյին միայն ավելի հարավ ընկած վայրերում:

Մշակվում են այդ բույսերից այնպիսի տեսակներ, վորոնք կարողանում են ցրտին դիմանալ:

Կաթնատու անասունները կարող են ավելի առատ կաթ տալ, յեթե նրանց լսով խնամեն և ընտրեն ցրտին դիմացող տեսակներ:

Ոորհրդային իշխանությունը վորոշել է բարձրացնել տայգայի զոնայի գյուղատնտեսությունը:

Կազմակերպվում են խորհրդային և կոլեկտիվ տնտեսություններ: Ոորհրդային տնտեսություններն իրենց որինակով ցույց են տալիս, թե ինչպես պետք է վարել յերկրագործությունը, բանջարաբուծությունը, ինչպես պետք է խնամել անասուններին:

Ոորհրդային իշխանությունն առանձնապես մեծ ուշադրություն դարձրեց տայգայի զոնայում կաթնատու անասունների բաղմացման վրա, վորովհետև այստեղ գետերի հովիտներում, լսով մարգագետիններ կան:

ՔԱՂԱՔՆԵՐԻ ԿԱՌՈՒՑՈՒՄԸ ՏՍՅԳԱՅՈՒՄ

Տայգայում արագորեն առաջ է դնում քաղաքների կառուցումը:

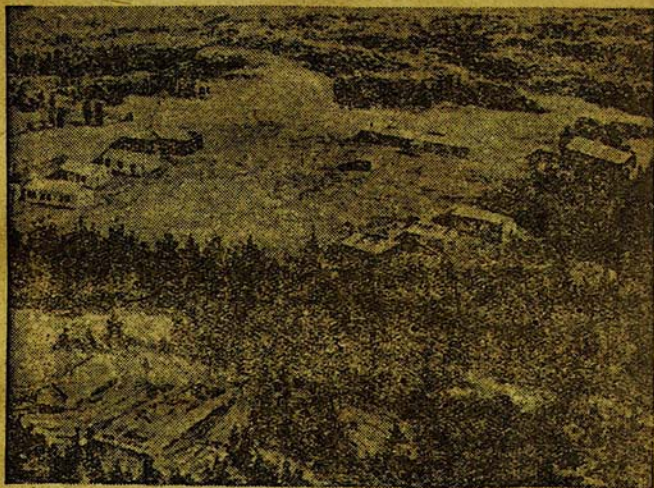
Յերկուս և կես տարվա ընթացքում հեռավոր արևելյան տայգայում աճեց մի նոր քաղաք՝ Կոմսոմոլսկը՝ Ամուր գետի վրա:

Դա ՈՍՀՄ-ի ամենանոր քաղաքներից մեկն է:

Ոորհրդային Միության զանազան քաղաքներից տայգա յեկան կոմյերիտականները, կարտեցին տայգայի մի հողակտորի ծառերը, չորացրին ճահիճները և Ամուր գետի ափին բարձրա-

ցալ նոր արդյունաբերական քաղաքը՝ իր դործարաններով ու
 Փարբիկաններով, իր յերկհարկանի տներով, հիվանդանոցներով,
 ակումբներով, խանութներով, կինոներով:

ԽՍՀՄ Ֆիզիկական զարեղի վրա դուք համոզուիք քաղաքը:

Նկ. 27. Քաղաքի շինարարութիւնը յակումտակամ տայգայում

ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆԱԳԱՐՀՆԵՐԸ ՏԱՅԳԱՅՈՒՄ

Տայգայի միջով յերեք յերաթուղի յն անցնում:

Մի գիծն անցնում է տայգայի հարավային ծայրամասով—
 Լենինգրադ — Վոլոգդա — Պերմ — Նովոսիբիրսկ — Իրկուտսկ—
 Վլադիվոստոկ: Մյուս յերկու գիծը տայգան լայնությամբ են
 կտրում՝ 1) Լենինգրադ—Մուրմանսկ և 2) Վոլոգդա—Արխանգելսկ:

Գարեղի վրա ցույց տվեք այդ յերկութուղիները:

Տայգայի տնտեսութեան զարգացման համար մեծ նշանակութեամբ յուն ունեն դետային ճանապարհները և Հյուսիսային ծովային ճանապարհը: Նրանցով կարելի յի դուրս բերել տայգայի բնական հարստութիւնները և ներմուծել տայգա անհրաժեշտ բոլոր իրերը:

Բայց միայն ջրային ճանապարհները բաւական չեն: Անհրաժեշտ են նաև լայլ ավտոմոբիլային ճանապարհներ հենց տայգայի մեջ: Յեղ այժմ այդպիսի ճանապարհները չի կառուցուած են: Մի քանի տեղերում նրանք արդեն ձգվում են հարյուրավոր կիլոմետր յերկարութեամբ:

Փայտն արտասահման և փոխադրվում հետևյալ ծովային նավահանգիստներով՝ Արխանգելսկ, Մուրմանսկ, Իդարկա:

ՍՏԱԼԻՆԻ ԱՆՎԱՆ ՍՊԻՏԱԿ-ԲԱԼԹԻԿՍՈՎՅԱՆ ՋՐԱՆՑՔ:

Մեծ հարստութիւններ են թաղնված տայգայի Հյուսիսարևմտյան անկյունում, Ֆինլանդիայի սահմանի մոտ: Հրաշալի անտառները տալիս են արծեքավոր փայտ և մուշտակեղեն: Ողտակար հանածոներէ մեջ կան յերկաթի և պղնձի հանքեր, վոսիկ, պարարտանյութեր՝ դաշտերի համար: Առատութեամբ զտնվում են այնպիսի դիմացկուն շինանյութեր, ինչպիսին դրանիտներն են: Արաղահոս գետերն ու ջրվեժները կարող են շատ ելեկարականութիւն տալ:

Բայց ցարական ժամանակներում սա մի վայրենի, լսուչ անկյուն էր:

Այստեղ վոչ յերկաթուղիներ կային, վոչ էլ հաղորդակցութեան համար ճանապարհներ:

Քարտեզէ վրա գտեք տայգայի Հյուսիսարևմտյան անկյունը:

Դեռ 300 տարի առաջ նշում էյին, վոր կարելի յի տայգայի Հյուսիսարևմտյան մասի գետերի և լճերի միջոցով միացնել իրար հետ յերկու ծով՝ Բալթիկ և Սպիտակ:

Յարական ժամանակ շատ էյին խոտում ու գրում այդ մտային, բայց ծովերն այնպես էլ մնում էյին չմիացած:

Այն, ինչ չարեց ցարական կառավարութիւնը, անսովոր աչ

ըստ Բրազիլիայի իրազրոյթից խորհրդային Իշխանութիւնը՝ 20 ամս-
 վա ընթացքում շինվեց աշխարհում ամենամեծ՝ Ստալինի անվան
 ՍՊԻՏԱԿ-ԲԱԼԹԻԿԾՈՎՅԱՆ ԶՐԱՆՑԲԸ, վորի յերկարութիւնն է
 200 կիլոմետր:

Յկ. 28. Բալթիկ ծովից դեպի Սպիտակ ծով ֆանապարհի սլեխման

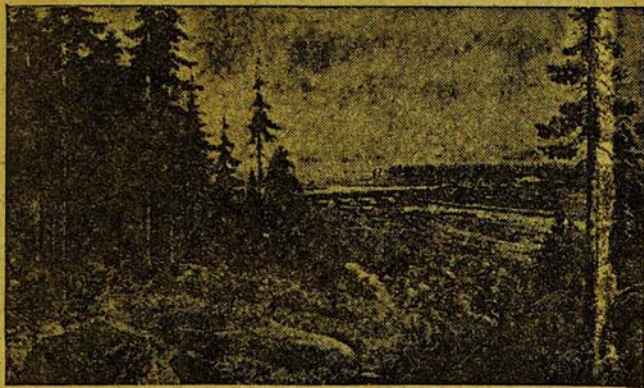
Այդ ջրանցքն Ռեեզայի լիճը միացնում է Սպիտակ ծովի
 բեռ: Նրանով կարելի չէ Ե-Ց որում Լենինգրադից հասնել Սպի-
 տակ ծով: Առաջ այդպիսի ճանապարհորդութան համար 17 որ
 եր պետք, վորովհետև պետք էր պտտվել Յելլոպայի հյուսի-
 սային ափերի շուրջը:

Սպիտակ-Բալթիկ ծովյան ջրանցքը մեծ նշանակութիւն ունի
 ամբողջ Սորհրդային Միութեան համար:

Այդ ջրանցքով հյուսիսից Սորհրդային Միութեան դանադան
 տեղերն ուղարկվում են՝ փայտ, ձուկ, մորթի, պարարտանյու-
 թեր, շինանյութեր, իսկ դեպի հյուսիս փոխադրվում են՝ հաց,
 նավթ, աղ, լայն դործածութեան դանադան ապրանքներ:

Զրանցքի յերկարութեամբ կառուցվում են ելեկտրական կա-

յաններ, Փարբրիկաներ և դործարաններ: Ելեկտրական սլաքային
 լույսը հեղեղում է նախկին զլվախեցող թռչունների յերկիրը: Ի
 Բաղմաթիվ Փարբրիկաներում և դործարաններում սլաքաստվում
 են տախտակներ, Փաներներ, թուղթ. փայտի թափթիղուկներից՝
 շաքար, սիրուպ, քացախ, սպիրտ: Անտառների անանցանելի թա-

Նկ. 29. Տայգամ Սպիտակ-Բալթիկ ծովյան ջրանցքի վրա:

վուտներով կանցնեն խճուղիներ, կսլանան ելեկտրական գնացք
 ներ:

Չորացած ճահիճներում հացահատիկները հատկ կղցնեն, կեց
 րախոտերը կանաչին կտան: Յեվ այնտեղ, վորտեղ դեռևս բն
 առաջ թափառում եր ճանտառների բրդոտ տերը—արջը, կ
 ուղանան մեծ բնակավայրեր ու քաղաքներ:

ԱՐԽԱՆԳԵԼՍԿ ՆԱՎԱՀԱՆԳԻՍՏԸ

Քարտեզի վրա գտեք Արխանգելսկ նավահանդիսը:

Յածրադիր ճահճոտ ափերի միջև փռվել է Հյուսիսային
 Գլխայի լայն գետաբերանը: Յերկնակամարը ծածկվել է մուջ

անպերով, մուշլ են Դվինայի կատաղի սլիքները: Բայց այդ
 ասիերի կյանքն ուրախացնում և մարդուն: Վոր կողմն ել նայում
 ես—ամենուրեք փայտի անվերջ պահեստներ: Իրար վրա դարս-
 ված են հաստ դերաններ, սղոցած տախտակները թեթև տա-
 նիքների տակ իրար վրա դարսված են բարձր կիտվածքներով:

Վերամբարձ մեքենաները ջրից դանդաղորեն հանում են,
 բարձրացնում վեր և սուգ կանոնավոր կերպով իրար վրա դար-
 սում ամբողջ ծառեր, վորոնք բերվել են լաստերով:

Վաղում են ելեկտրոքարշի վագոնները, շաչում են սղոցա-
 րանի սուլիչները, սուլում են շոգենավերը: Հարյուրավոր յակ-
 վոր բանվորներ տուրակներն ու սղոցները մեջքներին լցվում են
 նավահանգիստը:

Նկ. 30. Սպոցագործարան

Հագարավոր ոտար շոգենավեր յեկել են Արխանգելսկ բար-
 ձելու տախտակ և գերան: Նրանց բարձր կայմերն ու դույնը-
 դույն գրոշակները ծածկել են գետը:

Այդ շողենավերը մեր վայրը տեղափոխում են աշխարհի բոլոր ծայրերը:

Անցնում են մեր ուսանական ձկնորսանավերը, մարդատար շողենավերը, վորոնք բանվորներ են տեղափոխում: Բայց նրանք կորչում են վայտանյութի մասսայի մեջ. ամենուրեք վայտե տախտակներն ու դերանները բռնել են Դվինայի ափերը, վայրը բարձր կխտվածքով դարսված և ոտար նավերի վրա: Նավահան-դիստներում բարձում են դերաններ և տախտակներ:

ԻՎԱՐԿԱՆ—ԲԵՎԵՌԱՅԻՆ ՆԱՎԱՀԱՆՅՈՒՍՏ

Քարտեզի վրա գտեք Իզարկա նավահանգիստը:

Յենիսեյի աջ ափին վերջին տարիներում աճեց նոր նավահանգիստ Իզարկան:

Դեռևս քիչ առաջ Իզարկայի կառուցողներն առանց խա-

Նկ. 31. Իզարկա նավահանգիստը

բույկների և պահապանների շեյին կարողանում քնել. արջերը միշտ կարող եյին գիշերով նրանց վրա հարձակվել:

Նորածին քաղաքի տուալին բնակիչները կտրված եյին ամբողջ աշխարհից, սննդամթերքների մեծ նեղուլթյուն եյին կրում, համառորեն պաշարում եյին տայգայի և բւեռային ցրտերի դեմ։

Յերկու տարվա մեջ բւեռային շրջաններից դեպի Հյուսիս առաջացավ արդյունաբերական մի նոր քաղաք և նավահանգիստ։ Փայտի համար այստեղ դալիս են ոտար շոգենավեր։ Բարձումը կատարվում է համարյա անընդհատ գիշեր-ցերեկ։

Միում են գործարանային ծխնելույզները։ Այստեղ յերեք տղոցարան փայտ են աղոցում Յելրոզա և Ամերիկա արտահանելու համար։ Նրանց կողքին մի քանի ուրիշ գործարաններ շատրաստում են Փաներա և փայտանյութի մասսա, վորից կարելի յե պատրաստել թուղթ և արհեստական մետաքս։ Աշխատում են պահածոների գործարանները։ Քաղաքի դիմաց գտնվող կղզու վրա արակտորներով մշակում են հողը։ Բանջարանոցներում աճում են կարտոֆիլ, կաղամբ, սոխ և ուրիշ բանջարեղեններ։

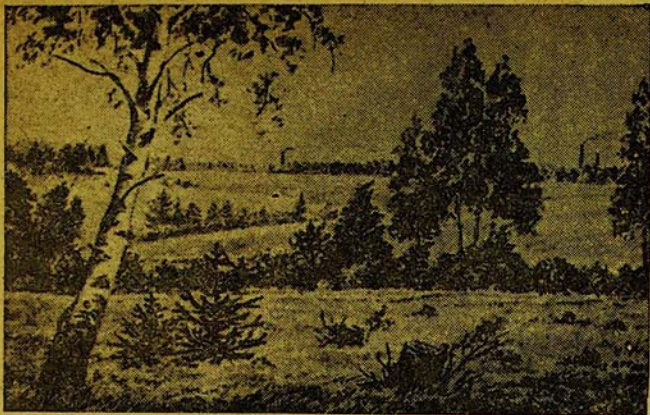
Մարզադեղիններում արածում են ազնվացեղ կաթնատու առաստաններ։ Քաղաքի մեջ կան շատ տներ, լայն փողոցներ, բյուներ՝ ելեկտրական լարերով։ Աշխատում է ելեկտրակայանը։ Պոսում է ռադիոն։ Կառուցել են վիճո, բացել դպրոցներ, Հիվանդանոցներ, տպարան։ Ակումբում կարդում են դասախոսություններ, ղեկուցումներ, վաղմակերպվում են յերեկույթներ։

- Վարժուրյում 1. Կոնտուրային քարտեղի վրա նշանակեցեք տայգայի դոտին։
2. Գրեցեք տայգայով հսոզ գետերի անունները։
3. Կոնտուրային քարտեղի վրա նշանակեցեք Վերխոյանսկ, Յակուտսկ, Իերեզեիի, Արխանգելսկ, Մուրմանսկ, Իգարկա քաղաքները։
Աշխատամբ արտադասյամ ժամանակ։ Կաղմեցեք ալում «Տայգայի դոտին» թեմայով։

ԽԱՌՆ ԱՆՏԱՌՆԵՐԻ ԶՈՆԱ

Պառն անտառների դոնան գտնվում է տայգայից դեպի հարավ-արևմուտք։ Տայգայի և խառն անտառների միջի սահմանն անցնում է մոտավորապես Լենինգրադ—Կազան գծով։ Հարավում սահմանն անցնում է Կաղանից մինչև Կիել։

Քարտեղի վրա գտեք խառն անտառների դոտին։

Նկ. 32. Խառն անտառների գոմայում

ՍՍՎԱՌՆԱԿԻ ՎՐԱՅԻՑ

Այս հոդվածը կարդալիս հետևեցե՛ք քարտեղին:

Սավառնակը մի կողմը թողեց Վիշնի Վոլոչեկ քաղաքը և բռնեց Մոսկվայի ուղղութիւնը: Ամեն ուղղութիւնով տարածվում են ընդարձակ անտառներ: Նրանք հաճախ ընդհատվում են կտրտած անտառատեղերով և ճահիճներով: Յերկիրը հարթ է, բայց նրա վրա տեղ-տեղ յերևում են բլուրներ: Ներքևում նըմարվում են դետերի արծաթափայլ թելերը և բազմաթիվ դուրդեր շրջապատված վարելահողերով և բանջարանոցներով:

Վորջան առաջ ենք դնում, այնքան ավելի հաճախ ենք հանդիպում կտրտված անտառատեղերի, վարելահողերն ավելի յեն ընդարձակվում, դուրդերն ավելի շուտ-շուտ են պատահում:

Ահա յերևում է վուչի դմբուխտե մեծ դաշտը: Մեկը, մյուսը... Մրանք վուչի կոլեկտիվ անտեսութիւնների ցանքերն են:

Կալինին քաղաքի մոտ ընկած է տորֆի ճահիճների ընդարձակ տարածութիւն: Միում են Կալինինի գործարանների և ֆաբրիկաների ծխնելույղները:

Ստալառնակը կտրում է Վոլգայի դալարվող հիայլուն ժառանգներ և դարձյալ ներքևում անտառների ծածկոց, միայն ավելի նոսր, քան հյուսիսում: Յեւ նրանք այժմ խոզի մազի պես բիզրիզ չեն կանչում—նրանց ուրվագծերն ավելի քնքուշ է: Այս անտառներում սողարթափոր ծառերն ավելի շատ են:

Դարձյալ մի հարյուր կիլոմետր ևս և ստալառնակը կլինի Մոսկվայում: Մեկը մյուսի հետևից արագորեն անցան գյուղեր, քանվարական նոր ավաններ: Յերևացիներ դործարաններ և Ֆարրիկաներ: Անտառներն ավելի ևս նոսրացան: Միայն առանձին չկտրաթափ անտառի մնացորդներով կարելի յե դաղափար կազմել, վոր մի ժամանակ այստեղ նույնպես անտառ և յեղել:

Բնությունը նահանջել և մարդու կամքի առաջ, շինարարության առաջ:

Ահա և Մոսկվան... Սոճու, կեչու և բարդու անտառի փոխարեն—գործարանային ծխնկուղների անտառ և քարե շենքերի դանդախ:

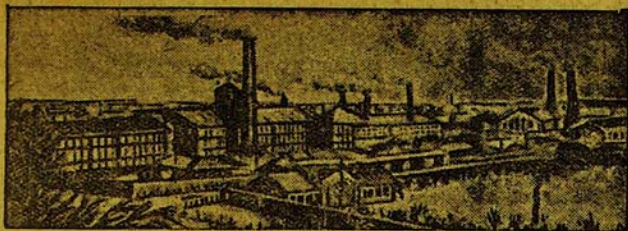
ԻՆՉՊԵՍ Ե ՓՈՆՎԵԼ ԽԱՌՆ ԱՆՏԱՌՆԵՐԻ ԳՈՏՈՒ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍԳԸ

Հին ժամանակ խառն անտառների ամբողջ դոստին ծածկված էր անանցանելի մութ անտառներով:

Այս տեղերը հարմար եյին մարդկային հին բնակատեղերի համար: Անտառը պաշտպանում էր թշնամիների հանկարծակի հարձակումներից: Դեպի ամեն կողմն ցրվող զետերը հաղորդակցության լավ ճանապարհներ եյին անանցանելի անտառներում: Մարդը կացիներ ձեռքին հարձակվեց անտառի վրա: Նա կտրեց ծառերը, մաքրեց բացուտը ցանքի և բնակարանի համար:

Մութ անտառները հետզհետե վաչնչանում եյին, նոսրանում: Նրանց փոխարեն յերևան եյին դալիս վարելահողեր, մարդազետիներ, առաջ եյին դալիս գյուղեր:

Անցան դարեր, և մարդկանց շատ սերունդների աշխատանքից խառն անտառներն դոստին բոլորովին անճանաչելի դարձավ: Անտառի ահագին տարածություններն անհետացան: Նա

ՆԳ. 33. Փարբիկաներն ու գործարանները խառն անտառների գոտում

պահպանվեց միայն քիչ տեղերում: Զորացվել են հազարավոր հեկտար ճահճիճներ:

Անհետացած անտառների փոխարեն առաջացան դյուղեր, քաղաքներ, գործարաններ և Փարբիկաներ, ամեն ուղղությամբ տարածվեց յերկաթուղիների ցանցը: Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո փռվեցին կուլեկտիվ, խորհրդային տնտեսություններ: Աճեցին նոր հսկա գործարաններ: Անտառների ու այգիների կանաչի մեջ կառուցվել են նոր քաղաքներ: Վերակառուցվել ու ծառազարդվել են հին քաղաքները:

ԽԱՌՆ ԱՆՏԱՌՈՒՄ

Գետակի ափին ապաստան է գտել մի փոքրիկ դյուղ:

Գյուղի շուրջը տարածվում են դաշտեր, խիկ նրանցից հետո անտառներ... Ամառային շոգ օրերին անտառը հրապուրում է իր խիտ կանաչով, խոտտանալով ստվեր և հով: Անտառի յեղբը ծածկվել է քահել կեչիներով: Արևի ճառագայթներն անցնում են ճյուղերի միջով և պայծառ բծեր գցում խոտի խիտ, գույնզույն գորգի վրա: Կապտին են տալիս դանդակլիկները, կարմրին և սալիս մեխակը, առվույտը: Տեղ-տեղ հրապուրիչ հայացքով նայում են մորու հասապատուղները:

Յեղբից հեռու անտառն առաիճանորար խառնում է, կեչիները զլանում են: Սրանց խիզղում են բարձր, մութ յեղենի-

Ներքև: Նրանց մեջ աճում են լորի, բարդի ծառեր: Սպիտակիկն են տալիս փոճկնու խոշոր ծաղիկները: Խոտն այլևս այնպես խիտ չե և ծաղիկներով խայտարղես չի: Հատաստուղներ քիչ կան: Բայց դրանց փոխարեն պատահում են սունկեր: Հաճախ լավում է, թե ինչպես է կոցա՛ւարն իբ կտուցով ծեծում հին յեղևնու կեղևը: Յերբեմն ծառերի ճյուղերի մեջ յերևում է սկյուռի շեկ մուշտակը: Ճովողում են անտառային թռչունները:

Ահա մի մեծ բացուտ: Շարքերով դարսված են կտրտված փայտերը, իսկ նրանց մեջ ցցված են թարմ կոճղեր: Անտառն այստեղ հենց այս ձմեռն են կտրատել, իսկ բացուտն արդեն ծածկվել է բարձր, հյուսթալի խոտով, կոճղերի շուրջը բունել են մոռի թփերը:

Բացուտից հետո դարձյալ անտառ, բայց ճահճոտ: Ամառը նրանց միջով անհնարին է անցնել:

ԽԱՌՆ ԱՆՏԱՌՆԵՐԻ ԶՈՆԱՅԻ ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Խոտն անտառների զոնայի մակերևույթը, ինչպես քարտեզից յերևում է, դաշտավայր է: Մեջտեղով, հյուսիսից դեպի հարավ անցնում է Միջին Ռուսական բարձրութունը:

Հարթության մակերևույթը միանգամայն հարթ, ուղիղ չէ, այլ բլրոտ:

Գետերը: Քարտեզից յերևում է, վոր խոտն անտառների զոնայով հոսող գետերն սկիզբն են առնում Միջին Ռուսական բարձրութունից և հոսում տարբեր ուղղությամբ դեպի հեռույալ յերեք ծովերը՝ Բալթիկ, Սև և Կասպից:

Այս հողվածը կարգալիս հետևեցեք քարտեզին:

Քարտեզի վրա դեռեք Վոլգա, Դոն, Դեկաբ, Արևմտյան Դվինա գետերը: Սույց տվեք նրանց ամբողջ հոսանքը, սկսած սկուռից մինչև դետարեբունը:

Խոտն անտառների զոնայի կլիման ավելի տաք է, քան տայդայի կլիման: Արևմուտքից, տաք Ատլանտյան ովկիանոսի կողմից փչող քամիները բերում են տաքութուն և մեղմացնում են ձմեռային սառնամանիքները: Ձմեռն այստեղ տևում է մոտ 5

ամէս, բայց ավելի տաք է, քան թէ տայլայում: Ամառն ավելի
յերկարատեւ է և տաք, քան տայլայում: Հաճախ անձրևներ են
գալիս: Անձրևներ բերում են Ասլանտայան ուղիլիանտսի վողմից փչող
քամիները:

Հողերը մոխրահողային են, ինչպէս տայլայում: Բայց
նրանք այստեղ ավելի արդաւանդ են:

Բուսականութիւն և կենդանական աշխարհ: Կլիմայի մեղ-
մութիւն շնորհիւ այստեղ աճում են սաղարթավոր ծառերի դա-
նազան տեսակներ՝ կեչի, կաղնի, թխկի, հացի, լոբի: Փշատերեւ
և սաղարթավոր ծառերն աճում են իրար հետ խառը մեջընդմեջ
Տորֆային ճահիճներն ընդարձակ տարածութիւն են բռնում:

Շատ առաջ այստեղ գտնուում էյին մութ, անանցանելի ան-
տառներ: Այժմ նրանք համարյա բոլորովին կտրուված են: Մեծ
տարածութեամբ անտառներ մնացել են միայն ամենաարևմտայան
մասում, Պոլեսայում:

Այնտեղ, վորտեղ անտառները պահպանվել են, ապրում են
նույն անտառային գաղաններն ու թռչունները, ինչ վոր տայ-
լայում:

ԻՆՉՊԵՍ Ե ԶԱՐԳԱՆՈՒՄ ԱՐԴՅՈՒՆԱՅԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆԱՌՆ ԱՆՏԱՌՆԵՐԻ ԶՈՆԱՅՈՒՄ.

Նայեցեք քարտեղին. խառն անտառների գոնայում նշանակ-
ված են յերկու մեծ արդյունաբերական շրջան: Մեկը Լենինգրա-
դի մոտ, իսկ մյուսը՝ Մոսկվա, Կալինին, Իվանովո, Գորկի քա-
ղաքների միջև:

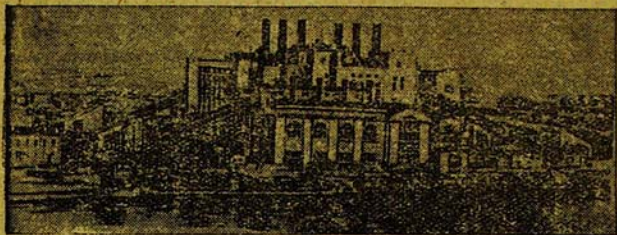
Այս շրջաններում առաջ ել շատ գործարաններ ու ֆաբրի-
կաներ կային: Բայց արդյունաբերութիւնն այստեղ առանձնա-
պես զարգացավ խորհրդային իշխանութեան որով:

Հիմնովին վերակառուցվեց Մոսկվայի և Լենինգրադի ար-
դյունաբերութիւնը: Այստեղ կառուցվեցին և սարքավորվեցին
բազմաթիւ խոշոր գործարաններ: Այս գործարաններում սկսե-
ցին առաջին անգամ պատրաստել դանաղան բարդ մեքենաներ,
ԽՍՀՄ-ի տարբեր տեղերում կառուցվող գործարաններն ու ե-
լեկտրակայանները սարքավորելու համար:

Աճեց սալտոմորիլային գործարան—դիդանտ Գորկի քաղաքում :
Ընդարձակվեցին ու վերակառուցվեցին Մոսկվայի, Կալինինի և
Իվանովոյի մանվածքային գործարանները :

Պառն անտառների զոնայում արդյունաբերութունը դարգա-
նում է մեծ թափով : Շատ վառելիք է սկսեց, վորպեսզի նրա
բաղմամբիվ գործարաններն ու Փարբրիկաներն անընդհատ աշխա-
տեն :

Սկսեցին արդյունահանել այն սորֆը, վորն այստեղ, անան-
իանելի ճաշիճների մեջ դարերով ընկած էր առանց շահագործ-

Նկ. 34. «Կրասնի ռկոյարք» ելեկտրակայանը

Ման : Իսկ վորպեսզի այդ սորֆի շահագործումն ավելի ձեռըն-
առու լինի, սկսեցին ելեկտրակայաններ շինել հենց սորֆային
ճաշիճներում : Արդեն կառուցված են և սորֆով աշխատում են
յերկու մեծ ելեկտրակայան—Լենինի անվան Շատուրայի ելեկ-
տրակայանը, վոր Մոսկվայից 135 կիլոմետր դեպի արևելք է
քանդում և Կիարմիր Հոկտեմբերը—Լենինդրադի մոտ :

ԼԵՆԻՆՅԱՆ ՇԱՏՈՒՐԱ

Քարեզի վրա գտեք Շատուրայի ելեկտրակայանը :

Այստեղ, վորտեղ այժմ կանգնած է Շատուրայի ելեկտրա-
կայանը, անհիշելի ժամանակներից ձգվում էյին սորֆային ա-
նանցանելի ճաշիճներ :

Հաղարամբուր հեկտար տարածութեամբ փութում էյին ճահ-
նուտներ և վախ ցածլիկ անտառներ :

Տեղ-տեղ ճահիճներէ մեջ գտնվող կղզիներէ վրա պատասխար-
ված էյին խղճուկ ծառեր :

Ճահիճները դյուղացիներէ համար աղքատութիւն և հիվան-
քութիւններ էյին բերում : Մինչդեռ նրանք իրենց մեջ մեծ հա-
ջրատութիւն էյին պարունակում—դա տորֆի հակայական պա-
րան էր :

Յեկտի 1917 թ. Հոկտեմբերը, Բանվորներն իշխանութիւնն
իրենց ձեռքը վերցրին : Սկսվեց արյունահեղ պատերազմ աղի-
տակներէ հետ : Գեներալները դրամկեցին այն տեղերը, վարտեղ
ստացվում էր նալթ և ածուխ : Մոսկվայի արդյունաբերական
կենտրոնը մնաց առանց վառելիքի :

Գործարանների կրակարանները հանդիսանում էյին : Բնակարան-
ները մնացել էյին առանց տաքացնելու : Ելեկտրական լազտեր-
ներն աղոտ լույս էյին արձակում :

Ինչ դնով ել շինի պետք էր վառելիք ճարել :

Հիշեցին Շատուրայի ճահիճները :

Վ. Ի. Լենինը կարգադրեց անմիջապէս շահագործել տորֆը :

Աշխատանքը յեռաց. բանվորներն սկսեցին առուներ փորել և
ճահճի ջուրն այդ առուներով հեռացնել, տորֆն արդյունահա-
նել :

Այդ տորֆը յերկաթուղով փոխադրվեց Մոսկվա և արդյու-
նաբերական այլ կենտրոններ :

Տորֆի արտահանութիւնը Շատուրայում հետզհետե ընդար-
ձակվում էր : Բայց այդ տորֆը ձեռնտու չէր յերկաթուղով տե-
ղափոխել—դրա համար շատ վազոններ էյին պետք :

Այն ժամանակ մի այսպիսի միտք ծագեց՝ ճահճի մոտ մեծ
ելեկտրակայան կառուցել և ելեկտրական հոսանքը հաղորդել-
ներով ուղարկել ուր վոր պետք է :

Անցավ մի քանի տարի : Յեւ Շատուրայի ճահիճներէ վրա
անց տորֆով աշխատող ամենամեծ ելեկտրակայանն ամբողջ
աշխարհում :

15 տարի աշխատում է Շատուրայի ելեկտրակայանը : Նրա

կրակարաններում այրվում է Շատուրայի տորֆը: Աշխատում են շողեմեքենաները և գոլորշով շարժման մեջ դնում տուրբինները (թևերով անխմնի), իսկ դրա հետ և ելեկտրական մեքենաները:

Պատվում են ելեկտրական մեքենաները, և հոսանքը հաղորդելիչներով վազում է դեպի դանադան կողմեր, տասնյակ և հարյուրավոր կիլոմետր:

ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

Խառն անտառների զոնայում շատ հին ժամանակներից սկսած գրադվում են յերկրագործությամբ:

Այս զոնայի հողերը փոքր ինչ ավելի արգավանդ են, քան տայգայում: Կլիման ավելի մեղմ է, յերկրագործության համար ավելի հարմար:

Հին ժամանակներից սկսած այստեղ մշակում են դարի, վարսակ, հաճար, վուշ, կանձի, կարտոֆիլ և ուրիշ բանջարեղեն: Վերջերս շատ տեղերում սկսել են մշակել նաև ցորեն:

Բայց խառն անտառների զոնայում գյուղատնտեսությունը յերբեք չի կարողացել հոգալ նույնիսկ գյուղացու կարիքները: Հողը կարիք ունի լավ մշակման և պարարտացման, իսկ ցարական կառավարության և կալվածատերերի կողմից քայքայված գյուղացիները չեն ին կարողանում հողը կանոնավոր մշակել և լավ պարարտացնել: Շատերն անասուններ և անհրաժեշտ յերկրագործական գործիքներ ու մեքենաներ չունենին, և այդ բոլորի հետ միասին գյուղացիները միշտ կախված են ին կուլակներից ու կալվածատերերից:

Մինչդեռ արդյունաբերական աճող կենտրոնների համար տնտեսական կարգի պահանջն ավելի ու ավելի յե մեծանում, և գյուղատնտեսությունը կարող է հոգալ այդ կարիքը:

Գյուղատնտեսությունը վճռական վերակառուցման է յենթարկվում խառն անտառների զոնայում:

Կոլեկտիվ տնտեսություններն ամբացել են, Ստեղծվել են խորհրդային տնտեսություններ, մեքենա-արտադրային կայան-

ներ: Սոչոյ արդյունաբերական կենտրոնների շուրջը դարգացել են բանջարաբուծութիւն և կաթնատուփիւն:

ԽԱՌՆ ԱՆՏԱՌՆԵՐԻ ԶՈՆԱՅԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆԸ

Սառն անտառների զոնայում ապրում են գլխավորապես քե-
լոռուսներ և ռուսներ:

Այստեղ և դանիում ԲԵԼՈՒՌՍԻԱՅԻ ՍՈՅԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ
ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ (ԲՍԽՀ):

Քարտեղի վրա դտեք այդ հանրապետութիւնը:

Աշխատաւոր բելոռուսներն աղքատիկ կյանք եյին վարում
ցարի ժամանակ: Ճահիճների ու անտառների մեջ եյին ցրված
բելոռուսական գյուղերը:

Անբերբի հողերը ցածր բերք եյին տալիս: Այստեղ շատ քիչ
եր դարգացած արդյունաբերութիւնը: Բնակչութիւնը խավար
եր ու անզբաղետ: Սակավաթիւ գալրոցներում ուսուցանում եյին
միայն ռուսերեն լեզուով:

Հոկտեմբերյան հեղափոխութիւնից հետո աշխատաւոր բե-
լոռուսների կյանքը խիստ բարելավվեց:

Բելոռուսիայում շատ մեծ ուշադրութիւն և դարձվում ա-
նանցանելի ճահիճների դեմ պայքարելու գործի վրա, քանի վոր
այդ գյուղատնտեսութիւն գլխավոր չարիքն և հանդիսանում:
Չորացվել են վիթխարի տարածութիւնը ճահիճներ, վորոնց
տեղն այժմ նոր վարելահողեր—արոտներ են փոխած:

Չորացված տորֆային ճահիճների վրա հիմնվել են ելեկ-
տրոկայաններ, վորոնք այժմ եներդիւս յեն տալիս գյուղատնտե-
սութիւնն ու արդյունաբերութիւնը: Բարելավվում, կարգա-
վորվում և գյուղատնտեսութիւնը:

Կառուցված են փայտի վերամշակման բաղմաթիւ գործա-
բաններ:

Բելոռուսիայում արագորեն դարգանում և նաև կուլտուրա-
կան կյանքը: Այնտեղ մտցված և ընդհանուր ուսուցում: Բելո-
ռուսական լեզուով հրատարակվում են բաղմաթիւ թերթեր ու
ժուռնալներ: Ստեղծվել են մի քանի տասնյակ բարձրագույն
ուսումնական հաստատութիւններ ու գիտա-հետադոտական ին-
տիտուտներ:

Նայեցեք քարտեղին: Դուք տեսնում եք, վոր խառն անտառների զոնայով ամեն կողմից դեպի Մոսկվա յեն ուղղվում յերկաթուղիներ: Տասնամեկ յերկաթուղի միանալով իրար հետ կազմում են Մոսկվայի յերկաթուղային հանգույցը: Նրանք Մոսկվան, իսկ դրա միջոցով նաև մոտակա արդյունաբերական կենտրոնները միացնում են Միուլթյան հեռավոր շրջանների հետ:

Սառն անտառների զոնայի արդյունաբերական կենտրոններում արտադրած զանազան ապրանքների միլիոնավոր տոններ այդ ճանապարհներով հոսում են դեպի Միուլթյան տարբեր անկյունները: Այդ նույն ճանապարհներով հակառակ ուղղությամբ փոխադրվում են բազմազան հում նյութեր, ինչպես և վառուկե:

Քարտեղի միջոցով պարզեցեք թե Մոսկվայից ապրանքները յերկաթուղով ուր կարելի յե փոխադրել:

Բայց մենք դեռևս բավարար չափով յերկաթուղիներ չունենք, ճանապարհների մեջ ամենից եմանը ջրային ճանապարհներն են:

Նայեցեք ՈՍՀՄ-ի քարտեղին: Սառն անտառները զոնայում սկսվում ե Յեդրոսայի ամենամեծ դետը: Դա Վոլգան ե: Նա կազմում ե ջրային մի յերկար ճանապարհ: Ավելի քան $3\frac{1}{2}$ հազար կիլոմետր յերկարություն ունի նա:

Չախ կողմից Վոլգայի մեջ թափվում են մեծ դետեր, կլտրելով խիտ անտառները: Աջ կողմից Վոլգայի մեջ ե թափվում Ոկա դետը Մասկվա վտակով, վորի վրա դառնվում ե Մոսկվա քաղաքը:

Վոլգան կտրում ե խառն անտառների համարյա ամբողջ զոնան, հոսում ե Կալինին, Դորկի, Կաղան քաղաքների մոտով և իր ջրերը տափաստանների միջով տանում ե դեպի Կասպից ծովը:

Բայց Մոսկվա քաղաքը, վոր խառն անտառների զոնայի ամենախոշոր արդյունաբերական կենտրոնն ե և ամբողջ Ոորհրդային Միության մայրաքաղաքը, այդ մեծ ջրային ճանապարհի

մի կողմն և մնում: Վոլգայի մեծ շոգենավերը Մոսկվա սահա-
վաջուր գետով չեն կարողանում մոտենալ Մոսկվա քաղաքին:
Մինչդեռ Վոլգան քաղաքանին մոտ է հոսում:

Քարտեզի վրա ցույց տվեք այն տեղը, վորտեղ Վոլգան ամենից շատ
է մոտենում Մոսկվային:

Խորհրդային կառավարութիւնը վորոշել է ջրային ճանա-
պարհը հասցնել Մոսկվա քաղաքը, Մոսկվա գետը նավարկելի
դարձնել: Վոլգայի և Մոսկվայի միջև պետք է փորվի մի
ջրանցք: Վոլգայի ջուրը կթափվի Մոսկվա գետի մեջ և սա ջրա-
ուտո կդառնա:

Յեւ կարմիր մայրաքաղաքից կանցնեն ջրային ճանապարհ-
ներ դեպի մեր ընդարձակ յերկրի տարբեր կողմերը՝ դեպի Կաս-
պից, Բալթիկ և Սպիտակ ծովերը:

Ջրանցքում կսուրան մեծ շոգենավերը: Նրանք Մոսկվա կրե-
րեն միլիոնավոր տոնն բեռ՝ հաց, աղ, ձուկ և նավթ, քար և
փայտ:

Իսկ Մոսկվայից կտանեն ուրիշ բեռներ՝ մեքենաներ, դանա-
ղան գործվածքներ և դրքեր Միութեան բոլոր ժողովուրդների
համար:

173 եջում զետեղված քարտեզի վրա ցույց տվեք Մոսկվայից
դեպի Կասպից, Բալթիկ և Սպիտակ ծովերը տանող ջրային ճա-
նապարհը:

Վարժուքյունք. Կոնսուրային քարտեզի վրա նշանակեցեք խառն անտառ,
նրի դառն:

Նշանակեցեք այն տեղը, վորտեղ պետք է ջրանցք անցնի:

Գորգի, Կալինին, Իվանովո:

Նանակեցեք այն տեղը, վորտեղ պետք է ջրանցք անցնի:

Աշխատանք արտադարանի ժամանակ: Կազմեցեք ուլրոմ Վիտան անտառների
դառն թեմայով:

4. ԱՆՏԱՌԱՏԱՓԱՍՏԱՆԻ ՅԵՎ ՍԵՎԱՆՈՂԱՅԻՆ ՏԱՓԱՍՏԱՆ- ՆԵՐԻ ԶՈՆԱ

Անտառներից հարաջ հազարավոր կիլոմետր տարածութեան
վրա ձգվում է սեւահողային տափաստանների զոնան:

Նա սկսվում է ԽՍՀՄ-ի արևմտյան սահմանի մաս, անցնում է Միուբյան ամբողջ յեվրոպական մասով և մտնում Ասիայի խորքերը:

Անտառները միանգամից չեն փոխվում տափաստանի: Սկզբում անտառների մեջ յերևան են դալիս անտառազուրկ տեղեր— անտառները փոխվում են անտառատափաստանների: Դեպի հարավ անտառազուրկ տարածությունները հետզհետե՝ շատանում են, իսկ անտառները՝ քչանում: Վերջապես, անտառները բոլորովին անհետանում են և տեղի տալիս միասպառաջ տափաստանների:

ԽՍՀՄ-ի յեվրոպական մասում սևահողային տափաստանները հասնում են մինչև Սև և Ադրվի ծովերը:

ԱՆՏԱՌՆԵՐԻ ԳՈՏՈՒՑ ԴԵՊԻ ՍԵՎԱՀՈՂ ՏԱՓԱՍՏԱՆՆԵՐԸ

Բարտեղի վրա գտեք անտառատափաստանի դոտին:

Այս նկարաչրությունը կարգալիս հետևեցեք «բնական զոնաներ» քարտեզին:

Մենք Մոսկվայից Ռոստով ենք դնում:

Մոսկվան իր գործարանային ծխնելույղների, անտառով ու հաղարավոր քարակոփ շինքերով մեր հետևն է մնացել:

Վագոնի պատուհանի առաջով սլանում են անտառներ, դաշտեր, մարգագետիններ:

Տեղ-տեղ անտառը բոլորովին մոտենում է յերկաթուղուն:

Անցնում են մուգ կանաչազույն յեղևնիները, սպիտակարուն կեչիները, կարմրաբուն սոճիները, կաղամախիները, իսկ յեղբերին՝ բաղմապիտի թփուտներ ու ծաղիկներ:

Մի ժամանակ այստեղ ընդարձակ անտառներ են յեղել: Բայց հիմա այդ անտառները խիստ կտրտվել են:

Վորջան սոխլի հարավ ես դնում, այնքան նվազում են անտառները:

Անցնում ենք Ուրս գետը: Այստեղ շրջակայքն ավելի բաց է:

Վորոնեժի տակ անտառները բոլորովին չքանում են:

Շուրջը, վորջան աչքը կկտրի՝ անծայրածիր բաց տարա-

Նկ. 35. վաղա գետը

ծություններ են: Տեղ-տեղ միայն փոքրիկ անտառներ կան կուչ
յեկած ձորերում ու գետերի մոտ:

Այնն կողմ փուլած և ցորենի անծայր ու անսահման արտե-
րի արեհուղ ծովը:

Մենք գնում ենք Մոսկվայից Ռոստով: Մոսկվան իր դործա-
րանային ծխնելուղների անտառով և հազարավոր քարե շինքե-
րով հետ մնաց:

Տեղ-տեղ յերևում են արևածաղկի վառ վոսկեգուլյն բծերը,
հասնող ձմերուկներով բոստաններ:

Իսկ նրանց շուրջը դարձյալ նույն հարթ, տեղ-տեղ թեթե-
վակի բլրոտ արտերի տարածությունները:

Մինչև Ռոստով մեր գնացքն անցնում էր հացահատիկների
ծովի միջով: Յերևում է դործարան, հացի ելեվատոր, դյուղ...
և դարձյալ ամեն ինչ թաղվում է անծայր արտերի մեջ:

Նկ. 36. Ամտառադափաստամ

Սևահողային տափաստանները ներկայումս համարյա ամբողջապես հերկված են և վերածված արտերի, այգիների և բանջարանոցների:

Բոլորովին ուրիշ տեսք ունեյին նրանք 200 տարի առաջ: Այն ժամանակ չկային ցորենի արտեր, չկային բուստաններ ու արևածաղկի դաշտեր, չկային նույնիսկ դյուղեր: Ընդարձակ տարածույթյան վրա ձգվում էին տափաստաններ, վորոնց դեռ մարդու ձեռքը չէր դիպել:

Ներկայումս խոպան, դեռևս չհերկած տափաստաններ շատ քիչ տեղերում են մնացել:

ՍԵՎԱՀՈՂԱՅԻՆ ՏԱՓԱՏԱՆՆԵՐԻ ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մակերևույթի կազմությունը: Նախցեք Ֆիզիկական բարտեղին. այն տարածությունը, վոր բռնված է սևահողային տափաստաններով, համարյա ամբողջապես կանաչ դույն ունի:

Սևահողային տափաստանները—ցածր հարթություններ են, այսինքն՝ դաշտավայրեր են:

Մի քանի տեղերում, որինակ, արևմտյան սահմանի մոտ, իսկ արևելքում Վոլգա գետի և Ուրալյան լեռների մոտ, կանաչ գույնը փոխվում է դեղինի։ Այդ նշանակում է, վոր տափաստանների մակերևույթն այստեղ բարձրանում է։

Դեղին բիծ գտնվում է նաև Ադովյան ծովից դեպի հյուսիս։ Սա սևահողային տափաստանների արևմտյան մասի ամենաբարձր տեղն է—Դոմնցի լեռնապարը, այստեղ գտնվում է ամբողջ աշխարհին հայտնի Դոմբասը։

Սևահողային տափաստանի հարթութունն ամեն ուղղությամբ կտրտված է ձորերով և ձորակներով, բայց դա աշխարհադրական քարտեզի վրա չի յերևում, վորովհետև քարտեզը շատ փոքր մասշտաբ ունի։

Գետեր։ Տափաստանային հարթության արևմտյան մասով գեղեցիկ զալարումներով անցնում են մեծ գետեր՝ Դոնստր, Դոնպր, Դոն՝ Դոմնց վտակով, Կուրամ, Վոլգա, Ուրալ։ Տափաստանային հարթութունն այստեղ թեքված է հարավային ծովերի կողմը և այդ պատճառով հիշած բոլոր գետերը հոսում են դեպի այդ ծովերը։

Ուրալից դեպի արևելք գտնվող տափաստաններում գետեր քիչ կան։ Համարյա բոլորն էլ թափվում են Ուր գետի մեջ։

Քարտեզի վրա դուք հիշալ գետերը։ Իմացեք, թե այդ գետերից յուրաքանչյուրը վորտեղ է սկսվում և վոր ծովն է թափվում։

Կլիմա։ Սևահողային տափաստանները գտնվում են ԽՍՀՄ-ի հարավային մասում։ Այդ պատճառով այստեղ ավելի տաք է, քան թե Միության շատ տեղերում։ Սևահողային տափաստաններում ամառը շատ շոգ է լինում և յերկար—4—5 ամիս։ Նա սկսվում է արդեն մայիսին։ Ամառն ողջ չոր է լինում․ անձրևները շատ հազվադեպ են։ Յերբեմն փչում են չոր և տաք քամիներ։ Նրանք դալիս են Թուրանի հարթավայրից։

Կարճատև աշնանը հետևում է ձմեռը։ Չմեռն այստեղ յերկարատև չէ և ավելի մեղմ է, քան թե անտառային դոտում, բայց սառնամանիքները յերբեմն հասնում են մինչև 20°-ի։ Հաճախ փչում են հյուսիս-արևելյան ցուրտ քամիները ձյունի փո-

Թորիկ առաջացնելով, վորոնք ձյունով ծածկում են գյուղեր, ճանապարհներ, դնացքները կանգնեցնում են ճանապարհին :

Գարունը շուտ գալիս է և շուտ էլ անցնում : Զյունոտ ձմեռվանից հետո, հողի և ոռի մեջ դարնանը շատ խոնավություն է դոխում : Արեգակը տաքացնում է ողը և հողը : Կարճ ժամանակամիջոցում ամբողջ բնությունն արթնանում է :

Վորքան դեպի արևելք ենք դնում, սևահողային տափաստաններն այնքան ավելի շատ են հեռանում ծովերից : Քամիներն ավելի ու ավելի քիչ խոնավություն են բերում : Կլիման ավելի ու ավելի յե չորանում : Զմեռվա և ամառվա տարբերությունն ավելի դժարի յե դառնում :

ԽՈՊԱՆ ՏՍՓԱՍՏԱՆՆԵՐԻ ԲՈՒՍԱԿԱՆ ՅԵՎ ԿԵՆԴԱՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ

Գարունը տարվա ամենալավ յեղանակն է տափաստանում : Զմեռային ցուրտ բուքերից ու փոթորիկներից հետո մարտին սկսվում է յեղանակը տաքանալ : Զյունն արագությամբ հալվում է, և խոնավությամբ հաղեցած հողը ծածկվում է կանաչող խոտերի խայտարդեա դորգով : Ամենից առաջ ծաղկում են ձմձաղիկը, կակաչը : Նրանք անցյալ տարի իրենց սոխարմատների և վերարմատների մեջ հավաքել են սննդարար նյութերի պաշար : Հետո յերևում են զանազան խոտեր :

Փափուկ, խոտե դորդի մեջ խժվժում են բլեղներ, ծղրիղներ : Նրանք ստիպված չեն սնունդ վորոնել : Այդ սնունդն առատորեն դոնում է նրանց շուրջը—դա տափաստանի բույսերն են :

Հաճախ պատահում են գետնակյուղներ, արջամկներ և ուրիշ կրծողներ : Սրանք նույնպես բույսերով են կերակրվում, հետևապես և նրանց համար առատ սնունդն արդեն պատրաստ է :

Հարավից այստեղ են գալիս հաղարավոր տեսակ-տեսակ թռչուններ : Ամբողջ որը դարնանային ողը լցված է թռչունների աղմուկով : Յեվ թռչունների այդ ամբողջ բաղմությունն ապրում է տափաստանի միջատների և բույսերի հաշվին :

Բայց ահա գալիս է ամառը : Արևն անխնա այրում է, շոգն սկսվում է : Հողը չորանում է : Գարնանային բույսերը ծաղկա-

Թափ են լինում և թառամում : Նրանք արդեն կարողացան իրենց վերարմատներում և սոխարմատներում սննդի առատ պաշար հավաքել հաջորդ տարվա համար : Նրանց այժմ փոխարինում են այնպիսի բույսեր, վորոնք կարողանում են տանել շոգը, չոր յեղանակը և խոնավության սակավությունը հողում :

Նկ. 37. Տափաստանում կուրայններով հավաքում են հացահատիկը

Տափաստանն ամառվա պես ծածկված է հրաշալի գորգով, բայց այժմ արդեն ուրիշ գորգ է, վորն այնպես վառ չէ, ինչպես գարնան գորգը : Տափաստանից չվում են գարնանն այստեղ յեկած թռչունները : Տափաստանում մնում են մեծ արօսները, արտույտները և տափաստանային արծիվները :

Գալիս է ամառվա յերկրորդ կեսը : Շոգեբը սաստկանում են : Ողում մի կաթիլ խոնավություն չկա : Տափաստանն անճանաչելի

յե դառնում: Զորանում, վոչնչանում են այն բոլոր բույսերը, վորոնք հրաշալի ծաղկե գորգով ծածկում էյին տափաստանը: Թառամեցին նրանց ծաղիկները, սերմերը հասունացան և նրանք ավարտեցին իրենց կյանքի շրջանը:

Մնացին միայն շոգին ու յերաշտին լավ դիմացող բույսերը — փետրախոտը, բարձվեմյակը և զանազան մարախոտեր:

Նկ. 38. Փետրախոտ

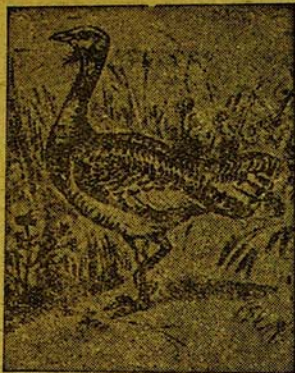
Նկ. 39. Բարձվեմյակ

Այժմ տափաստանը մուգ-դեղնավուն գույն ունի:

Սա տափաստանի բուսականության վերջին հերթափոխությունն է: Թվում է, թե տափաստանը մեռած է: Բայց ցերեկվա լուսթյունը խարուսիկ է:

Մինչև արևածաղը տափաստանում մեծ կենդանություն է տիրում: Մերթ այտեղ, մերթ այնտեղ վեր են թռչում կաջավաների յերամեները: Խոտերի միջից լավում է միջատների անվարջ յերաժշտությունը: Ամեն քայլափոխում սուլում են զեանա-

սկյուռնեքը: Տափաստանի վրայով ճախրում է տափաստանային
արծիվը, վորոնելով իր վորսը:

Նկ. 40. Մեծ արոս

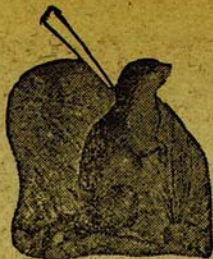
Բայց ահա շողը թուլանում է: Սկսում են վաչել ցուրտ քամիներ: Գալիս է աշունը—սերմերի ցրելու ժամանակը: Քամու ուղղութեամբ դուրվում է և իր սերմերը ցրում յերևզնակը: Լուսն են թռչուններն ու միջատները, պատրաստվում են ձմեռային քուն մասնել նաև մի քանի կրծողներ:

Հողը: Հազարավոր կիլոմետր տարածութեան վրա ձգվող այս ամբողջ տափաստանը ծածկված է սևահողի հաստ շերտով:

Ամբողջ աշխարհում վոչ մի յերկիր արգավանդ սևահողի այսպիսի ընդարձակ տարածութեան չունի:

Գարեր չարունակ տարեց-տարի հողը ծածկվում էր տափաստանային խիտ խոտերով: Ամեն տարի աճում, թառամում ու փտում էին այդ խոտերը: Այսպես շատ դարերի ընթացքում հողի մեջ հավաքվում է բուսահող, առաջանում է սևահողի հաստ շերտ:

Սևահողը սևահողային տափաստանների հիմնական հարըստութունն է:

Նկ. 41. Գետնասկյուռ

Նկ. 42. Ցմախ

Յեթե չկա կորստարեր յերաշտ, ապա տափաստանը տալիս և հրաշալի խոտ, առատ հացահատիկներ, դանադան պտուղներ և բանջարեղեն :

Առաջադրութիւն. Աւահողային տափաստանների կլիման. համեմատեցե՞ք տայգայի կլիմայի հետ :

Համեմատեցե՞ք սևահողային տափաստանների բուսականութիւնը տայգայի բուսականութեան հետ :

Պատմեցե՞ք, թե ինչպէս և տարլս ընթացքում փոփոխվում բուսականութիւնը սևահողային տափաստաններում. ինչո՞ւ յե նա փոխվում :

Աւահողային տափաստանների հողը համեմատեցե՞ք տայգայի հողի հետ : Ինչո՞ւ սևահողային տափաստանների հողի մեջ շատ բուսահող կա :

ԱՆՏԱՌԱՏԱՓԱՍՏԱՆԻ ՅԵՎ ՍԵՎԱՀՈՂԱՅԻՆ ՏԱՓԱՍՏԱՆՆԵՐԻ ԲՆԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆԸ

Անտառատափաստանի և սևահողային տափաստանների բնակչութիւնը խիտ է : Այդ բնակչութեան մի մասը յերկրագործութեամբ և դրաղվում :

Տափաստանի դուղերը մեծ են, բայց հաճախ հեռվից չեն յերևում, վորովհետև դռնվում են ձորակներում, վորտեղ հեշտ և ջուր օտանալ, գետերի և գետակների ափերին : Կալով ծեփած սպիտակ խրճիթները ձգվում են յերկար շարքերով :

Բնակչութեան մյուս մասն աշխատում է դործարաններում և դանադան հիմնարկութիւններում :

Նկ. 43. Գյուղ տափաստանում:

Այստեղ, ինչպես և խառն անտառների զոնայում շատ կան մեծ քաղաքներ, դործարաններ և Փարբիկաներ: Ամեն ուղղությամբ անցնում են յերկաթուղիներ:

Անտառատափաստանի և սևահողային տափաստանների զոնայում գլխավորապես ապրում են ուկրաինացիներ և ռուսներ:

Վատ ելին ապրում բոլոր աշխատավորները ցարակամ Ռուսաստանում: Բայց ռուսներից ավելի ևս վատ ապրում ելին աշխատավոր ուկրաինացիները: Նրանք իրավունք չունեյին նույնիսկ ազատորեն խոսելու իրենց մայրենի լեզվով: Հիմնարկներում բոլորը պարտավոր ելին ռուսերեն խոսելու: Ուկրաինացիների յերեխաները պարտավոր ելին սովորելու ռուսական դպրոցներում: Ուկրաինական լեզվով դրքեր համարյա բոլորովին գոլթյուն չունեյին:

Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո աշխատավոր ուկրաինացիների կյանքն արժատարեւ փոխվեց: Կաղմիւց Ուկրաինայի Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետութեան: Արագորեն զարգանում է Ուկրաինայի տնտեսությունը և կուլտուրական կյանքը:

Գտեք քարտեղի վրա Ուկրաինայի Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետությունը:

**ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍԵՎԱՀՈՂԱՅԻՆ
ՏԱՓԱՍՏԱՆՆԵՐՈՒՄ**

Սևահողային տափաստանները ԽՍՀՄ-ի հացի շտեմարանն են :
Սևահողային տափաստանները—գա տասնյակ հազարավոր հեկ-

Նկ. 44. Յարեմ, յեգիպտացորեմ, բագուկ, արևածաղիկ,
ծխախոտ, բամբակ

տար վարելահողեր, բոստաններ, այգիներ և բանջարանոցներ են :
Սևահողային տափաստանների գլխավոր գյուղատնտեսական
կուլտուրաներն են՝ ցորենը, յեղիպացորենը, ճակնդեղը, արև-
վածաղիկը, ծխախոտը, բամբակը :

**ԻՆՉՊԵՍ ԵՅԻՆ ՎԱՐՈՒՄ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍԵՎԱՀՈՂԱՅԻՆ
ՏԱՓԱՍՏԱՆՆԵՐՈՒՄ ՄԻՆՉ ՀՈԿՏԵՄԲԵՐՅԱՆ
ՀԵՂԱՓՈՆՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Մինչ Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը սևահողային տա-
փաստանների ամենալավ և արդավանդ հողերը խոշոր կալվա-
ծատերերին և կուլակներին էյին պատկանում :

Միջակ և չքավոր գյուղացիներն ունեյին փոքրիկ հողաբա-
ժիններ, քիչ անասուն, հաճախ զուրկ էյին լինում ամենակարե-
վոր յերկրագործական դործիքներից, չունեյին արտավայրեր և
անասուններ ջրելու անղեր : Այդ պատճառով էլ նրանք միշտ
ստրկական վիճակի մեջ էյին դառնում կուլակների և կալվա-
ծատերերի ձեռքին :

Մանր գյուղացիությունը անտեսությունը վարում էր նախ-
նական ձևերով և քայքայվում էր :

ԻՆՉՊԵՍ Ե ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՑՎՈՒՄ ՍԵՎԱՀՈՂԱՅԻՆ
ՏԱՓԱՏԱՆՆԵՐԻ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ
ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՎ

Սևահողային տափաստանների դյուղացիական տնտեսությունները վարում են իրենց տնտեսությունը կոլեկտիվ կերպով:

Հիմնվել են և այժմ հիմնվում են հարյուրավոր հացահատիկային և ուրիշ դյուղատնտեսական խորհրդային տնտեսություններ: Խորհրդային տնտեսություններն իսկական դյուղատնտեսական ֆարքիկաներ են: Խորհրդային տնտեսություններում համարյա ամբողջ աշխատանքը մեքենաներով են կատարում:

Հիմնել են հարյուրավոր մեքենա-տրակտորային կայաններ: Մեքենա-տրակտորային կայանները և խորհրդային տնտեսություններն իրենց տրակտորներով և որիննակելի տնտեսությամբ ոգնում են կոլտնտեսականներին՝ կանոնավոր վարել կոլեկտիվ տնտեսությունը:

Ծարունակ պայքար և տարվում յերաչափ և վնասատու կենդանիների դեմ:

ՏԱՓԱՏԱՆՈՒՄ ԲԵՐՔԱՀԱՎԱՔԻ ԺԱՄԱՆԱԿ

Քարանդի վրա գտեք Ուեսսան:

Մենք գնում ենք տափաստանով, Ուեսսայից 100 կիլոմետր հեռու:

Ինչպե՛ս և փոխվել տափաստանը վերջին տարիներում: Ամեն տեղ անց են կացրել նոր ճանապարհներ: Ծանապարհների յերկու կողմը, նրանց ուղղահայաց կերպով և իրարից վորոշ հեռավորության վրա ձգվում են կանաչ, նեղ հողի կտորներ: Դրանք Թվերի տնկարաններ են: Նրանք վարելահողերը պաշտպանում են քամուց, պահում են ձյունը և խոնավությունը:

Ծանապարհին մենք շարունակ հանդիպում ենք բնակիչ տղամորթիների և տրակտորների: Տրակտորներն իրենց հեռուից քաշ են ապիտ դուրսաններ և տափաններ, տեղափոխում են բն-

դինով և նավթով լի ծանր ցիստերներ, սայլեր, վորոնց վրա նստած են բանվորներ: Ճանապարհի յերկարութամբ անցնում են մի քանի շարք հեռախոսալարեր:

Ահա հեռվում յերևում է մի ավան: Դա մեքենա-տրակտորային կայանն է: Շարքերով կանգնած են աղյուսից շինած յերկար շենքեր—գարածներ: Նրանց մեջ ճմեռում են հարյուրավոր տրակտորներ, կալոռի մեքենաներ և տրակտորին կցվող դործիքներ: Նրանցից դենը դտնվում են տներ կայանի տրակտորիստների, բանվորների և ծառայողների համար: Մեջտեղը ճաշարանը և ակումբն է: Մենք կայան չենք մտնում: Այժմ այնտեղ դատարկ է. դնում ենք հարևան կոլեկտիվ տնտեսութայն դաշտերը, վորտեղ ներկայումս աշխատում են կայանի տրակտորները և մեքենաները:

Արդեն հեռվից տեսնում ենք վորչու ամպեր և լսում ենք մեքենաների աղմուկ: Մոտենում ենք աշխատողներին: Դաշտում կալսում են:

Աշխատում են յերեք կալոռի մեքենաներ, վորոնք շարժման մեջ են դրվում տրակտորների միջոցով:

Այստեղ են կոլեկտիվ տնտեսութայն համարյա բոլոր հասակավոր տղամարդիկ ու կանայք: Կալոռի մեքենայի շուրջը մարդիկ խումբ-խումբ աշխատում են: Վոմանք բարձրացել են դեղի դուլը և խուրճերը քանդում են ու դրում մեքենայի մեջ: Մյուսները սարկերը պահում են մեքենայի տակ, վորտեղից թեթև շաշունով թափվում են մաքուր ցորենի հատիկները: Ուրիշներն անվերջ շարքով սարկերը տեղափոխում են կալի մյուս ծայրը: Այստեղ հատիկները տեսակավորում են:

Կալոռի մեքենաների հսկայական ցնցիչ մասերով անընդհատ թափվում է հարդը: Կանայք հարդը հեռացնում են մեքենայից, տղամարդիկ ճարպկորեն ընդունում են այդ հարդը և դարսում քիչ հեռու կանգնած մամուլի վրա: Մի բոպեյից հետո հարդը մամուլից դուրս է նետվում մեծ վոսկեղուլն հակերի ձևով:

Ժամանակ առ ժամանակ մոտենում են բեռնակիր ավտոմոբիլները, բարձում հացահատիկով լցված պարկերը և տեղափոխում ելեվատոր:

Աշխատանքը կատարվում է այնպես, ինչպես Փարբիկայում:

Ծանոթանալով կորեկտիվ տնտեսութեան կարևոր աշխատանքներէ հետ, մենք ուզեցորդում ենք դեպի ելեվատորը:

Մինչև ելեվատոր 5 կիլոմետր է, և այս ամբողջ տարածութեան վրա իրար հետեից ձգվում են հացահատիկով բարձած ավտոմոբիլներ և սայլեր:

ՊԱՅԻՍՐ ՅԵՐԱՇՏԻ ԴԵՍ

Տարական Ռուսաստանի սեահողային տնտեսականներում յերաշտից ամեն տարի տասնյակ հազարավոր հեկտար բերք էր վիճանում:

Տնտեսականների արեւելյան մասում բերքը վիճանում էր չոր և տաք քամիներից: Այս տեղերում հաճախ փչում է տաք քամի, ինչպես չիկացած հնոցից: Դրանից ցորենի հատիկները թռչում է չորանում են: Կախվում են ձմերուկների և սեխերի տերեւներն ու սերմնարոյւղոջները, կարծես յնոացող ջուր են անել նրանց վրա. թռչում և ծառերից դետին են ընկնում պտուղները: |

Սորհրդային իշխանութիւնը մեծ պայքար է մղում դուրս տնտեսութեան այդ մեծ չարիքի դեմ: Տարածվում են յերաշտին գիմացող կուլտուրաներ (բույսեր):

Մղվում է պայքար հողի կանոնավոր վարի համար—այնպիսի վարի, վորը պահպանում է խոնավութիւնը հողի մեջ: |

Պայքար է մղվում մորխոտերի դեմ, վորոնք մեծ քանակութեամբ խոնավութիւն են վերցնում հողից և այսպիսով չորացնում են հողը:

Կաղմակերպվում են «ձյունարշալներ»—դանազան միջոցառումներ ձյունը դաշտում կուտակելու համար: |

Ավելի չոր տեղերում կիրառում են վոտոգում—անց են կացնում ջրանցքներ, վորոնցով ջուր են բերում մոտակա գետերից կամ ուրիշ ավազաններից:

Անջուր են ստորին Չալովժյեյի հողերը: Այնտեղ չկան գետեր և այլ ջրամբարներ: |

Հաճախակի լինում են յերաշտներ, չոր տաք քամիներ, փոշու փոթորիկներ: |

Չկա ջուր—և հարուստ սեահողերը չնչին բերք են տալիս : Անանձրե տարիները հացի բերքը փչանում է և արտերը մնում են խանձված, դատարկ :

Արգավանդ սեահողի միլիոնավոր հեկտարները մնում են անսդուս : Մինչդեռ նրանք կարող եյին առ միլիոնավոր ցինտներ ցորեն : Միայն թե ջուր լինի :

«Ջավոլժյեյի սեահողային տափաստանները պետք է հաց տան ԽՍՀՄ-ի աշխատավորներին»—այսպես վորոշեցին կոմունիստական կուսակցութունը և խորհրդային կառավարութունը : Վոլգայի վրա կամիչին քաղաքի մոտ պետք է կառուցվի պաստար և հզոր հիդրոէլեկտրական կայան : Պաստարը և էլեկտրական ջրմուղ կայանները Վոլգայի ջուրը կբարձրացնեն և Վոլգայի ջուրը ջրանցքներով կհոսի Ջավոլժյեյի արտերը :

Ստորին Ջավոլժյեյի սեահողերը ջուր կստանան և առատ բերք կտան : Կիովսլի նաև ստորին Ջավոլժյեյի աշխարհագրական քարտեզը—«դետերն» ու «դետակներ» կկարեն նրան դանսացան ուղղությամբ, կերևան «լճեր» և «լճակներ» :

Բարտեզի վրա դոնք կամիչին քաղաքը :

ՈԳՏԱԿԱՐ ՀԱՆԱՄՈՆԵՐԸ ՅԵՎ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Սեահողային տափաստանները միայն արգավանդ հողերով չեն հարուստ : Նրա ընդերքում թաղնված են կարևոր ոգտակար հանածոներ—մանավանդ շատ կա քարածուխ և յերկաթահանք :

Քարածխի հսկայական խավեր են դոնվում Դոնեցի լեռներում :

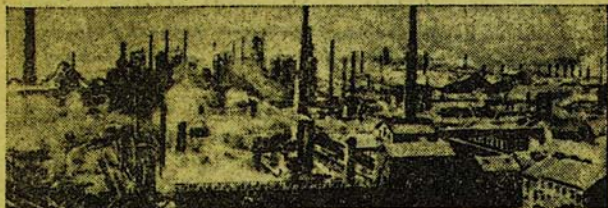
Դոնք Դոնեցի լեռները քարտեզի վրա :

Այս ամբողջ տարածութունը, վարտեզ քարածուխ և դանդում, կոչվում է Դոնեցի քարածխային ավազան (Դոնբաս) :

Դոնեցի քարածխային ավազանը — համամիլիոնական հնոց է :

Դոնբասից դեպի արևմուտք, Դոնեցիի մյուս կողմը, կրիվայ-

Ռոզ քաղաքի մոտ, ինչպես և Ղրիմի թերակղզու վրա, կերջի քաղաքի մոտ դանդում են յերկաքահամբի մեծ պաշարներ: Ղրիմի թերակղզու վրա ստացվում է նաև աղ:

Նկ. 45. Մակեդի գործարան

Քարտեզի վրա դուրս յերկաթահանքի և աղի նշած տեղերը: Դուրս կրկնաթափ Ռոզը և կերջը:

Դոնրասը, կրկնաթափ-Ռոզը և կերջը—խոշոր արդյունաբերական շրջաններն են:

Այստեղ կան տասնյակներով ու հարյուրներով անխահորեր, յերկաթի հանքահորեր և մետաղագործական գործարաններ:

ԴՈՆՐԱՍՆ ԱՌԱՋ ՅԵՎ ՀԻՄԱ

Դոնրասը միշտ այնպիսին չի յեղել, ինչպես այժմ և: Հին ժամանակ այստեղ տարածվում էին անմարդարնակ, ամառն աղբից խանձվող տափաստաններ:

Միայն վոչխարի բաղմաթիվ հոտեր էլին արածում այստեղ, իսկ տեղ-տեղ էլ պատահում էին հացահատիկի արտեր:

Յեվ յերկրի ընդերքում անողուտ ընկած էին քարածխի հսկայական պաշարներ:

Բայց ահա անցյալ դարի կեսին սկսեցին յերկաթուղիներ չինել, արդյունաբերությունն սկսեց արագորեն դարդանալ: Հարկավոր եր վառելիք և յերկաթ: Կապիտալիստները շուտով իմացան Դոնրասի քարածխի և հանքային հարստությունների մասին: Սկսեցին Դոնրասում հողեր դնել անխահորեր ու մետա-

դադործական գործարաններ շինել: Տափաստանը ծածկվեց ած-
խահորերով: Տասնյակ հազարներով ազատացած գյուղացիներ
յեկան այտուղ և դարձան հանքափորեր և մետաղագործարան-
ների բանվորներ: Աճեցին գործարանային շենքերը: Զանազան
տեղերում վառվեցին հնոցներ: Զանազան ուղղությամբ ձգվեցին
յերկաթուղիներ: Նրանց վրայով սկսեցին շարժվել հանքով և ա-
ծուխով բարձած դնացիներ:

Պղծուկ խրճիթները շրջապատեցին հանքահորերն ու գործա-
րանները: Նրանց մեջ ապրում էին բանվորները:

Որսկան 13 ժամ նրանք աշխատում էին խոնավ հորերում:
Ամբողջ աշխատանքը կատարում էին ձեռքով, առանց մե-
քենաների:

Իրենց ծանր աշխատանքի համար հանքափորերն ստանում
էին կոպեկներ, իսկ կապխապխտ տերերը նրանց աշխատան-
քով հարստանում էին:

Այժմ հին Դոնրասը չի կարելի ճանաչել:

Նրա նախկին կապխապխտ-տերերից հեռք անդամ չի մնա-
ցել:

Դոնրասի բնական հարստությունները, հանքահորերն ու
գործարանները դարձել են Խորհրդային Սոցիալիստական Հան-
րապետության սեփականությունը:

Ելնվել են տասնյակներով նոր ածխահորեր, վերակառուց-
վել, ընդարձակվել և կառուցվել են մետաղագործական նոր գոր-
ծարաններ:

Բոլորովին նոր հիմքերի վրա յե դրվում աշխատանքը հան-
քահորերում:

Նկ. 46. Աշխատանքն ածխահանքում ցարիզի ժամանակ

Հանքահորերի մեջ իջեցվել են մեծ քանակութամբ՝ հատուց
մեքենաներ: Այժմ համարյա ամբողջ աշխատանքը մեքենաների
միջոցով և կատարվում: Հանքափորերն սկսել են աշխատել վոչ
թե ցրված, ջրի-ջրի, այլ կաղմակերպված, բրդապղնձով:

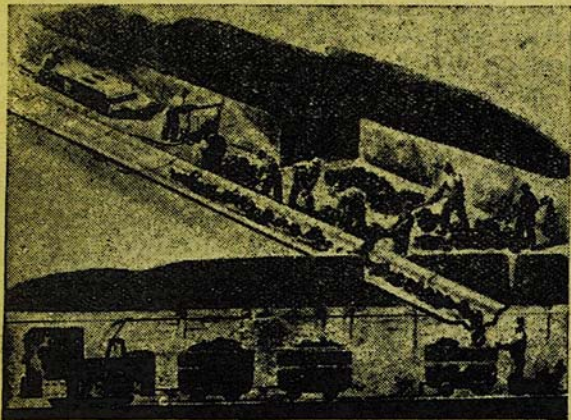
Փոխվել և և Դոնրասի բանվորների կյանքը:

Նրանց համար կառուցվել են լուսավոր, առողջ տներ: Ամեն
տեղ ճաշարաններ, Փարբիկա-խոհանոցներ, մանկապարտեզներ,
մսուրներ: Տները շքապատված են ծառերով և այգիներով: Անց
են կացվում ջրմուղներ, կոյուղի, շինվում են բազանիքներ:

ԴՆԵՊՐԻ ԵՆԿՏՐԱԿԱՆ ԿԱՅԱՆԸ (ԴՆԵՊՐՈԳԵՍԸ)

Բարակի վրա ցույց տվեք Դնեպրոգեսը:

Հախայական քանակութամբ են երգիլա յե պետք Դոնրասի
և Կրիվորոժյեյի հանքահորերում և դործարաններում հազարա-
վոր մեքենաներ շարժելու համար: Այլևի ևս մեծ են երգիլա պետք
կլինի այն ժամանակ, յերբ դործի մեջ կղբվեն նոր դործարան-
ներ և հանքահորեր, վորոնք ներկայումս կառուցվում են և վո-
րոշված և կառուցել: Այդքան են երգիլան վորտեղից պետք և
վերցնել:

Նկ. 47. Աշխատանքն ածխահանում ալժժ

Պարզվեց, Վոր շատ մոտ, հենց բնության մեջ բուլբուլին՝
ձրի եներգիայի ահագին պաշարներ են գտնվում: Դա Դնեպրի
հոսող ջրերի եներգիան է: Այստեղ գոտում-գոչումով, անհիշելի
ժամանակներից քարերի միջով հոսում է Դնեպրը:

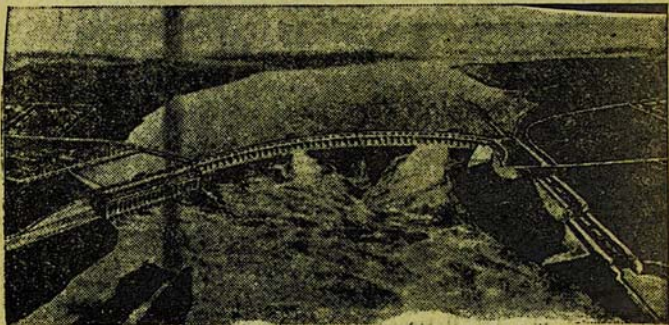
Մեծ աշխարհանք կարող էլին կատարել նրա ջրերը, յեթև
հնարավոր լիներ այդ ջրերը մեծ բարձրությունից թափել մի տեղ:
Կառավարության հանձնարարությամբ ինժեներները մի քա-
նի տարի դադարված էլին այն հարցով, թե ինչպես կարելի յե ող-
տագործել Դնեպրի ջրերը, և վերջը յեկան այն յեղրակացու-
թյան, Վոր սկտք է Դնեպրի վրա կառուցել բարձր պատվար և
հիդրո-էլեկտրակայան:

Հինգ տարի հազարավոր բանվորներ և ինժեներներ համառ
կույլ էլին մղում Դնեպրի դեմ:

Մեծ դժվարություններ հաղթահարվեցին պատվարը շինելիս:
Ստիպված էլին մաս-մաս դետի առաջն առնել փայտե պատնեղ-
ներով, նրանց միջի ջուրը դուրս քաշել և աշխատել այսպիսի
պատնեղների մեջ, շարունակ յերկյուղ կրելով, վոր ջրի հեղեղ-
ները ներս կխուժեն և կվոչնչացնեն թե՛ ամբողջ աշխատանքը և՛
թե՛ աշխատողներին:

Դնեպրի առաջն առան մեծ սրտավարով և այդ պատվարի
մոտ կառուցեցին հիդրո-էլեկտրական կայան:

Դնեպրը դեմ առավ պատվարին և անցավ յերկաթե լայն
խողովակների մեջ, վորտեղ դրված էլին էլեկտրական կայանի
սուրբինները:

Ջուրն ահուկի ուժով ներս խուժեց յերկաթե խողովակներէ մեջ, դարկեց սուրբինի թևերին և պատեց նրանց. ելեկտրական մեքենաներն սկսեցին աշխատել և ելեկտրական հոսանքը ելեկտրականից հաղորդիչների միջով դնաց դեպի ամեն կողմ :

Դնեպրոգեսի ելեկտրական հոսանքը կաշխատի 18 միլիոն հասարակօր մարդու իրխարեն : Դնեպրը չի սահմանափակվի միայն նրանով, զոր շարժման մեջ կզնի Դոնրասի և Կրիվորոս-յեյի հանքահորերի և գործարանների մեքենաները : Դնեպրի մոտ աճում են նոր գործարաններ՝ թուջածուլական, պողպատածուլական, ալյումինի, մեքենաշինարարական, քիմիական : Նրանք նույնպես Դնեպրոգեսի միջոցով են աշխատելու :

Ջրի տակ թաքնվեցին Դնեպրի ահավոր քարակույտերը և Դնեպրն իր ամբողջ յերկարությամբ նավարկելի դարձավ :

Դնեպրից կիտրեն ջրանցքներ դեպի Դնեպրի ափերի անջուր և արևակեղ տափաստանները : Այդ ջրանցքներով բաց կթողնեն ջուր և մեռած տափաստանները կկենդանանան ու կտան բերք :

Կաշխատի Դնեպրոգեսը—լրիվ հոսանքը կանցնի խորհրդային և կողեկտիվ անտեսությունները և կոլեկտիվ ու խորհրդային անտեսությունների՝ դաշտերում կաշխատեն ելեկտրական գուլթաններ :

Վարժուքյուններ : Կոնտուրային քարտեղի վրա սեահոդային տափաստանների զոնան շրջագծեք :

Կոնտուրային քարտեղի վրա գրեցեք այն դետերի անունները, զորոնք կարում են սեահոդային տափաստանները :

Քարտեղի վրա նշանակեցեք Դոնրասը, Կրիվոյ-Ռոզ և Կերչ քաղաքները :

Քարտեղի վրա նշանակեցեք Դնեպրոգեսը, Կամիշինի պատվարը :

5. ՉՈՐ ՏԱՓԱՍՏԱՆՆԵՐԻ ՁՈՆԱ

Կասպից ծովից դեպի հյուսիս Վոլգայի ստորին հոսանքի յերկու կողմերով և ապա դեպի արևելք մինչև Ձինաստանի սահմանը սարածվում և չոր տափաստանների զոնան :

«Քնական զոնան» քարտեղի վրա գտեք չոր տափաստանները :

ՉՈՐ ՏԱՓԱՍՏԱՆՆԵՐՈՒՄ

(ձաճապարհորդի ճամակից)

Յերկու ամիս մնացի չոր տափաստաններում : Ի՞մ շուրջը, վաքճան աչքս կարում եր, ձդյում եր անսահման, միապապառ

հարթութիւն: Տափաստանը յերկար չմնաց իր դարձանային գունդազույն դարդարանքի մեջ: Թառամեցին նրա վառ ծաղիկները, առաջին խոհ շոգ որերը չորացրին կանաչ խոտերը: Միայն բարձրահայտն ու մոլախոտերը կարողացան դիմանալ արևի կիզող ճառագայթների տակ: Տափաստանն ստացել էր դեղինգորշ գույն և ծածկվել էր փոշով: Ուստի քամիներից փոշու ամբողջ սյուներ բարձրանում էին դեպի վեր և շարժվում այս ու այն կողմ:

Կենդանիները թաղնվել են շոգից: Միայն մողեսներն էլին նշմարվում բարձրահայտի ցողունների մեջ:

Յերբեմն ամպերը կուտակվում էին, կայծակը փայլատակում էր, ամպը գոտում էր, նույնիսկ սկսում էին թափվել անձրևի առաջին խոշոր կաթիլները: Բայց քամին ցրում էր ամպերը և տափաստանն առաջիկա պես մնում էր չոր, փոշոտ:

Այստեղ-այնտեղ յերևում էին աղուտների սպիտակ բծեր: Այլը բարակ կեղևով ծածկում էր դետինը և թվում էր, թե ձյուն է յեկել: Տեղ-տեղ արևի տակ փայլելում էին լճերը: Տափաստանն ամայի յեր և անմարդաբնակ: Յերբեմն-յերբեմն հեռվում յերևում էին կաղակների վրաններ, խոհ նրանց շուրջը ձիերի յերամակներ և վոջխարների հոտեր: Մեկ-մեկ էլ յերևում էին հետախուզողների սպիտակ վրաններ և գորշ վիշկաներ:

ՉՈՐ ՏՍՓԱՍՏԱՆՆԵՐԻ ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մակերևույթի կազմութիւնը: Նայեցեք քարտեզին, չոր տափաստանի մակերևույթն ամեն տեղ միատեսակ չէ:

Չոր տափաստանների արևմտյան կեսը ցածրադիր հարթութիւն է, վորը ցածրանում է դեպի Կասպից ծովը. արևելյան կեսը՝ բարձրադիր հարթութիւն է, վորի վրա բարձրանում են այնքան էլ վոչ բարձր լեռներ:

Չոր տափաստանները հարթութիւնները մի ժամանակ ծովի հատակ էին. այդ մասին վկայում են բազմաթիվ աղի լճերը, աղուտները, դետնի մեջ սրտահող խեցիները:

Կլիմա: Չոր տափաստաններում ամառն աղիլի տաք է և չոր, քան թե սևահողային տափաստաններում: Ատլանտյան ովկիանոսի տաք և խոնավ քամիները համարյա չեն կարողանում

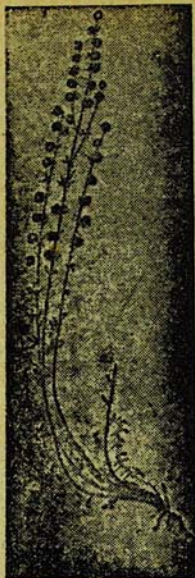
Նկ. 49. Չոր տափաստանում

հասնել այտեղ, և այդ պատճառով ամառները համարյա թե անձրև չի դալիս: Հաճախ փչում են չոր և տաք քամիներ: Շոգից դեռինը չորանում և և ճաքճքում:

Ձմեռն այտեղ կարճատև է, ինչպես սեահողային տափաստաններում, բայց ավելի խիստ է: Ձմեռը հաճախ լինում է ձյունի փոթորիկ: Ձմեռվա վերջը յերբեմն դեռինը ծածկվում է սառցե բարակ շերտով:

Գետեր: Չոր տափաստաններում գետեր քիչ կան: Նրանցից ամենախոշորներն են՝ Վոլգայի ստորին հոսանքը, Ուրալը և Եմբան: Ամառը գետերը սաստիկ բարակում են: Ամառվա վերջը, նույնիսկ այնպիսի մեծ գետում, ինչպիսին Ուրալն է, նավարկութունը բավական դժվարանում է, իսկ մանր գետերը բոլորովին ցամաքում են: Չոր տափաստանների գետերի մեծ մասը ծով չի հասնում, նրանք կորչում են ավազների մեջ կամ թափվում են փոքրիկ աղի լճերի մեջ:

Քարտեզի վրա գտե՛ք հիշած գետերը:

Նկ. 50. Բարձվեկյակ

Բուսականություն: Չոր տափաստանների բուսականությունը, ինչպես սևահողային տափաստաններում, դարձանը, ամռանը և աշնանը փոխվում եւ:

Բայց այստեղ դիտարկուած այնպիսի բույսեր են աճում, վորոնք յերաշտից չեն վախենում:

Նկ. 51. Աղաբույս

Վաղ դարձանը, հենց վոր ձյունը հալվում ե և հողը ծծում ե խոնավություն, արագորեն աճում են սոխարմատ և վերարմատ ունեցող բույսերը՝ կարմիր ու դեղին կակաչները, ճնձաղիկները և ուրիշները: Կարճ ժամանակում չոր տափաստանները ծածկվում են նաև կանաչ խոտերով:

Բայց շուտով անցնում ե դարունը և գալիս չոր ու տաք ամառը: Կակաչները թառամում են, խոտերը չորանում: Նրանց փոխարինում են չորասեր բույսեր՝ այլևոր հոտավետ բարձվեկյակները: Նրանք ծածկված են մաղմղուկներով և այդ պատճառով քիչ խոնավություն են գոլորչացնում: Բաղմանում են նաև

ուղտի վուշ—փշտ խտոր և զանազան մուխտեր, փորոնք նույնպես են վախենում յերաշտից :

Չոր տափաստանների բույսերն սենեն յերկար արմատներ, փորոնք խորանում են դեանի մեջ և այնտեղից ծծում խոնավութուն :

Նրանք գտնվում են իրարից հեռու : Նրանց արանքում յերկուսում և խանձված, շողից ճաքճրված դեռիներ :

Այնտեղ, փորտեղ հողի մեջ շատ աղ կա, պատահում են առանձին բույսեր—աղարույսեր :

Հողեր : Յերկարատե, շատ շոգ և չոր ամառվա և նոսր բուսականության շնորհիվ, հողի մեջ չի կարող այնքան շատ բուսահող դոյանալ, ինչպես սևահողային տափաստաններում : Չոր տափաստաններում հողերը մեծ մասամբ լինում են դարչ և փոքր քանակությամբ բուսահող են պարունակում : Պատահում են նաև աղուտային հողեր : Սրանց մեջ մեծ քանակությամբ ծծված աղեր են լինում :

Նկ. 52. Սայգակ

Կենդանակամ աշխարհ : Չոր տափաստաններում խոշոր կենդանիներ չիլ կան : Պատահում են արադավաղ սայգակներ : Ջուր և սնունդ վորոնելիս նրանք մեծ տարածություններ են անցնում . Թխայն արադ վաղքն և փրկում նրանց դայլերից :

Չոր տափաստաններում պատահում են և աջնայիսի կենդանիներ, փորոնք ապրում են հողի տակ :

Այստեղ շատ կան մողեսներ, ոճեր, խոկ միջնասներէց ծղրիղ-
ներ, մորեխներ :

Չոր տափաստանների կենդանիների մեծ մասն ունի խանձ-
ված տափաստանի դույնը և այդ պատճառով նրանք տափաս-
տանի վրա հաղիվ են նկատվում :

Ապաշորութուն: Չոր տափաստանների կլիման համեմատեցէ սևահող-
յին տափաստանների կլիմայի հետ :

Պատմեցէ ինչպէս և փոխվում չոր տափաստանների բուսականութունը
զարնանից մինչև աշուն :

Չոր տափաստանների հողերը համեմատեցէ սևահողային տափաստանների
հողերի հետ : Ինչու չոր տափաստաններում քիչ բուսահող կա :

Պատմեցէ, ի՞նչ առանձնահատկութուններ ունեն չոր տափաստանների
բույսերն ու կենդանիները :

ՉՈՐ ՏԱՓԱՍՏԱՆՆԵՐԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆԸ

Լայնարձակ չոր տափաստաններում հին ժամանակներից
սկսած ապրում են զագալսներ և զալմալսներ : Նրանք զրաղվում
են դլխալորապես անասնապահությամբ—պահում են վոչխար-
ների, ձիերի և ուղտերի մեծ հոտեր : Չոր տափաստանների բու-
սականութունն աղքատ և, բայց նա կարող է կերակրել այն-
պիսի սակավապես կենդանիների մեծ հոտեր, ինչպիսին են վոչ-
խարը և ուղտը :

Յեւ ջրչում են ամառը դադախներն ու դալմուխները մի ա-
րտատեղից մի ուրիշը : Ընտրում են վորեւ հարմար տեղ անա-
սուններն արածացնելու համար, կանդնեցնում են թաղիքե վրան-
ները և ամառային առւլը (բնակավայրը) պատրաստ և :

Չմեռում են մշտական բնակարաններում : Այդ բնակարան-
ները նրանք շինում են կալից, վորի հետ դոմաղը են խառ-
նում :

ՂԱԶԱՆՆԵՐԻ ԿՅԱՆՔԻԾ

Քոչը : Անասունները կերան և վոտնատակ արին առւլի շուրջն
յեղած խոտը : Պետք է ուրիշ տեղ ջրչել :

Առավոտից առւլում կենդանութուն է : Կանայք քանդում են

մբանք, համարում են դնրգերը, անկողինը և ածանները: Տղա-
մարդիկ բարձում են սայլը, ուղտերը:

Ամեն ինչ պատրաստ է: Ճանապարհ են ընկնում:

Եկան սայլերին նստած դնում են կանայք ու յերեսաները:
Նրանց հետևից վեհ քայլվածքով գնում են ուղտերը: Նրանց
սաղսաներին բարձած են վրանների մասերը: Ուղտերի հետևից
դնում են ձիերը և կովերը: Իսկ ամենից վերջը վոչխարների և
այծերի հոտերը: Ճոճոտում են սայլերը: Մայում են վոչխարները,
դտում են ուղտերը, բառաչում են կովերը, խրխնջում են ձիե-
րը: Լսվում են յերեսաների դիլ ձայները:

Ամբողջ քարավանի առջևից ձիուն նստած դնում է արտյը:
Մնացած տղամարդիկ նույնպես ձիերին նստած փակում են յեր-
թը:

Բայց ահա արևը թեքվում է դեպի արևմուտք: Ամպերը
դառնում են վոսկեղույն-վարդագույն: Ծուռով կմթնի: Արայը
աալիս է աղղանշան, և քարվանը կանգ է առնում դիշերելու:

Առաջոտը, արևածագին քարվանը կրկին ճանապարհ է ընկ-
նում, իսկ իրերկնադեմին կրկին կանգ է առնում հանդստանալու
համար:

Այսպես չորս յոթ շարժվում է քարվանը դեպի այն կողմը,
վորտեղ խոտն ալիլի հյուսթալի յի, վորտեղ կա անուշահամ
չուր և վորտեղ անասուններին ալիլի լավ կարելի յի կերակրել:
Վերջապես, հինգերորդ որը հեռվում փայլվում է լիճը:
Ձրի համը տեսան—լավ է, համեղ: Յեղ շրջակայքի խոտն էլ
խիտ է, կանաչ: Վորոշում են այստեղ կանգ առնել:

Կանդնեցնում են վրանները և առլը պատրաստ է:

Յեղ ահա աուլի շուրջն ամեն ուղղությամբ ցրվում են ձիե-
րը, կովերը, այծերն ու վոչխարները: Տափաստանը նրանցից
դառնում է խայտարդես:

Մի յերկու տասնյակ մեծ, կատաղի դամփուեր սահալանում
են հոտը:

Վրանների առաջ վառվում են խարույկները և նրանց վրա
ինչ—վոր բան է յեփվում:

Առլից մարդու յերեսին խփում է ծուխը և թթու կումիսի
հոտը:

Չոր տափաստանների հսկայական տարածությունները կարող են կերակրել հարյուրավոր միլիոն անասուններ :

Բայց յեղանակն այստեղ հաճախ անբարենպաստ է : Յերաշտից խոտը չորանում է : Սովալմաձյուն ձմեռներին լինում է սալառի : Գեախնը ծածկվում է սառցի հաստ շերտով, վարը չեն կարող կտարակել նույնիսկ ձիու սմբակները : Այն ժամանակ սկսվում է «ջուտը», սննդի պակասությունից անասունների մասսայական կոտորվելը : Բացի այդ, հաճախ անասունները հիվանդանում են խլնախտով, սրբիբախտով և ուրիշ հիվանդություններով :

Պալար, հեամաճաց քոչվորներն սմբողջապես կախված էյին բնությունից : Նրանք վոչ մի միջոց չեյին դործադրում անասունների մասսայական կոտորածի առաջն առնելու համար—այն սոսկալի աղետի, վար ընկնում էր նրանց դիտին :

Անասունները հիվանդանալու ժամանակ նրանք դիմում են կախարչին, վորի բժշկությունն ավելի ևս տարածում էր հիվանդությունը և անասունների կոտորածը :

Յարական կառավարությունը բոլորովին հող չեր տանում տափաստանի քոչվորների անտեսության մասին :

Չոր տափաստանում դժվար է ջուր ճարել : Պեք է խոր ջրհորներ մորել : Տափաստանի ամենալավ ջրհորները պատկանում էյին բայերին (հարուստներին) :

Բայերն ոգտվում էյին չքավորների ազիտությունից : Կերի պակասությունը, անասունների կոտորածը նրանց նոր հարստություններ էյին բերում—ավելի շատ չքավորներ էյին դառնում նրանց բատրակները :

Այս տափաստանների բնակչությանը քաջայում էր և ինքը՝ ցարական կառավարությունը : Նա խլում էր տափաստանային քոչվորներից արոտատեղերն ու վարելահողերը և տալիս ուռ պաղթականներին :

Ինչ է ԱՆՈՒՄ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՏԱՓԱՍ-
ՏԱՆԱՅԻՆ ԳՈԶՎՈՐՆԵՐԻ ԿՅԱՆՔԸ ԲԱՐՎՈՔԵԼՈՒ ՅԵՎ ՏԱՓԱՍ-
ՏԱՆԱՅԻՆ ԱՆԱՄՆԱՊԱՀՈՒԹՅՈՒՆԸ ԲԱՐՁՐԱՅՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ,

Խորհրդային իշխանությունը մտահանորեն վերակառու-
ցում է քոչվորների տնտեսությունը և կյանքը: Նա ամենից ա-
ռաջ պայքար է տանում անասունների քանակը մեծացնելու հա-
մար, մորթվահատե դրանից և կախված քոչվորի ամբողջ բարեկե-
ցությունը:

Խորհրդային իշխանությունն աշխատում է քոչվորներին
նստակյաց դարձնել: Նա ամեն կերպ ուղնություն և հասցնում,
քոչվորներին:

Կազմվում են ընկերություններ խոտը միասին հարելու, խոտ
ցանելու համար, կառուցվում են ընդհանուր դամեր, շինում են
ջրհորներ, ջրամբարներ: Հիմնում են անասնաբուժական կե-
տեր:

Քոչվորների կուլտուրական մակարդակը բարձրացնելու հա-
մար հիմնում են «կարմիր մրաններ», դպրոցներ: Կառուցում են
հիվանդանոցներ:

Չոր տափաստանները յերկրադործության համար անհարմար
են, բայց դրա սիրտարեն նրանք կարող են կերակրել հարյուրա-
վոր միլիոն գլուխ անասուն:

Տափաստանային անասնապահական տնտեսությունը լավ
վարելու դեպքում հսկայական քանակությամբ միս կարող են
տալ տափաստանները:

Յեվ ահա չոր տափաստաններում ծախվում է խորհրդային
տնտեսությունը, կառուցվում են անասնաբուժական խորհրդա-
յին տնտեսություններ:

Այժմ արդեն բազմաթիվ անասնաբուժական խորհրդային
տնտեսություններ կան այնտեղ:

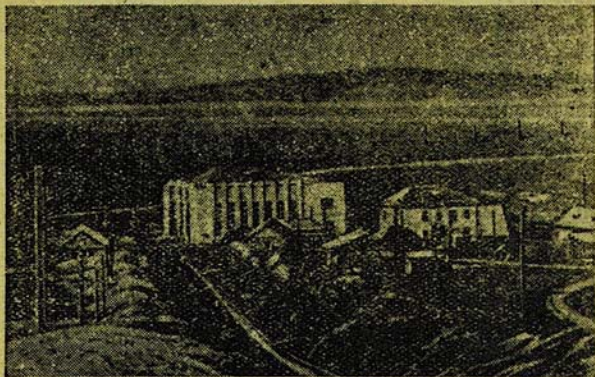
ՈՐՏԱԿԱՐ ՀԱՆԱԾՈՆԵՐ ՅԵՎ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

Մեծ քանակությամբ հանածո հարստություն մինչև վերջին
ժամանակներս անողուտ ընկած եր չոր տափաստանների բնդե-
քում:

Չոր տափաստանները կենդանություն առան աշտակ, վոր-
անդ սոցիալիստական հանրապետություն կառուցողներին համառ
աշխատանքի շնորհիվ բացվեցին տափաստանների ընդերքը:

Կարագանդայի համգահորից անընդհատ հեղեղով յերկրի
մակերևույթի վրա թափվում է սև, պսպղուն ածուխը: Կասպից
ծովի յեղերքին, նավթահորերից դիշեր-ցերեկ խողովակների մի-
ջով հոսում է նմբայի մավթը: Բալխաշ լճի ափին կառուցվում
է պղնձաձուլական գործարան, վոր իր մեծությամբ առաջինն է
լինելու ամբողջ աշխարհում:

Քարահեղե վրա դառե կարագանդան, նմբայի նավթահանքերը և Բալխաշ
լճի ափի պղնձահանքերի տեղը:

Նկ. 53. Չոր տափաստանում գործարան և կառուցվում

Բայց դա միայն սկիզբն է: Պղնձի, ցինկի, կապարի հան-
քերի և ուրիշ արժեքավոր հանածոների ահադին պաշարներ են
գտնված չոր տափաստանների ընդերքում:

Նրանք շուտով դառնալու յեն դուռնավոր մետաղների արտա-
դրության դլխավոր բաղան:

Այսպես աստիճանաբար փոխվում են չոր տափաստանները,
դրա հետ փոխվում է և դադախների կյանքը: Քոչվոր դադախ-
ները դառնում են կառուցողներ, հանքափորեր, նավթահանքա-

յին բանօրներ, հեռանում են քոչից և սկսում ապրել արդյու-
նարեբազան բանօրների կուլտուրական կյանքով:

Նալթ ծովի հատակից: Կասպից ծովի ձկնորսները վաղուց
նկատել էին, զոր Եմրայի գետաբերանից վոչ հեռու ջուրը
չողչողում և ծխածանի բուրբ դույներով:

Սկսեցին հետադասել ծովի ափերն ու հատակը: Պարզվեց,
զոր բավական խոր, ծովի հատակի տակ գտնվում են նալթով
հարուստ հողաշերտեր:

Նկ. 54.

Յեւ Պորհրդային իշխանութիւնը վորոչեց ծովից խել այլ
նալթը:

Մովի մեջ կանգնեցրին մի հասա քարե պատ-դամբա: Այդ սրատով
անջատեցին ծովի մի մասը: Ամբողջ յերկու տարի դիշեր-ցերեկ
աշխատում էին ջրհան մեքենաները: Վերջապես հատակը բաց-
վեց:

Յամաքացրած ծովի հատակի վրա կառուցեցին տասնյակնե-
բով նալթային վիշկաներ և սկսեցին նալթ հանել: Մուտով այս-

տեղ նախքին ուժեղ շատրվան խփեց: Շատրվանը փակեցին խոզովախներով և նախքին սկսեց հոսել ուղղակի նախքային բաղի մեջ:

Բանվորները և ինժեներները մեծ քանակութամբ նախք խնցին ընտրվածից սոցիալիստական տնտեսութան համար:

Նախքի վիշկանների անտուն այժմ կանգնած և այնտեղ, վորտեղ մի քանի տարի առաջ ծովի հատակ էր:

ՁԿՆՈՐՍԱՐԱՆՆԵՐ.

Ձոր տափաստանների զոնայի արեւմտյան մասը դանվում և կտաղից ծովի ափերին, Վոլգա գետի ստորին հոսանքի յերկարութամբ և Եմրա գետի սովազանում:

Այստեղ ձկան մեծ հարստութուններ կան:

(Քարտեղի վրա ցույց տվեք զոնայի այդ մասը):

Վոլգայի գետաբերանում զոնվում և Աստրախան քաղաքը:

Դա ձկնորսութան ամենակարեւոր կենտրոնն է: Մովսիի մաս կանգնած են հարյուրավոր ձկնորսական առաջատար վոր նավեր: Ձկնորսական սեզանում դիշեր-ցերեկ նավերից գատարկում են ձուկը:

Մինչ հեղափոխութունն Աստրախանում ձկնորսների աշխատանքով հարստանում էյին խոշոր վաճառականները:

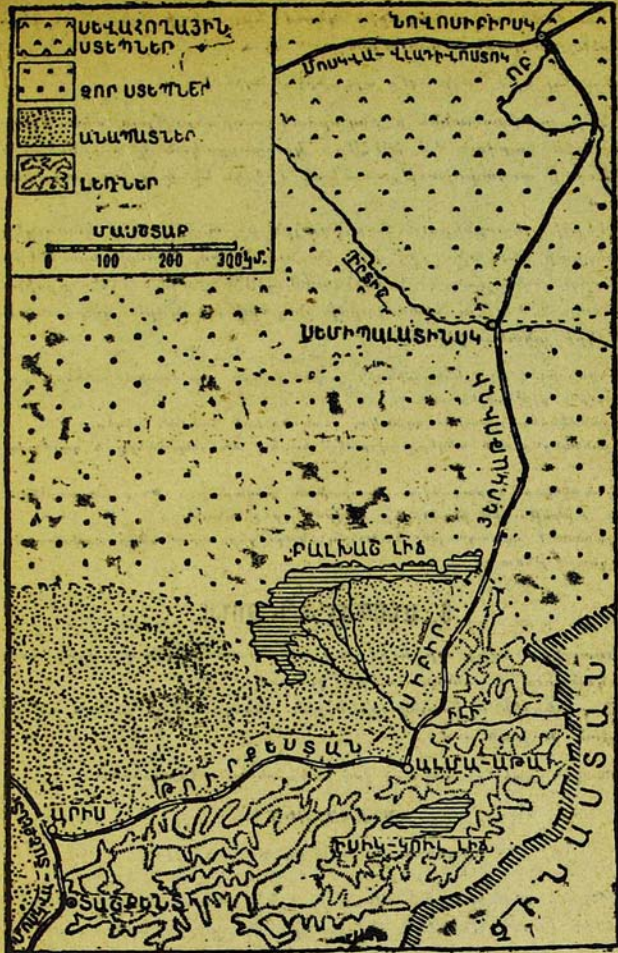
Նոր Աստրախանում տասնյակ հազարներով ձկնորս-կոլտրնտեսականներ կան: Նրանցից շատերը նախկին քոչվոր-գալմուկներն են:

Ներկայումս այստեղ կառուցված են պահածոների մեծ զործարաններ, սառցարաններ, զործարաններ, վորտեղ շինվում են ձկնորսական նավեր:

Քարտեղի վրա գտեք Աստրախան քաղաքը:

ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՃԱՆԱՊԱՐՀՆԵՐԸ ՁՈՐ ՏԱՓԱՅՏԱՆՆԵՐՈՒՄ

Մինչ Հոկտեմբերյան հեղափոխութունը միայն մեկ յերկարութի յեր կարում չոր տափաստանները:

ՆԳ. 55. Թուրքեստան-Սիբիր յերկաթուղու հարանգը

Նա Որևերուրդ քաղաքից գնում եր դեպի Հարալ-տրեկէք
Տաշքենդ քաղաքի ուղղութեամբ :

Քարտեզի վրա ցույց տվեք այդ յերկաթուղին :

Ձոր տափաստանների ընդարձակ տարածութեան մեծ մասը
բոլորովին կտրված եր ՍՍՀՄ-ի կուլտուրական կենտրոններից :
Ուղտը անգափոխութեան միակ միջոցն եր այդ տափաստան-
ներում :

Վերջին տարիներում խորհրդային իշխանութունը կառուցեց
մի յերկար յերկաթուղի, վոր կտրում ե չոր տափաստանների
արևելյան մասը—գա Թուրքեստան—Սիբիրական (Թուրքուր)
ճանապարհն ե : Այս ճանապարհի շնորհիվ արագորեն զարգանում
ե յերկրի տնտեսութունը :

Վարժուրյուններ : Կանուրային քարտեզի վրա չոր տափաստանների զս,
տու շուրջը դիժ քակեցէ :

Նշանակեցէ զլիսալոր ողտակար Հանածոների Հանձան տեղերը :

Նշանակեցէ այն տեղերը, վորտեղ ապրում են զազախները ե զալժուր-
էրը :

Նշանակեցէ Կարազանդա, Ասարխան քաղաքները : Թուրքեստան-Սիբի-
րական յերկաթուղին ընդգծեցէ ե վրան գրեք տնուրը :

Այխտասմէ արտադրտյան ժամանակ : Կաղձեցէ ալրոմ Ձոր տափաստան-
ների գոտիք թեժայով :

6. ԱՆԱՊԱՏՆԵՐԻ ՁՈՆԱ

Կասպից ծովից արևելք, չոր տափաստանների զոնայից Հա-
րավ գտնվում ե անապատների զոնան :

Հարավային ե Հարավ-արևելյան անապատների զոնան շրջա-
պատված ե լեռներով :

«Քնական գոտիներ» քարտեզի վրա գտեք անապատների զոնան :

ԱՆԱՊԱՏՈՒՄ

(ձանապարհորդի պատմվածք)

Փխրուն ավաղի րեղնավուն բլուրները տարածվում են դե-
պի ամեն կողմ : Յերբմն թվում եր, թե շուրջը տարածվում ե
անծայրածիր ծով քարացած ալիքներով :

Նկ. 56. Անապատում

Տեղ-տեղ ավազաթմբերը ծածկված էյին լինելու մանր ծառերով և թփերով, վորոնց վրա տերև չկար: Նոսր աճում էյին կոշտ և փշոտ խոտեր:

Արևը ծագելուն պես շոգն սկսվում էր: Կեսորին ավազն այնքան էր տաքանում, վոր բորիկ վոտքերով անհնարին էր քայլել: Նույնիսկ տափաստանի շոգին սովոր ձիերը հրաժարվեցին կերից և թմրել, կանգնել էյին խեղդիչ, այրող շոգից ուժասպառ լինելով: Ըստ յերևույթին միայն ուղտերն էյին, վոր շոգից չէյին տառապում:

Առավոտյան ժամը 10-ին մոտ բարձրանում էր չոր, այրող քամի: Նա զնում էր տաք ավազի ամբողջ ամպեր:

Ավազի վարադուրով ծածկվում էր արևի յերեսը: Հեռվում վոչինչ չէր յերևում:

Տաք ավազն անխնա ծեծում էր մեր յերեսներն ու ձեռքերը, լցվում էր աչքերի, ականջների մեջ և կաշվի մեջ ջոր առաջանում: Ատամներիս տակ ավազը կրճտում էր:

Յերեկոյան դեմ արևը, վորպես ծանր չիկացած գունդ թագ-

Նրկեց հորիզոնի տակ վարմիր լույսով անապատը հեղեղելով։
Քարվանը վեց որ եր, ինչ ճանապարհ եր զնում։ Մանր
ճանապարհից և սննդի պահասությունից նույնիսկ ուղտերը հող-
նեցին։ Նրանք զնում եյին տխուր, ուժասպառ, հաղիվ փոխե-
լով վտաքերը։

Ճանապարհին հանդիպեցինք ջրհորի։ Բայց նրա մեջ այնքան
քիչ ջուր կար, վոր նույնիսկ խմելու չբավականացաւ։

Քարվանին վտանդ եր սպառնում։

Քարվանն ուղեկցող թուրքմեններից մեկը ցանկություն
հայտնեց զնալ առաջ և զնեկ ճանապարհը։ Յերեկոյան վերա-
դարձաւ նա և հետը բերեց թաթ յեզեզի մի ճյուղ։

Բոլորն զգացին, վոր շուտով նրանց տանջանքները կվերջա-
նան։

Հետեյալ որը քարվանը հասաւ Ամու-Գարայ գետը։

Դա մի լայն, ջրառատ գետ եր։ Նրա ափերը շփոված էին
ճոխ, կանաչ բուսականությամբ։

ԱՆԱՊԱՏՆԵՐԻ ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մակերևույթի կազմությունը։ Հետեկեցեք քարտեղով։ Անա-
պատների զոնան զտնվում և Թուրանի ընդարձակ դաշտավայ-
րում։ Մի ժամանակ Թուրանի դաշտավայրը ներկայացնում եր
ծոփի հատակ։ Դեպի հարավ և հարավ-արևելք նա անտիճանա-
բար բարձրանում և, և հարավ-արևելյան ծայրամասերում վեր-
ջանում բարձր լեռներով։ Այստեղ գտնվում և Պամիր լեռնաշ-
խարհը։ Պամիրից դեպի հյուսիս-արևելք ձգվում են ՈՍՀՄ-ի ա-
մենարարձր լեռները՝ Տյան-Շանը։

Կլիմա։ ՈՍՀՄ-ի հեռավոր խորքերն և անցել անապատների
զոնան։ Ոոնավ քամիներն այստեղ չեն հասնում։

Անապատների զոնայում ավելի չոր և և տաք, քան թե չոր
տափաստաններում։ Պատահում են և այնպիսի տեղեր, վորտեղ
ամառվա ընթացքում մի կաթիլ անձրև չի դալիս։ Յերբեմն անձ-
րև դալիս և, բայց չեկացած ավաղներին չգիպած, գոլորչիա-
նում և։ Յերեկն սովերի մեջ շողը հասնում և մինչև 50°։ Այսպղը,
քարերը, մետաղե առարկաներն այնքան են տաքանում, վոր այ-
րում են մարդու ձեռքերը։

Յերկիրնքն այստեղ մեծ մասամբ անտառ և լինում: Այդ պատճառով էլ առարկաներն ամառային ցերեկները սաստիկ տաքանում են, իսկ գիշերներն արագ սառչում: Անապատում ցերեկը լինում է շոգ, իսկ գիշերը դով:

Ամառը տևում է հինգ-վեց ամիս: Չմեռն, ընդհակառակը, կարճ է և ցուրտ: Լինում են 20⁰-ի և նույնիսկ ավելի սաստիկ սառնամանիքներ:

Գետեր: Երջայատուղ լեռներից քիչ գետեր չեն թափվում թուրքանի դաշտավայրի մեջ: Բայց նրանց մեծ մասը կորչում է ավազների մեջ կամ ցամաքում է, ինչպես չոր տափաստաններում: Միայն յերկու մեծ գետ են կարողանում կտրել կարակում և կրզըլ-կում անապատները և հասնել մինչև Արալյան ծովը: Դրանք են Ամու-Դարյա և Սիր-Դարյա գետերը: Յերկուսն էլ սկսվում են բարձր լեռների սառույցների տակից: Ամու-Դարյան սկիզբ է առնում Պամիրի լեռներում, իսկ Սիր-Դարյան՝ Տյան-Շանի լեռներում:

Բարեկեր վրա գտեք հիշած գետերն ու անապատները:

Ամենաշոգ ժամանակ, յերբ չոր տափաստանի գետերը բարակում կամ ցամաքում են, Ամու-Դարյան և Սիր-Դարյան վարարում են: Դա նրանից է, վոր այդ ժամանակ ամառային արեգակի ճառագայթներից բարձր լեռների սառույցը հալվում է:

Անապատներում պատահում են նաև լճեր, բայց հաճախ առանց ջրի: Նրանց միջի ջուրը դուրըչիացել և փոսերի մեջ մնացել է աղի չլացնող սպիտակ շերտը: Հետվից այդ շերտը նոր յեկած ձյունի յե նմանվում:

Բուսականություն: Այլադոտ անապատներում ևս կան բույսեր. բայց նրանք այստեղ աճում են ավելի նոսր, քան թե չոր տափաստաններում: Նրանք նույնպես կարողանում են դիմանալ շոգին և խոնավության բացակայությանը:

Այլազները շարունակ վտանգ են սպանում անապատի բույսերին: Բայց նրանցից շատերի սերմերն այնքան թեթև են, վոր քամու ժամանակ նրանք ավազից առաջ են թռչում և ավազները չեն կարող նրանց ծածկել հաստ շերտով: Ծատ թփեր բուրբուլին տերև չունեն. նրանց ճյուղերն ուղիղ են և բարակ, այդ պատ-

ճառով ալաղը կարողանում է նրանց միջով աղաաորեն անցնել
և թփերի մոտ չի կուտակվում :

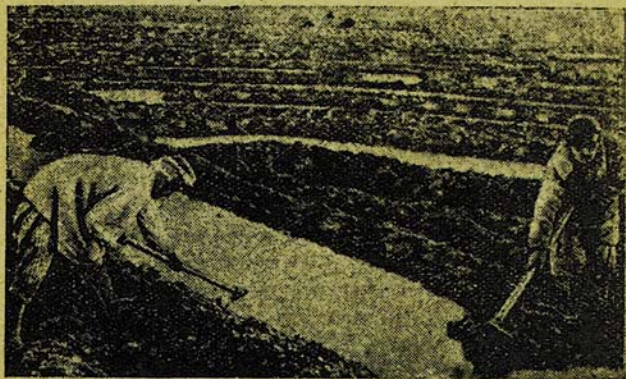
Ալաղոտ անապատներում պատահում են նաև ծառեր—սաբ-
սառուկներ : Նրանք հասնում են 6—8 մետր բարձրության և մի
քանի տեղերում կաղմում են պուրակներ :

Նկ. 57. Սաբսառուկ

Տարրինակ տեսք ունեն այդ ծա-
ռերը : Նրանց բնիքը ծուռ ու մուռ
են, ծածկված բազմաթիվ ճեղքվածք
ներով և աղտոններով : Տերևներն ու-
նեն մանր թևիուկների ձև, իսկ
ջահել կանաչ ճյուղերը սաքսաուլի
համար տերևների դեր են կատա-
րում :

Սաքսաուլին աճում է չոր ալաղ-
ներում : Ջրելուց նա վրասվում է :

Նկ. 58.

Մեծ դետերի ավերին բուրբուլին ուրիշ բուսականություն է :
Ալաղներն այստեղ վտանգ չեն սպառնում, բավականաչափ ել

խոնավութիւնն կա: Արիւրի յերկարությամբ ձգւում են յեղեգնի
և խիտ, հյութալի սաղարթ ունեցող ծառերի մացառուաներ:

Հողեր: Ավաղոտ անապատներում հող չկա. տերեւադուրի
նոսր բուսականութիւնը բուսահող համարյա չի տալիս: Միայն
ցածրադիր տեղերում պատահում են աղուտայիմ հողեր:

Գետահովիտներում, ընդհակառակը, շատ արգավանդ հողեր
են պատահում: Նրանք առաջացել են այն արդմից, վոր դեռ
ամեն տարի թողնում և վարարման ժամանակ:

Կեմիգամակամ աշխարհ: Առաջին հայացքից անապատում կեն-
դանիններ չկան: Բայց ուշադրությամբ դիտեցեք ավաղը: Ահա
մի քանի քարեր կենդանութիւն առան և անաղմուկ առաջ են
շարժւում: Բայց դրանք իսկապէս քարեր չեն, այլ ավաղի մեջ
թաղված մողեսների դուռիններ:

Անապատներում, ինչպէս և չոր տափաստաններում մողես-
ներ և ոճեր շատ կան: Վտանդի ժամանակ նրանք թաղւում են
ավաղի մեջ: Մողեսների մեջ պատահում են և այնպիսի հակա-
ներ, վորոնց յերկարութիւնը լինում և մեկ մետրից մինչև յեր-
կու մետր: Անապատներում ապրում են նաև թռչուններ: Սոչոր
վեկողանիններից անապատի ծայրամասերում պատահում և անախ-
լուպներ, վորոնք կգույշ և շատ յերկչոտ կենդանիներ են: Մի
վորքիկ վտանդի դեպքում նրանք անհետանում են քամու արա-
ղությամբ:

Անապատի համարյա բոլոր կենդանիներն ունեն դեղնավուն
դույն և այդ պատճառով անապատի ավաղների մեջ հաղիվ են
յերևում:

Մեծ գետերի ափերին, վորտեղ մացառուաներ կան, պատա-
հում են վարագներ և վագրեր:

Անապատն արժեքավոր ընտանի կենդանու—ուզտի հայրենի-
քնն և: Իր լայն, կոշտուկներ ունեցող թաթերի շնորհիվ նա հե-
տությամբ քայլում և ավաղների մեջ, մինչդեռ ձիու վտառերը
խրվում են:

Ուզտը կարող և կերակրվել չոր, կոշտ և փշոտ խոտերով:
Բայց նա կարող և առանց անդի և ջրի մի քանի սր դիմանալ:
Այդ ժամանակամիջոցում նա կարող և մի քանի հարյուր կիլո-
գրամ տեղափոխել և ճանապարհորդին և բեռը:

Ասադարութիւն Անապատի կլիման համեմատեցէր չոր աստիաստանների կլիմայի հետ:

Պատմեցէք, ի՞նչ առանձնահատկութիւններ ունեն անապատների կենդանիներն ու բույսերը:

Անապատային դառու ի՞նչպիսի տեղերում են դանձում արգազանգ հողեր:

ԱՆԱՊԱՏՆԵՐԻ ՉՄԱՅԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆԸ

Անապատների զոնայում ապրում են, զլիտավորապես, ուզ-բեկներ, քուրֆուսներ և դագախներ:

Այլադու անապատների բնութիւնն աղքատ է և խղճուկ: Բայց այնտեղ ևս բնակչութիւն կա: Նա զբաղվում է անասնա-

Նկ. 59

պահութիւնով և չոր աստիաստանների բնակչութիւնն նման, քոչում է տեղից-տեղ, վարսնելով արտատեղեր և ջուր: Անապատում իրարից հեռու—ցրված են քոչվորների աուլները:

Դեռերի հովիտներում ջուրն արտատ է, հողն արգազանգ և

բուսականութիւնը հարուստ։ Այդ պատճառով հին ժամանակներից սկսած մարդիկ բնակութիւն են հաստատել այդ տեղերում։ Գետահովիտների բնակչութիւնը խիտ է։ Նա նստակյաց է և դրադիւմ և դլխավորապես յերկրադործութեամբ—տնկում են այգիներ, ցանում են մեծ քանակութեամբ բամբակ։ Բամբակի ցանքները հետզհետե ընդարձակվում են։

Անջուր հողերը վտուղելու համար հին ժամանակներից սկսած դետերից անց են կացնում ջրանցքներ (առուներ)։

ԳՈՉՎՈՐ ԹՈՒՐԿՄԵՆՆԵՐԻ ՄՈՏ

Մեր քարվանք դնում եր Կարա-Կում անապատով։

Բարտեղի վրա դուք Կարա-Կումը։

Մեր շուրջը ձգվում էլին անվերջ մխալաղաղ ավաղե բլուրներ։ Նրանք ծածկված էլին խանձված բուսականութեան մրտա-

Նկ. 60.

ցորդներով։ Տեղ-տեղ պատահում էլին սաքառուլի մայառուտներ։

Հանկարծ մի ավաղե բլրի հետևը բացվեց մեկ և կես կիլո-
մետր յերկարութուն և լայնութուն ունեցող հարթ տարածու-
թյուն: Նրա վրա շարքով կանգնած էին 28 թուրքմենական
վրան: Քիչ հեռու ջրհորների մոտ ջուր էին տալիս ուղտի ձա-
ղերին և գառներին:

Սա մի թուրքմենական առւել էր:

Մենք կանգ առանք հանդսանալու և յերկու որ անցկաց-
րինք այստեղ:

Ամառ էր, անապատի բնակիչների համար տարվա ամենա-
ծարն յեղանակը: Անտանելի շոգը հանգիստ չէր տալիս մեղ վոչ
ցերեկը, վոչ էլ գիշերը: Վրաններում կյանքը համարյա մեռած
էր: Շրջակայքի ամբողջ բուսականութունը խանձվել էր և հո-
վիտները հոտերի հետ քաշվել էին հեռավոր արոտատեղիք, ու-
րիչ ջրհորների մոտ:

Յերկու որից հետո մեր քարվանքը հասավ հեռացող հստին:
Անցնելով ավազաթմբի, շուրջը, մենք հանկարծ հեռվից նկատե-
ցինք ինչ-վոր շարժում: Դա վոչխարների հոտն էր: Գնում էին
վոչխարները, իրենց կծղակներով քանդելով կարակումյան փո-
շխանման ավաղը: Նրանք հաղարից ավելի էին: Այդտեղ յերևում
էին նրանց յեղջուրները: Արևի տակ փայլում էին նրանց սև,
մոխրագույն և դարչնագույն կարակուլյան մորթիները:

Հոտի կողքերով և հետևից վազում էին մեծ պահապան
չները: Իսկ առջևից գնում էր նիհար ծերունի հովիվը սև թուրք-
մենական փափախը դիտին, յերկար, ծայրը կեռ դավաղանը
ձեռքին, հրացանն ուսին:

Մանր է և պատասխանատու թուրքմենական հովիվի աշխա-
տանքը: Ամբողջ որը քայլում է նա անապատում արևի կիող
ճառագայթների տակ: Աղքատ է անապատի բուսականութունը,
և նա ամեն որ ստիպված է ահազին տարածութուն անցնել,
վորսեղի հոտը կերակրի: Յերբեմն փչում է այբող բուք ու
բորանը, և հոտը ծածկում է ավաղով: Լավ է, յեթե դա յեր-
կար չի տևում: Բայց պատահում են և այնպիսի դեպքեր, յերբ
բորանից հարյուրավոր վոչխարներ են ստեղծում:

Թուրքմեններն ամեն տարի միլիոններով թանգարժեք կա-
րակուլյան մորթիներ են պատրաստում:

Մերի անսպասուած յերկար ճանապարհորդելուց հետո մենք
աւխտամտրիլով մասնք Ֆերզանի հովիտը:

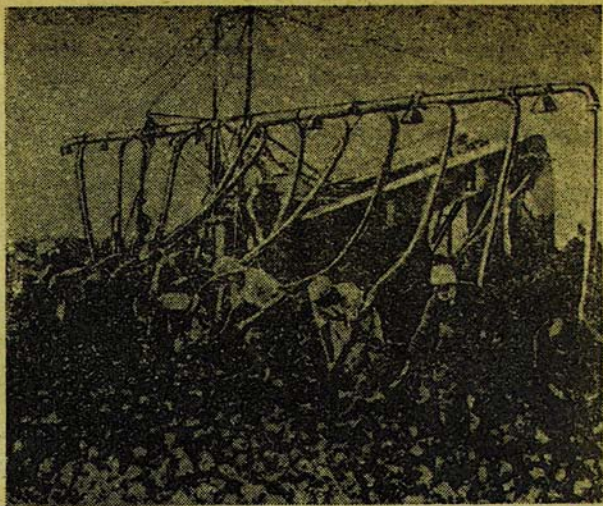
Քարեղի վրա դաեք այդ հովիտը: | | |

ՆԳ. 61. Ֆերզանի հովիտում

Նա գտնվում է Տաշկենտ քաղաքից դեպի հարավ-արևելք,
Սիր-Ղարյա դեռի հոսանքի յերկարությամբ:

Վայրը միանգամից փոխվեց: Անցնում եյինք ստղատու խիտ
այգիների, կանաչ արտերի մոտով: Հաճախ սրատահում եյինք
եչով կամ վոտքով դնացող մարդկանց:

ՆԳ. 62. Բամբակի չամափը մեքենայով

Սակայն տնայատի մոտիկությունն իրեն դեռևս զգալ եր տալիս: Մերթ աջ, մերթ ձախ կողմում յերևում էյին մերկ տեղեր: Տեղ-տեղ դաշտերը ծածկված էյին ավազներով, վոր քամին բերել եր անապատից:

Բայց շուտով անապատի վերջին հեաքերը կորան: Այտու-մորիլը օլացավ այգիների և արտերի խիտ կանաչի միջով:

Ամեն քայտիոխում մենք ստիպված էյինք լինում անցնել վոռողման ջրանցքների վրայով:

Ամենուրեք ցրված էյին ուղյակները դյուղեր: Սպիտակին էյին տալիս նրանց կավե փոքրիկ տներն իրենց տափակ տանիք-ներով: Բակերը չըջատված էյին կավե բարձր պատերով: Տների մոտ կանաչին էյին տալիս պտղատու այգիները, հոտա-վետ սեխերի բախչաները և խաղողի այգիները: Յերբեմն նկատ-վում էյին կապույտ առվյուղի, յերբեմն ել բրնձի ցանքեր: Յեվ

այս բուրբը թաղված եր բամբակի ընդարձակ դաշտերի մեջ: 7

Յերգանի հովտում՝ առաա արև, ջերմություն և լույս կա, հողն եւ լավ վոսոզված և բազմաթիվ ջրանցքների միջոցով: Բամբակն այստեղ մեծ բերք և տալիս:

Յերգանի հովիտը բամբակի մշակութայն ամենազլխավոր վայրերից մեկն և Պորհրդային Միութայն մեջ: Ուղրեկտկան կուլիկաիվ և խորհրդային անտեսությունները Պորհրդային հանրապետութայնն ամեն տարի միլիոնավոր կիլոգրամ բարձր վորակի բամբակ են տալիս:

ԻՆՉՊԵՍ ԵՐ ԱՊՐՈՒՄ ԱՆԱՊԱՏԱՅԻՆ ՋՈՆԱՅԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԻՆՉ ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԹԱՆ ՀԵՂԱՓՈՒՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ցարական կառավարութայունը դենքի ուժով դրավեց անապատների զոնայում դոնվոզ հողերը:

Յեւ անապատային զոնայի ժողովուրդները մոտ 70 տարի աղրեցին ցարական դեներալների իշխանութայն տակ:

Ցարական չինովնիկներն անապատների ժողովուրդներից իլում եյին լավադույն հողերը, չնչին դներով հավաքում եյին բամբակ և անասուններ, ստիպում եյին մեծամեծ հարկեր վճարել:

Ամեն տեղ կանգնած եյին ռուսական դորքեր:

Անապատների զոնայի աշխատավորներն աղրում եյին թե՛ ցարական դեներալների, թե՛ սեւտական խաների (թազալորների), բայերի (հարուստների) և թե՛ մոլլաների (տերտերների) լծի տակ:

Ջուրն անապատների զոնայի բնակչութայն կյանքի համար միշտ մեծ նշանակություն և ունեցել:

Բայց այդ ջուրը պատկանում եր խաներին և բայերին: Վորքան շատ եր ջուրը, այնքան մեծ եր և իշխանությունը:

Ջրի համար, ինչպես իշխանութայն համար, խաները շարունակ պատերազմում եյին իրար հետ: Այս պատերազմի ժամանակ վոչնչանում եյին ամբողջ ծաղկած քաղաքներ և ծածկվում անապատի ավազներով:

Ջրանցքներ չինելու համար քչում բերում եյին տասնյակ հազարներով աշխատավորներ:

Անապատների զոնայի ժողովուրդները մութ և սնահամատ
էյին: Գյուղատնտեսությունը վարում էյին նախնական ձևերով:

ԻՆՉՊԵՍ Ե ԶԱՐԳԱՆՈՒՄ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ
ԲԱՐԵԼԱՎՈՒՄ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԿՅԱՆՔԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ
ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՎ

Անապատային զոնայում շատ արգավանդ հողեր դուր կոր-
չում են ջրի պակասության պատճառով: Այդ պատճառով էլ Խոր-
հրդային իշխանությունն ամենից առաջ ուշադրություն դարձ-
րեց վոտոգման վրա:

Սկսեցին նորոգել քայքայված ջրանցքները և պատվարները.
դիմացկուն նյութերից՝ ցեմենտից և յերկաթից կառուցեցին բազ-
մաթիվ նոր ջրանցքներ: Սկսեցին ջուր մղել վոչ լճե շերտիներ
ունեցող հին ձևի անխիւների, այլ նոր մեքենաների միջոցով:

Բայերից խլեցին հողերը: Ջուրը դադարեց մասնավոր սե-
փականություն համարվել: Այժմ բոլորն էլ առանց վորեւս վճա-
րի ոգտվում են ջրից: Նա հավասարապես բաշխվում է վարելա-
հողերի և այգիների մեջ:

Վոտոգման ջրանցքների ցանցն ավելի ու ավելի մեծանում
է: Անապատն ավելի ու ավելի յե քաջվում, հեռանում, աղատե-
լով նոր արգավանդ հողեր ցանքերի համար:

Գյուղատնտեսությունը վերակառուցվում է:

Այնտեղ, վորտեղ գյուղացիները ջոկ-ջոկ իրենց նախնական
դործիքներով փորփրում էյին դետինը, այժմ հազարավոր տրակ-
տորներ մշակում են կոլեկտիվ և խորհրդային տնտեսություն-
ների բամբակի դաշտերը:

Կոլեկտիվ տնտեսություններ կազմում են նաև քոչվոր վոչ-
խարարույծները, ստեղծվում են վոչխարարուծական մեծ խոր-
հրդային տնտեսություններ:

Անապատի ընդարձակ հողամասերում ցանում են կերի խո-
տեր, և քոչվորներն սկսում են նստակյաց կյանք վարել: Անա-
պատային զոնայում առաջին անգամ կառուցվեցին գործարաններ
և ֆարրիկաներ:

Հոկտեմբերյան հեղափոխութիւնն անապատային զոնայում
ապրող ժողովուրդների համար բացեց լայն ճանապարհ դեպի
կուլտուրական շինարարութիւնը:

Անապատների զոնայում կազմվեցին ինքնուրույն ազգային
հանրապետութիւններ — Թուրքմենստան՝ Աշխաբադ մայրաքա-
ղաքով և Ուզբեկստան՝ Տաշկենտ մայրաքաղաքով:

Քարեղէ վրա դառն այդ հանրապետութիւնները և նրանց մայրաքաղաք-
ները:

Հազարավոր դպրոցներում սովորում են թուրքմենների և
ուզբեկների յերեխաներ իրենց մայրենի լեզվով: Տասնյակներով
բարձրագույն դպրոցներ այդ նոր միութենական հանրապետու-
թիւններին տալիս են սեփական դիտնականներ և ինժեներներ:
Կառուցվում են ակումբներ, դրադարաններ, կինո, թատրոններ:
Ցարական ճնշումից ազատված թուրքմեններն ու ուզբեկները
մասնակից են դառնում սոցիալիստական կուլտուրային:

ԻՆՉՊԵՍ Ե ԶԱՐԳԱՆՈՒՄ ԱՄԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՆԱՊԱՏՆԵՐԻ ԶՈՆԱՅՈՒՄ

Արադորեն դարգանում է թուրանի դաշտավայրի արդյունա-
բերութիւնը: Կառուցվել են բամբակադաշտի, մետաքսի, մանա-
ծաղործական ֆարրիկաներ, դյուղատնտեսական մեքենաների
գործարաններ, ելեկտրակայաններ:

Կասպից ծովի ափին դարգանում է ձկնորսական արդյունա-
բերութիւնը: Հենց այստեղ էլ գտնված է նավթ:

Մեծ հարստութիւններ յերևան բերվեցին Կասպից ծովի
կարաբուգազ ծոցի մոտ: Այստեղ ստացվում են զանազան աղեր:
Կարա-Կում անապատի կենտրոնում գտնված են ծծմբի մեծ
պաշարներ և հիմնված է ծծմբի գործարան:

Աճում են քաղաքներ: Յերեկվա քոլովորները դառնում են
բանվոր:

վարժուրդում: Կոնսուրային քարեղէ վրա նշանակեցէ՛ Արալյան ծովը,
Արալյան ծովը թափող գետերը, Կարաբուգազ ծոցը, Կարակում անապատը,
Իշլուս և Տաշկենտ, Աշխաբադ քաղաքները:

Արտագոյնում Աշխատանք: Կազմեցէ՛ այդպէ՛ս մեծ անապատների գետն թե՛
մայրով:

7. ՄԵՐՉԱՐԵՎԱԴԱՐՉԱՅԻՆ ՁՈՆԱ

Սորհրդային Միութեան մեջ կան և այնպիսի տեղեր, վորտեղ ձմեռը ձյունը չի նոսում և սառափկ սառնամանիքներ չեն լինում:

Դա ԽՍՀՄ-ի մերձարևադարձային գոտան է:

Թեպետ այդ գոտան մեծ տարածութիւն չի բռնում, բայց շատ արժեքավոր է մեր Միութեան համար:

Մերձարևադարձային գոտային են պատկանում Ղրիմի հարավային ծովափը և Կովկասի Սևծովյան յեզիրքը: Յերկուսն էլ գտնվում են տաք, շոտչող Սև ծովի ափերին:

ՂՐԻՄԻ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԾՈՎԱՓԸ

Քարտեզի վրա դուք Ղրիմ թերակղզին, Գոթե Ղրիմի հարավային ծովափը:

Ձեր առաջ Ղրիմի հարավային ծովափի մի անկյունն է:

Ծով, լեռներ և ժայռեր: Լեռնալանջին կպել և գլուղը:

Գլուղի առաջ տարածվում է պարկը: Այնտեղ բացոթյա ա-

ճում են մեր սենյակային բույսերը՝ հաստովեա գափմիր, վարդա-
 դույն ծաղիկներով զարդարված ոլեանգրը, աճում են մուգ կա-
 նաչ մազնուխաներն իրենց խոշոր, սպիտակ ծաղիկներով: Մաղ-
 կաթմբերը ծածկված են զանազան վառ ծաղիկներով:

Պարկի ծառերի մեջ աչքի յեն ընկնում վայելչակաղմ, մութ-
 կանաչ կիպարիսները, իրենց սրածայր դադաթներով: Պարկին
 կից այգիներում աճում են հարավային պտուղներ՝ դեղձ և ծի-
 րան:

Նկ. 64. Պատասուկ

Սմառային որ և: Փայրում և վառ
 արևը և նրա ճառագայթների տակ
 ծովը խաղում և կանաչ, կապույտ և
 մուգ կապույտ գույներով: Մովի ա-
 լիքները հարձակվում են ծովեղեր-
 թի վրա և ալմուկով զտրկվում ժաշ-
 ուերին ու ցրով դալիս

ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Կլիմա. Ղրիմի հարավային ծովա-
 փը Ղրիմի լեռներով պաշտպանվում
 և հյուսիսային ցուրտ քամիներից:

Սմառը ծովափին լինում է շոգ և չոր: Նա տևում է մոտ
 հինգ ամիս: Անձրևներն այստեղ այնքան թիչ են դալիս, վրը
 ամառներն արհեստական վոտոզման կարիք է զգացվում: Ձմեռը
 կարճատև է և մեղմ: Ձմեռը յերբեմն մառախուղներ են լինում և
 Հաճախ անձրևներ են դալիս: Մովը կատաղի փոթորիկներից ա-
 լիկոծվում է: Մեկ-մեկ ծովափին ձյուն է դալիս, բայց արա-
 դարեն հալվում է:

Գարունը կարճատև է և շուտ է դալիս, արդեն մարտին
 ծաղկում են այգու բույսերը: Ղրիմի հարավային ծովափում
 աճենալով ժամանակն ուղտատու, սեպտեմբեր և հոկտեմբեր ա-
 միսներն են: Այս ամիսներին արեն այնպես խիտ չի այրում և
 ինչպես ամառը: Լինում է պարզ և տաք յեղանակ:

Բարձրութեան հետ կլիման փոփոխուի եւ Նույնիսկ ամառը շեռնեցում զով եւ Այնտեղ հաճախ անձրևներ դալիս են այն ժամանակ, յերբ ծովափին լինում ե շոգ ե չոր:

Գետերը: Ղրիմի հարավային ծովափին քիչ գետեր կան: Նրանք սկսվում են լեռներում կամ առաջանում են աղբյուրներից: Գարնանը, ձյունը հալվելու ժամանակ, իսկ ամառը, սարերում առաջացող հեղեղներից հետո, —գետերը կատաղում են և արեերից դուրս դալիս: Նրանց մեծ մասն ամառը ցամաքում ե:

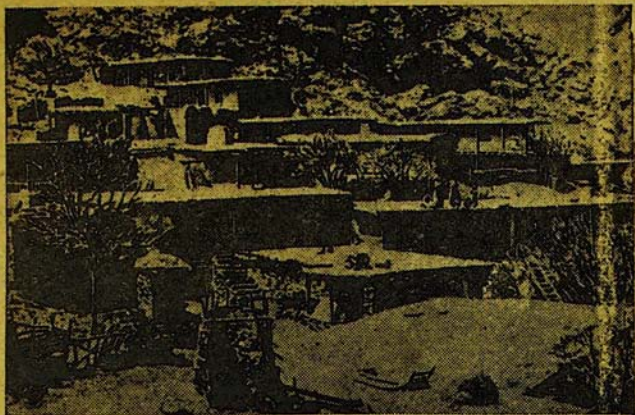
Բուսականութունը: Ղրիմի հարավային ծովափում մշտադալար բույսեր շատ կան: Նրանց տերեւները կոշտ են և ծածկված հաստ թաղանթով: Այսպիսի բույսեր վոչ ամառային շոգից են վախենում, վոչ ել ձմեռային ցրտերից. նրանք ամբողջ տարին պահպանում են իրենց սաղարթը: Այդպիսի բույսերից ե բաղեղը, վոր փաթաթվում ե ծառերին: Նա իր ճանկերի միջոցով բարձրանում ե ծառերի գագաթները և իր կոշտ, մուխ—կանաչ տերեւներով ծածկում նրանց:

Բայց Ղրիմի հարավային ծովափին վայրենի բուսականութուն քիչ կա: Բույսերի մեծ մասն աճեցրել են մարդիկ: Այստեղ հաջողութեամբ աճում են մանախնդ մի քանի մշտադալար բույսեր, վորոնք բերվել են ուրիշ մերձարևադարձային շրջաններից, դրանցից աչքի յեն ընկնում դալիմիս (ուճի հոտալիտ և կոշտ տերեւներ, վորոնք դործ են ածվում կերակրի մեջ, վորպես համեմունք), միքեմու ծառ, վորի պտուղներից ընտիր յուղ ե սոսացվում, կիպարիսը (փշտաերե ծառեր են) անկում են պարկերում դարգարանքի համար: Այդինքում հաճախ անկում են արեանդրներ և մագնոլիաներ:

Ոտարբույսերը ծովափին փոփոխում են տարբա յեղանակների համեմատ: Վաղ դարնանը, արեից սոսաջացող լանջերին ծաղկում են ձնծաղիկներ և մանուշակներ:

Այնուհետև վառ փամաշով ու ծաղիկներով ծածկվում ե ամբողջ ծովափը: Ամառվա շոգերին կամուչ խոտերը գեղնում, չորանում են: Նրանց փոխարինում են նոսր, կոշտ խոտերը, վորոնք ծածկված են լինում փշերով: Այժմ սուր կերպով աչքի յեն ընկնում մերկացած հողամասեր, քարակույտեր և խիճ:

Միայն այնտեղ, Վորտեղ գետակի և Հոսոնի կամ առուի շրջանում, ամբողջ տարին լինում են խոտեր, վառ ծաղիկներ:

Նկ. 65. Թաքարակամ գյուղ

Բարձրանալով՝ լեռները մենք տեսնում ենք, վոր յեղանակը հետագհետե գողանում է և և նույնիսկ անձրևներ են գալիս: Դրա հետ փոխվում է և բուսականությունը: Լեռնալանջերում դեռ յերևում են կենտ-կենտ Ղրիմի սոսիսներ, այնուհետև սոսու ամբողջ անտառներ:

Ավելի բարձր, վորտեղ շատ անձրևներ են գալիս, յերևում են նաև սաղարթավոր ծառեր՝ Գաղմի, հացի, համարի և շատ քիուտներ:

Ղրիմի լեռների մի քանի տեղերում դեռ պահպանվել են յերկու հարյուրամյա կաղնու անտառներ:

Ղրիմի լեռների գագաթները տափակ են. նրանք ծածկված են յեռնային մարգագետինների կանաչ դարձով:

Մինչ Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը Ղրիմի անտառներն անխնայ զոհնչացվում էին: Դրա շնորհիվ հողի մեջ խոնավությունը պակասեց, մի քանի գետեր ցամաքեցին:

Անտառները լեռնալանջերում պահում են անձրևի ջրերը,

պաշտպանում են դետերն ու առուները ցամաքելուց, անտառների շատ ջուր են գոլորշիացնում և դրանով մեծացնում են ամառամածությունը: Այդ պատճառով անտառների պահպանումը կարևոր նշանակություն ունի Ղրիմի ծովափի շոք կլիմայի համար:

Այժմ Ղրիմում պահպանվում են անտառները, մի քանի անտառամասեր դարձված են արգելավայրեր: Այստեղ արգելված է ծառ կտրել, ծաղիկ պոկել, կրակ վառել, վորսորդություն անել, նույնիսկ քարերը տեղահան անել և կոլեկցիաներ հավաքել:

Կենդանական աշխարհ: Ղրիմի կենդանական աշխարհն աղքատ է, նա սաստիկ վոչնչացման է յենթարկվել մարդու կողմից:

Այստեղ շատ մողեսներ, ու ոճեր կան, բայց նրանց հեշտ չի նկատել: Նրանց գույնը նման է շրջապատող այն ժայռերի և քարերի գույնին, վորոնց վրա նրանք տաքանում են: Մարդու մոտենալու ժամանակ մողեսները վայրկենապես թաքնվում են ճեղքերում:

Տաք արև որերին ուղը լցված է լինում խոշոր միջատների զիլ ճթճթոցով: Ամբողջ օրը լսվում են այդ ձայները ծառերից, թվում է, թե հնչում է ամեն մի ճյուղ, ամեն մի տերև:

Մարերի վրա պատահում են և ուրիշ կենդանիներ: Յերբեմն պատահում են յեղջերուներ և վայրի այծեր: Ամառաչեղ ժայռերում բուն են դրել արծիվները:

ՂՐԻՄԻ ԾՈՎԱՓԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ղրիմի հիմնական բնակչութունը թաթարներն են: Թաթարական գյուղերը ցրված են դեպահովիտներում և Ղրիմի լեռների լանջերին:

Այստեղ ամեն ինչ քարից է՝ տները, գոմերը, փողոցները, բակի պատերը:

Թաթարական գյուղում փոքրիկ տները—«սակլյաները» դասավորված են աստիճաններով: Տան հետևի պատը յերբեմն հենց ինքը ժայռն է կազմում: Մնացած պատերը չինված են լինում քարից և կավից: Կուռները լինում են ապիտակ հողե: Տանիք-

ների վրա ընում են և միմյալ շորացնում: Կառուրը բակի և Գրոս
 զոցի դեր և կատարում ջիշ բարձր դանդող տան համար: Գյուլ
 դի ծայրը դուրս դալու համար պեաք և մի կառուրից մյուսն անց-
 նել քարն նեղ սանդուխտներով:

Նկ. 66. Խաղողաբաղ

**ԻՆՉՊԵՍ Ե ԶԱՐԳԱՆՈՒՄ ՂՐԻՄԻ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԾՈՎԱՓԻ-
 ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ ԲԱՐԵՆԱՎՎՈՒՄ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ
 ԿՅԱՆՔԸ**

Արև որերի շատութունը հնարավորութուն և տալիս ծո-
 վափին անեցնելու արժեքավոր կուլտուրական բույսեր:

Այգիներում հասնում են դեղձ, ծիրան, նուշ, ձիթապտուղ,
 ընկույզ: Ընդարձակ տարածութուններ բռնված են խաղողի,
 այգիների և թանկարժեք տեխնիկական բույսերով:

Վորպեսզի այդ բույսերը շուք ժամանակ չչորանան, ջուր և
 հարկավոր ջրելու համար: Այնտեղ, վորտեղ ծովափին ջուր կա,
 իբրար հետևից շարվում են պողատու և խաղողի այգիներ, պար-
 կեր: Վորտեղ ջուր չկա, այնտեղ շուք ժամանակ ամեն ինչ թա-
 ամում և վոշիչանում է:

Ջուրը ծովափում մեծ հարստութիւն է :

Չքաղոր թաթարները խորհրդայնացումից առաջ շատ վատ էին ապրում : Ղրիմի հարավային ծովափի ամենալավ հողերը պատկանում էին կալվածատարերին և թաղալորի պալատականներին : Այստեղ կալվածք ուներ և ինքը թաղալորը :

Չքաղորներին եժան չէր նստում նաև Ղուրը : Նրանք շարունակ կարիքի մեջ էին և կախված էին հարուստներից :

Չքաղոր թաթարները համարյա բացառապէս անգրագետ էին :

Ղրիմի ծովափի աշխատավորներն այժմ նոր կյանքով են ապրում : Հողերը, խաղողի և մրգի այգիները դարձել են սոցիալիստական սեփականութիւն : Անհատական տնտեսութիւնի փոխարեն ամեն տեղ կազմակերպված են կոլեկտիվ տնտեսութիւն : Վորոնջ պայքարում են տնտեսութիւնի բարձրացման և կոլտնտեսականի կյանքի բարելավման համար :

Բացված են տասնյակներով դպրոցներ, վերտեղ դասավանդումները տարվում են թաթարական լեզվով : Բացված են նաև շատ դրաղարաններ, դասընթացներ հասակավորների համար :

Պաղոզը ծովափի կարևոր բույսերից մեկն է :

Շատ կոլեկտիվ է խորհրդային տնտեսություններ գրազվում են դիտավորապես խաղողի մշակութամբ :

Նկարի վրա ցույց է տրված խաղողի քաղը խորհրդային տնտեսություններից մեկում : Պաղոզի այգին փռվել է լեռան հարավային լանջին . այստեղ շատ արև կա և խաղողի քաղցր տեսակները շուտ են հասնում : Պաղոզի քաղը դժուր է հաջող : 'Հասած վողկույնները պետք է ժամանակին կտրել : Տանյակներով բանվորներ գրազված են խաղողի քաղով : Պաղոզով լցված կողովները դարսում են բեռնակիր ավտոմոբիլի վրա : Լավ խճուղու վրայով խաղողը տեղափոխում են խորհրդային տնտեսության պահեստը : Այստեղից խաղողի մի մասը կուղարկեն սանատորիաներ՝ հիվանդների և հանգստացողների համար . մի մասը կտեղափոխեն հյուսիս , հեռավոր պրոլետարական քաղաքները . մի մասից էլ դինի կպատրաստեն :

ՂՐԻՄԸ ԽՍՀՄ-Ի ԿԵՆՍԱՐԱՆՆ Ե

Չոր և տաք կլիման , ծովային մաքուր ուղը , խաղողը և մըրգերը շատ հիվանդների յեն գրավում դեպի Ղրիմի հարավային ծովափը : Ղրիմն ոգտակար է մանավանդ թոքախտավորների համար :

Բայց մինչ հեղափոխությունը Ղրիմի հարավային ծովափի բնության առողջարար ուժերն աշխատավորների համար մատչելի չեյին : Ցարի և պալատականների պալատներն ու հարուստների ամառանոցներն այժմ դարձել են աշխատավորների համար հանգստի տներ և սանատորիաներ : Ցարական ամենալավ պալատում չինել են կոլտնտեսականների համար սանատորիա :

ԿՈՎԿԱՍԻ ՍԵՎԾՈՎՑԱՆ ՅԵԶԵՐԲԸ

Կովկասի Սևծովյան յեզերքը դտնվում է Ղրիմի ծովափից դեպի արևելք :

Բարեկցի վրա ցույց ավեց Կովկասի Սևծովյան յեզերքը : Ծովեզերքի ընդհանուր տեսքը :

68-րդ նկարով ցույց է տված Կովկասի Սևծովյան յեզերքը նայեմքեր ամսին:

Մովսիսը հեղեղված է արևով: Ողն այնքան տաք է, վոր նոյնիմբերին մարդիկ ման են դալիս թեթե հազուատով, իսկ վոմանք լողանում են ծովում: Մովսիսյա լանջին տնկած են մանգարինի և նարնջի ծառերի այգիներ:

Վոսկեգույն նարինջներն ու մանգարիններն արդեն հասել են և պարզ յերևում են տերևների մութ կանաչի մեջ: Շուտով կսկսվի բերքահավաքը և ստացած բերքը կուղարկվի ՌՍՀՄ-ի գանաղան քաղաքները:

Այգու կողքով անցնում է մի հրաշալի խճուղի: Սլանում է ավտոմոբիլը, վորի մեջ նստած են հիվանդներ: Նրանք զնում են սարի լանջին տեղավորված սանատորիան: Սանատորիայի առաջ դջված է պարկ:

Սանատորիայից յերևում է գետի հովիտը և կամուրջը: Այս-

Նկ. 68. Գամեշները ծաերություն են փոխադրում

տեղ աճում են թանգարժեք կուլտուրական բույսեր: Մշակված հողամասերը չբշապատված են անտառներով: Որտ և դժվարանցանելի անտառները ծածկում են ծովերզերքը և լեռնալանջերը:

Մովեզերքը գեղեցիկ թեթևաճեղքերով անցնում է հեռաները՝ Ալեքի մոտ ծիւղում է առջ, յերբեք չառաչող ծովը: Մովեզերքի վրա բարձրանում են լեռներ, վարոնք պաշտպանում են այդ ծովեզերքը հյուսիսային ցուրտ քամիներին: Նրա՛յ սուսն-ձին գազաթները ծածկված են ձյունով:

ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մովեբևույթի կազմությունը: Կովկասի Սևծովյան ափերն ամեն տեղ նույն լայնությունը չունեն (հեռակեցեք քարտեղի մի-ջոցով):

Հյուսիս-արևմտյան մասում Կովկասյան լեռները հասնում են համարյա մինչև ծովեզերքը: Դեպի հարավ-արևելք լեռները հեռանում են ծովից և այստեղ, գետահովտի յերկարությամբ սասացվում է մի ցածրադիր հարթություն, վոր կոչվում է Կալ խիդյամ դաշտավայր:

Ամբողջ ծովեզերքը դարձած է գեպի առջ ծովի կողմը (Նրա վրա բարձրանում են Կովկասյան լեռները, վարոնք 2—3 անգամ բարձր են Ղրիմի լեռներից: Շատ դազաթներ ծածկված են հավերժական ձյունով և սառույցներով:

Կլիմա: Մովեզերքի կլիման խոնավ է. մերձարևադարձային:

Մոլի կողմից փչող արևմտյան քամիները դեպի ծովափն են բերում մեծ քանակությամբ խոնավություն: Այս խոնավությունն առատորեն թափվում է լեռնալանջերում:

Կովկասյան ծովեզերքին ձմեռը նույնպես ձյունոտ և ցուրտ չի լինում, ինչպես Ղրիմի հարավային ծովափերին: Ամառը նույնպես յերկարատև է և շոգ: Բայց տեղումներն այստեղ ա-վելի առատ են: Անձրևները դալիս են ամբողջ տարին: Շատ սնձրևներ լինում են մանավանդ ամառը: Յերբեմն մեկ օրվա մեջ այստեղ այնքան անձրև է գալիս, վորքան ՈՍՀ Միության ուրիշ տեղերում մի տարվա մեջ: Բաթումի շրջակայքը ՈՍՀՄ-ի ամե-նախոնավ տեղն է:

Դեստերը: Կովկասյան լեռներից շատ գետեր են հոսում գե-պի ծովափը: Նրանց մեծ մասը հոսում է լեռների ձյունի սա-ռույցների տակից: Նրանք կատաղորեն ցած են հոսում լեռնե-րից, իրենց հետ տեղափոխելով մեծ քանակությամբ քարեր, ա-

վազ և տիզմ: Հարթութեան վրա նրանց հոտանքը դանդաղում է, և ջրերը թողնում են այստեղ սարերից բերած քարերը, ավազը և տիզմք: Ամառը լեռներում յեկող կատաղի անձրևներից դեռտեղը վարարում են և ավերից դուրս գալով ծածկում ցածրագիւր տեղերը:

Բուսականութիւն: ԽՍՀՄ-ի մեջ վոչ մի տեղ այնպիսի փարթամ բուսականութիւն չկա, ինչպես մեր յերկրի այս տաք և խոնաղ անկյունում: Թե՛ ծովափը և թե՛ լեռնալանջերը ծածկված են անտառների ամբողջական կանաչ դանդաղածներով: Մոլափնյա բնակչութիւնը շարունակ պայքարում է այս կատաղի բուսականութեան դեմ: 1—2 տարվա մեջ աչքաթող արած վարելահողը ծածկվում է յերկու մետր բարձրութիւն ունեցող ձարխոտով կամ հինգ—վեց մետր բարձրութիւն ունեցող անտառով:

Մոլափնյա անտառները բաղկացած են բազմազան ծառերից. նրանց մեջ պատահում են նաև պողատու ծառեր՝ տանձենի, սալորենի, խաղողի վոբթ: Գիչ չեն նաև մշտադալար բույսերը՝ դափնի, դափնակեռասնի, ծառերը փաթաթված են պատաստակներով: Նրանցից վոմանք ունեն սուր—սուր փշեր: Այսպիսի խճճված անտառների միջով առանց կացնի կամ լավ խանջալի շարժվել չի կարելի, ամեն մի շարժում անելիս փշերը բռնում են մարդու շորը և խցվում մարմնի մեջ:

Խիտ ու դժվարանցանելի յեն մանտլանդ Կոլխիդայի դաշտավայրի կիսահեղեղված անտառները: Մի քանի տեղերում միայն անտառը հետ է քաշվում, վոբթերի տեղ տա ճահճուներին, վոբթեղ մարդ կարող է խեղդվել կամ հիվանդանալ կովկասյան մաշող տենդով:

Դեպի վեր, լեռնալանջերում կլիման փոխվում է, փոխվում է և բուսականութիւնը: Անտառներում անհետանում են մշտադալար բույսերը և լիանները (պատատուկները): Յերևում են ծառերի ուրիշ տեսակներ: Ավելի բարձր գալիս են լեռնային մարդագատինները, իսկ հետո հավերժական ձյունը և սառույցը:

Հողեր: Անդրկովկասի Սեծովյան յեղերքին պատահում են առանձին տեսակի կարմիր հողեր Վարձրահողեր: Դրանք ամենալավ հողերն են այնպիսի թանկարժեք բույսերի համար, ինչպիսին են թեյը, կիտրոնը, նարինջը, մանդարինը:

Կենդանական աշխարհ: Կենդանական աշխարհը նույնպե՛ս փոխում է բարձրութեան և բուսական աշխարհի հետ: Սեծովյան յեզերքի մոտ լեռներում պահպանվել են բազմաթիվ խոշոր կենդանիներ, վորոնք յերկրագնդի ուրիշ տեղերում հազվագյուտ են: Առաջ թագավորը և իր մերձավորները գալիս էյին այտեղ վորսի: Իսկ այժմ Կենտզործկոմի վորոշման համաձայն այտեղ սահմանված է մի արգելավայր 350 հազար հեկտար տարածութեամբ: Այս արգելավայրի նպատակն է պահպանել կովկասյան բնությունն իր բուսական և կենդանական աշխարհներով:

Այտեղ սպրում են յեղերուներ, ընձառյուծներ, հովազներ: Բարձր լեռներում պատահում են լեռնայի վոշխարները և ժայռերի և անձառեղի ծերպերում բուն են դրել արծիվները:

Սեծովյան յեզերքի սաք կլիման ոգտազործվել է կապիկներ

Նկ. 69. Թեյի տնկարանում

բազմացնելու համար, վորոնք պետք են դիտական նպատակների համար: Մովսիսին հիմնել են կապիկների բուծարան:

Վորպես աշխատավոր անասուններ ծովափին պահում են գոմեշներ: Սրանք ուժեղ կենդանիներ են, վորոնք կարողանում են ծանր բեռներ փոխադրել նույնիսկ լեռներում: Գոմեշները

չտարող են ուղղել միայն առաջ կլիմա ունեցող յերկրներում : Նրանք ծածկված են հասա, համարյա բոլորից դուրի կաշվով :

Աստղագրութուն 1. Ղրիմի հարավային ծովափի կլիման համեմատեցեր Կովկասի Սևծովյան օվերի հետ :

2. Ինչո՞ւ Կովկասի Սևծովյան յեղերքն ավելի խոնավ է :

3. Ինչո՞ւ Կովկասյան ծովեղերքի բուսականութունն ավելի հարուստ է Ղրիմի բուսականութունից :

ՄՈՎԵԶՆԻՔԻ ԲՆԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ ՆՐԱ ԶԲԱՂՄՈՒՆՔԸ

Կովկասի Սևծովյան յեղերքին սպրում են կովկասյան ժողովուրդները՝ արխաղներ, աճարացիներ և վրացիներ :

Մովեղերքի մեծ մասը բռնել են արխաղները և աջարացիները :

Արխաղների դիսավոր դրագմունքը յերկրադարձությունն է : Նրանք ցանում են յեղիսպտացորեն, մշակում են նաև խաղող : Բայց խաղողի մշակությունը լավ հիմքերի վրա չի դրված . խաղողի վորթը սովորաբար աճում է ազատ, փաթաթվելով ծառերին : Արխաղների գյուղերը ցրված են առանձին-առանձին տների ձևով . յուրաքանչյուր տուն չբնակատեղած և խաղողի և մրդի աղբիներով և յեղիսպտացորենի արտերով : Տները հյուսված են ճիւղտներից կամ շինված են տախտակներից, չբնակատեղած են սլատոշգամբներով և դրված են սյուների վրա :

Այստեղ կարելի չի ապրել և առանց առաջ տների : Աջարացիք ապրում են ծովեղերքի հարավային և հարավ-արևելյան մասում, ընդհանուր առմամբ ունեն նույն կենցաղը, ինչ-վոր արխաղցիք :

ԻՆՉՊԵՍ Ե ԶԱՐԳԱՆՈՒՄ ԿՈՎԿԱՍԻ ՍԵՎՇՈՎՅԱՆ ՅԵԶՆԻՔԻ ԲՆԱԿԶՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ ԲԱՐԵԼԱՎՎՈՒՄ ՆՐԱ ԿՅԱՆՔԸ

Մանր եր Կովկասի և Սևծովյան յեղերքի ժողովուրդների կյանքը ցարական Ռուսաստանում :

Պարսկոն կառավարությունը զենքի ուժով արեց կովկասյան ժողովուրդներին և դրավեց ամենալավ հոգերը :

Արխաղներն ավելի համառ դիմադրություն ցույց ավին Կով-

կատին տիրապետելու ժամանակ: Տասնյակ տարիներ նրանք կըս-
վում էին ցարական կառավարութեան դեմ:

Վերջապես, շրջապատվելով ցարական մեծ բանակների յեր-
կաթե ողակով, արխազներն ստիպված յեղան անձնատուր լինել: Շատերը նրանցից մեռան ղենքը ձեռքերին, իսկ մի քանի հազար
մարդ էլ դաղթեց Թյուրքիա:

Ավերված հողերը ցարական կառավարութեան կողմից առա-
տորեն բաժանվում էին սպաներին և չինովներին:

Բնակչութեան դատան շահագործման միջոցով այստեղ սկսե-
ցին մշակել ծխախոտ, թեյ, կիտրոն և մանդարին:

Հոկտեմբերյան հեղափոխութեանից հետո կովկասի Սևծով-
յան յեզերքի բնակչութեան կյանքը նոր թափ ստացավ:

Ամբողջ ծովազերքին ցրված են կոլեկտիւզ և խորհրդային
անտեսութեաններ, վորտեղ մշակում են թանգարձեք կուլտու-
րական բույսեր՝ թեյ, կիտրոններ, նարինջ, մանդարին, զանա-
զան տեխնիկական և դեղատու բույսեր:

Գետերի հովիտներում կառուցում են դործարաններ: Անց են
կացնում նոր խճուղիներ և յերկաթուղիներ դեպի ծովազերքի
խորքերը:

Ամենահեռավոր դուրդերում սլայքաբում են անգրադախու-
թեան դեմ, կառուցում են հիվանդանոցներ, դպրոցներ, վորտեղ
դաստավութեանը տարվում է ազգաբնակչութեան մայրենի լեզ-
վով:

Ծովեզերքի սլալատներն ու ամառանոցները դարձրել են սա-
նատորիաներ և հանգստի տներ: Կառուցվում են նոր սանատո-
րիաներ և հիվանդանոցներ:

Կովկասյան ծովեզերքը, Նովոռոսիյսկից մինչև Բաթում,
ԽՍՀՄ-ի ծաղկած անկյունն է:

Ամբողջ ծովեզերքով անցնում է խճուղի: Գեղեցիկ դալա-
բումներով նա մերթ իջնում է դեպի ծովը, մերթ բարձրանում
լեռները, կամ կամուրջներով անցնում է բազմաթիւ լեռնային
գետերի վրայով: Ամբողջ ճանապարհի յերկարութեամբ ձգվում
են մրդի և խաղողի այգիներ, ծխախոտի սլանտացիաներ, արմա-

Վենիսների և կիպարիոսների պարկեր, գեղեցիկ սանտորիաներ և
Հանգուտի տներ:

Կուլտիզի Հարթուքյունը վորոչև և Կուլիզի գալտալայրն իր ճա-
հիճներով, տենդով և անանցանելի անտառներով գարձնել ծաղ-
կած ալբի:

ԿՈՒԽԻՂԻ ԶԱՀԻՃՆԵՐԸ ԾԱՂԿԱԾ ԱՅԳԻ ԿՒԱՌՆԱՆ

Կուլիզի Հարթուքյունը գտնվում և Բաթումից դեպի Հյու-
սիս-արևելք:

Քարտեզի վրա գտեք Կուլիզի գալտալայրը: Նա գտնվում և Բաթում
քաղաքից դեպի Հյուսիս-արևելք:

Դեռևս քիչ առաջ Կուլիզի գալտալայրը ծածկված էր ճահ-
ճուտներով և անանցանելի անտառներով, վոչ ճանապարհներ
կային, վոչ Հարժար արահետներ: Մարդիկ իրար հետ Հաղոր-

դակցությունն էյին պահպանում զեւտերի միջոցով: Նոսր բնակչությունը բնակչությունն էր հաստատել ավելի բարձր տեղերում: Փոքրիկ հողամասերը բռնված էյին յեզիպտացորենով և խաղողով: Բնակիչները հիվանդանում էյին տենդով: Նրանք շարունակ պայքար էյին մղում անտառների դեմ, վորոնք առաջ էյին շարժվում դեպի վարեւահողերը, և զեւտերի դեմ, վորոնք վարարման ժամանակ սպառնում էյին վռնչացնել ցանքոտերը:

Այժմ Կոլխիդան արագորեն փոխվում է: Անանցանելի ճահիճները չորացվում են՝ ատուների խիտ ցանցի ուղնությամբ: Անց են կացնում նոր ճանապարհներ: Կտրտում են քիչ արժեք ունեցող անանցանելի անտառները:

Այժմ արդեն ճահիճներից խլված է մի քանի հազար հեկտար հող: Յեւ այնտեղ, վորտեղ քիչ առաջ ճահճուտներ էյին, այժմ աճում են արմավենիներ, մշակում են թանգարտեք բույսեր, յերևան են դալիս նարնջի, կիտրոնի և մանդարինի ծառերի այգիներ, ավելի ու ավելի յեն ընդարձակվում թեյի անկարանների տարածությունները: Յերևանն են դալիս թանգարտեք տեխնիկական բույսերի տնկարաններ:

Զինակամ յեղիճքի կամ բամբի տնկարանները տալիս են բարձր վորակի մետաքսանման թելիկներ:

Տումգայի ծառի տնկարանները տալիս են ձեթ՝ լավ տեսակի լաք պատրաստելու համար:

Կաուչուկաբեր բույսերի տնկարաններ. սրանց հյութից պատրաստվում է ռետին:

ԹԵՏԻ ՏՆԿԱՐԱՆՈՒՄ

Գնացքն արագորեն սլանում էր աղմկոտ Բաթումից դեպի Չակվա: Մեր մոտով մեկը մյուսի հետևից անցնում էյին ծաղիկների մեջ թաղված տներ, թփերի և բարձր ծառերի խիտ մացառուտներ, փաթաթված փշոտ պատասուկներով: Ծառերի կոշտ, մուժ կանաչ տերևները փայլում էյին անձրևի տակ:

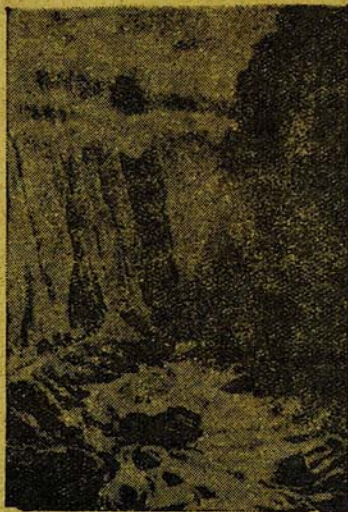
Աննկատելի կերպով անցանք 13 կիլոմետր հյուսիս-արևելյան ուղղությամբ: Գնացքը կանգ առավ Չակվայում: Դուրս յեկանք լճազոնից: Արմավենիների ծառուղին տանում է դեպի բամբուկի, մանդարինի և թեյի տնկարանները:

Մենք ուշևորվեցինք դեպի թեյի տնկարանը: Վայրը բլրոտ
եր, Բլուրների լանջերին կանոնավոր շարքերով տնկած էին թեյի
թփեր: Նրանք իրենց մութ կանաչով սուր վերստով շփվում էին
կարմիր հողի վրա: Մի քանի հարյուր մարդ պոկոտում են թեյի
վերին տերևները և դարսում կողովների մեջ:

Թեյի տերևներով լի կողովները բռնակիր ալտոմորիլնե-
րով տեղափոխում են թեյի Փարբիկան:

Ճարբիկայում թեյի կանաչ տերևներից ստանում են այն
թեյը, վոր մենք գցում ենք թեյամանի մեջ գույն ստանալու հա-
մար:

Թեյի տնկարանները Կովկասյան ծովափին ներկայումս տաս-
նյակ հազար հեկտար տարածութուն են բռնում: Մեծ քանա-
կությամբ թեյ արտադրում են կոլեկտիվ տնտեսութունները,
վորոնք միացրել են տասնյակ հազար գյուղացիական տնտեսու-

Նկ. 71. Կիրճ

թյունները, և խորհրդային անտեսությունները: Կոլեկտիվ արև-տեսություններին ոգնություն հասցնելու համար հիմնվել են հա-տուկ թեյի մեքենա-արականության կայաններ: Խորհրդային անտեսություններում զարծազրվում են բազմապիսի մեքենաներ:

Բ Ա Թ Ո Ւ Մ

Կովկասի Սևծովյան ափին գտնվում և համամիութենական նշանակութուն ունեցող նավահանդիսա՝ Բաթումը: Այստեղից արտասահման են փոխադրվում նավթ, միրգ, մետաքս: Բաթումը արդյունարերական և թանդարժեք մերձարևադարձային բույ-սերի՝ թեյի, նարնջի, մանդարինի, կիտրոնի և ուրիշ տեխնիկա-կան բույսերի կենտրոն է:

Վարժուրյուն: Կոնսուլային քարտեղի վրա նշանակեցեք Բաթում և Նո-վորոսիյսկ քաղաքները:

Աշխատանք արտադայան ժամանակ: Կազմեցեք այլոս ՀՍՀՄ-ի մերձ-արևադարձային գաղթ թեմայով:

Յ. Լ Ե Ռ Ն Ե Ր

Մեր Միությունը, ինչպես գիտեք, հսկայական հարթու-թյունների յերկիր է: Լեռները գտնվում են միայն ծայրամասե-րում:

ԽՍՀՄ-ի Փիդեկական քարտեղի վրա գտեք՝ Խիրենյան, Ուրալյան, Կով-կասյան, Ղրիմի, Ալտայան, Տյան-Շան լեռները և Պամիր լեռնաշխարհը:

Լեռները գտնվում են տարբեր զոնաներում: Ուրալյան լեռ-ներն սկզբում են հեռավոր հյուսիսում՝ առանդրայի զոնայում, տայգայի և սևահողային տափաստաններով ձգվում են դեպի հարավ և վերջանում չոր տափաստաններում:

Կովկասյան և Ղրիմի լեռները գտնվում են մերձարևադար-ձային և տափաստանների զոնաների միջև:

Տյան-Շանի լեռները և Պամիր լեռնաշխարհը գտնվում են ս-նապատների զոնայի ծայրամասում:

Վոր. զոնայում ել գտնվելիս լինեն այդ լեռները, նրանց բնությունն, ինչպես գիտեք, բարձրության հետ փոխվում է,

վորքան ավելի բարձր են լեռները, ձմեռն այնքան ավելի ցուրտ է լինում. բարձր լեռների զազաթները ծածկված են հավերժական ձյունով և սառուլյցով:

Կլիմայի փոխվելու հետ փոխվում է և բուսականութունը և կենդանական աշխարհը:

ԽՍՀՄ-ի լեռները տարբեր բարձրութուն ունեն: Նրանցից ամենաբարձրը Տյամ-Շանի լեռներն են. Պամիրում դանվում է ԽՍՀՄ-ի ամենաբարձր զազաթը՝ Ստալինի զազաթը, վորի բարձրութունն է 7½ կիլոմետր:

Քարեզի վրա դեռ Ստալինի զազաթը:

ԽՍՀՄ-ի Ֆելդկոկան քարեզին կցած աշյուսակի և Նկարի միջոցով իմացե՞ 1) ինչպես են կռվում հիշած լեռների ամենաբարձր զազաթները, 2) նրանք վորտեղ են դանվում:

Լեռները ձգվում են մեկը մյուսի հետևից և կազմում են լեռնաշղթաներ: Բարձր լեռների զազաթները բարձրանում են ամպերից ել վեր: Արևի ճառագայթների տակ շլացնող փայլով պսպղում է հավերժական ձյունը: Այսպիսի բարձրության վրա վոչ վոք չի ապրում: Միայն արծիվներն են թռչում լեռնազազաթների մոտով:

Ձյունի զանգվածների ճնշման տակ ձյունապատ զազաթներից դանդաղորեն հոսում են սառուլյցները: Հեռվից նրանք սառցազեռների յն նմանվում: Դրանք սառցադաշտերն են: Հոկայական ուժով նրանք հղկում են ժայռերը, սրկում են քարեր և ժայռերի կտորներ են իրենց հետ ցած տանում:

Գահավիթվելով ժայռերից, նրանք կոտրվում են, փլչվում և կազմում սառցակուշտեր, սառցասյուններ, սառցաժայռեր:

Սառցադաշտը դանդաղորեն ավելի ու ավելի յե ցածրանում: Բոլորովին վերջում նրա տակից բղխում է լեռնային դեռակը և հոսում՝ դեպի ցած: Այժմուկով և դղրղոցով դղրում է քարահուլաներ: Այսպիսի հեղեղները ժայռերի մեջ փորում են սեպաձև լանջերով խոր կիրճեր:

Այսպիսի կիրճերի միջով հաճախ կատաղի հեղեղներ են հոսում: Ամեն մի սառցադաշտից մի աջպիսի հեղեղ է առաջ դա-

լին: Յեզ այդ բոլոր հեղեղները դահավիթվում են դեպի ցած, դեպի հովիտները:

Թվում է, թե լեռնաշղթաներն անմատչելի յեն, բայց մարդիկ այտանդ նուշնպես բնակություն են հաստատել:

Լեռնցիների դյուղերը ցրված են լեռնալանջերում և հովիտներում: Նրանք բարձր լեռներով բաժանվում են իրարից:

Լեռների դադաթների միջև պատահում են ցածր տեղեր, վորտեղով լեռնցիներն անցնում են լեռնաշղթան: Այդպիսի տեղերը կոչվում են լեռնանցքներ: Լեռնանցքների վրայով անցնում են ճանապարհներ, վորով դյուղերը կապվում են իրար հետ:

ԿՈՎԿԱՍԻ ԼԵՌՆԵՐՈՒՄ

Լեռների ստորոտներում: Մի խումբ ճանապարհորդներ վորոշեցին բարձրանալ Կովկասի ամենամեծ սառցադաշտերից մեկը: Նրանք հավաքվեցին Նալչիկում, վորը գտնվում է Կովկասյան լեռների ստորոտում:

Ամառային մի շոգ որ եր: Վարդը ծաղկում էր, դաշտում լցվում էյին յեղիպտացորենի հատիկները, բոստաններում հասնում էյին սեխն ու ձմերուկը: Այգիներից կողովներով շուկա էյին դուրս քերում խաղող, ծիրան, խնձոր, տանձ:

Լեռնալանջերը ծածկված էյին հաճարի խիտ անտառներով: Հաճարի անտառներից բարձր սեխն էյին տալիս փշատերև անտառները: Այլևի բարձր կանաչին էյին տալիս ալպյան մարգագետինները, և սուր կերպով բարձրանում էյին անմատչելի ժայռերի պատերը: Իսկ բարձունքներում կապույտ յերկնակամարի վրա յերևում էյին լեռների ձյունապատ դադաթները: Տարրինակ էր թվում, վոր տարվա այս շոգ յեղանակին լեռները ծածկված են ձյունով:

Դեպի արևոտվայրերը: Յերկու որվա ճանապարհ անցանք: Հաճարի անտառները մնացին ներքևում: Յեղևնու անտառներն սկսեցին նոսրանալ: Լեռնային արահեաը, վորով մենք տուջ եյինք դնում, սաստիկ վողոզված էր: Յածում, մեր աակն աղճրկում էր անտեսանելի հեղեղը: Մեր դլխավերևը դեպի վեր էյին ձգվում ահռելի ժայռեր: Նուշնպիսի սեպածե ժայռեր գտնվում էյին նաև հեղեղի մյուս ափին: Տեղ-տեղ արահեաը չքից վողոզ-

վել ու քանդվել եր: Մեր եշերը, բարձած շորերով, վրաններով և ուտելիքով, հողիվ եյին քաշ տալիս իրենց վտաքերը և շուտ-շուտ սայթաքում եյին: Մեր առաջնորդները շարունակ բռնում եյին նրանց, վոր նրանք անդունդը չզլորվեն:

Նեղ արահետով պիտապտուտային բարձրության վրա յերկար վերելքը մեզ սատիկ հոգնեցրեց:

Արտավայրերում: Վերջապես մենք մտանք մի վառ կանաչ հովիտ, վորի մեջ հոտում եր կատաղի, պղտոր հեղեղը: Հարմար արահետը զալարվում եր խիտ խոտով ծածկված մարգագետինների միջով: Վտաքներին տակ թաց եր, առունները քջջում եյին: Դա խոտհարքերի արհեստական վոտողումն եր: Արհեստական վոտողման շնորհիվ ե միայն, վոր այստեղ անում են վառ, խոշոր, հոտավետ ծաղիկներ ունեցող հյութալի խոտեր: Ահա և վերջին ծառերը—ցածրիկ սոճիները և կեչիները:

Նրանցից հետո սկսվում են լեռնային մարգագետինները: Բաց լանջերում անասելի այրում եր արևը: Գետինը ծածկված եր ցածրիկ, բայց հյութալի խոտով: Խոտերի միջից նայում եյին համարյա ցողուններից դուրկ, մեծ և վառ ծաղիկներ:

Հանկարծ մեր առաջ, կարծես դետնի տակից, դուրս յեկավ հովիվ—պապը: Շուտով լսվեց մայուն և վոչխարները հետաքրքրությամբ շրջապատեցին մեզ: Մերունին մեզ տարավ իր բնակարանը: Լեռներից ընկած հսկայական քարը դեմ առնելով ուրիշ քարերի՝ առաջացրել եր բնակարանի պատեր և առաստաղ: Այս այրի ներսը փոված եյին վոչխարի մորթիներ, փայտե դուրլերը լիքն եյին մածնով և պանրով: Այստեղ պապն ամբողջ որսով սպասում ե արածող հոտի վերադառնալուն դառնարածների հետ և մեծ վարպետությամբ փայտե դղարներ ե շինում: Մենք այստեղ գիշերեցինք, վորպեսզի նոր ուժով շարունակենք մեր վերելքը:

Սառցադաշտ: Դեռ լույսը չբացված դարթնեցինք: Մառախուղը նոսրացավ և մեր աչքի առաջ բացվեց սառցադաշտը: Սառցադաշտի ծայրի սառցե այրի միջից դուրս եր վազում կատաղի դետ:

Սառցադաշտի վրա անցնելու համար մենք դեռ պետք ե անցնեյինք քայն հեղեղը, վոր դուրս եր դալիս կողքի սառցադաշտի

ատակից: Հեղեղը քարերն իրար դարկելով աղմկում էր, կարծես պատարաստվում էր դռրել ու տանել այն մարդուն, վեր կհանդրգնեք ջրի մեջ մանել: Մեր ուղեկիցներն էշերին քշեցին ջրի մեջ: Զուրը մինչև բեռներն էր հասնում: Ոնղճ կենդանիները դուզում էին, հաղիվ վտաքի վրա պահելով իրենց. էշերից մեկն ընկավ և հոսանքը կտաներ նրան, յեթե ուղեկիցը նրան պարանով չպահեր: Մենք ձեռք-ձեռքի տված հեռուում էինք քարվանսին: Մեր վտաքերը նույնիսկ կոշիկներէ, բրդե հաստ գուլպաների մեջ սառչում էին, ամեն քայլափոխում մեր վտաքի տակից դուրս էին պրծնում վողորկ քարեր: Վոռնոցը և դղրդոցը խլացրել էին մեզ: Յերբ մենք մյուս ափը դուրս յեկանք, մեր վտաքերը լարված ությունից և կրած անհանդատ ությունից դողում էին. բավական էր, վոր մեզնից վորեւէ մեկը սայթաքեր ու ընկներ, ջուրն անմիջապես նշան կդրեր ու նախքան ոգն ության հասնելը կզարկեր քարերին ու կսպաներ: Կեսորից հետո մենք հասանք մի կանաչ տափարակի, վորտեղ-կարելի յեր վրան զարկել: Գետինը ծածկված էր կանաչ խոտով, քարի տակով հոտում էր սարդ ու սառնորակ առուն, լիսկ չըջակալքում իշխում էր ձյունապատ դադաթներից կախկալված օսոցադաշտերի սառցե լուռթյունը: Հետևյալ առավոտը պարզ էր, և մենք վորոշեցինք զնալ դեպի սառցադաշտի սկիզբը:

Սառցադաշտի մակերևույթի վրա ցրված էին մեծ ու փոքր քարեր. քրքչալով հոտում էին բաղմաթիվ առուներ, վորոնք աղմկելով թափվում էին սառցադաշտի մեջ դռնից խոր ճեղքերի կամ սառցե ջրհորների մեջ:

Ցուրտ քամին հարկադրեց տաք հագնվել: Սառույցը և չըջատատող ձյունապատ դադաթները փայլում էին այնքան վառ, մեր շուրջը հեղեղված էր լույսի և կայծերի այնպիսի ծովով, վոր մենք ստիպված յեղանք մութ ակնոցներ կրել:

Յերեք ժամ հետո մենք դռնվում էինք ձյունի պատի մոտ և հիացած կանգ առանք: Ճանապարհի բոլոր դժվար ությունները մոռացանք: Սառցով և ձյունով շղթայված անմատչելի քարե պատից անդադար դղրդում էին սառցե և ձյան կույտեր:

Իսկ վտաքերիս տակ փռվում էր հսկայական սառցադաշտը: Ամբողջ սառչադաշտը կտրտված էր անհաշիվ ճեղքերով ու փո-

սերով. այստեղ-այնտեղ կանգնած էյին կապույտ սյուշներ, վորոնք սառցադաշտի շարժումից յերբեմն ընկնում էյին և փչըրվում:

Ամպերի մեջ: Հիացած մեր առաջ բացվող պատկերի դեղեկութեամբ, մենք դեռ յերկար կմնայինք այստեղ, բայց ցածից դեպի մեզ եր դալիս և մի քանի բոպեյից հետո մեզ ամբողջապես շրջադառնաց սպիտակ մառախուղը. միանգամից ցրտեց: Մենք հազիվ էյինք իրար տեսնում սառցադաշտի մակերեսի վրա:

Մնալը վաանդավոր եր: Կարելի յեր ճեղքերի մեջ դլորվել: Մենք սկսեցինք խորխոսիելով սառցադաշտից ցած իջնել: Հանկարծ ամպերը նոսրացան, պատուվեցին, և մենք ուղղակի, բարձր ափին, մեզնից ցած տեսանք վրաններ և մեր ուղեկիցներին: Վառվում եր կրակը, յեփվում եր վոշխարի միտը:

Լեռնային գլուզ կովկասում: Իրիկնամուտ եր: Լեռնային արոսատեղերից իջնում էյին տղամարդիկ և կանայք: Նրանք իրենց ուսերի վրա տանում էյին տկեր, լցված մածնով, այրանով:

Արահաից բացվեց դլուղի տեսարանը: Առւլը նմանվում եր քարակույտերի, վորոնք շրջապատող ժայռերի պես նույնպես դորշ-դեղնավուն էյին: Առւլի մեջտեղ բարձրանում եր կիսավեր հին աշտարակը:

Ավելի հաճախ էյինք հանդիպում դարու փոքրիկ արտերի: Ամեն տեղ, վորտեղ քարերի արանքում պատահում էյին թեկուզ հողի բարակ շերտով ծածկված փոքրիկ տարածութուններ, փորփորված և ցանված եր: Ահա և առւլը: Փողոցներն այնքան նեղ են, վոր յերկու բարձած եշ դժվարութեամբ կարող են իրար ճանապարհ տալ: Ցածիկ սակլյաները շինված էյին տարբեր մեծութուն ունեցող քարերից: Պատերի միջից դեպի փողոց էյին նայում փոքրիկ, առանց ապակու պատուհանները: Տախակ կտուրների վրա քամուց որորվում եր խոտը: Այստեղ մորթի փափախ դլիններին ծայապատիկ նստում են լեռնականները: Կանայք մեծ շալերը դլններն ըրդից թեղ են մանում. իլիկներն անգաղար պտտվում ևր նրանց մատների արանքում: Մի տան մոտ

կանաչը լճում եյին թաղիք և յափնչի, վորից լեռնականները յերեւեք չեն բաժանվում :

ԻՆՉՉԵՄ ԵՆ ԱԳՐՈՒՄ ԼԵՌՆԵՒԻՔ

Կովկասյան դանազան ժողովուրդների դյուրերը ցրված են լեռնալանջներում և դեհասահովիտներում : Անանցանելի ճյուղները և անմատչելի ժայռերը բաժանում են մի ժողովուրդ մի ուրիշից : Յուրաքանչյուր փոքրիկ ժողովուրդ շատ դարերի ընթացքում ապրել է իր առանձին կյանքով : Հենց հեղափոխությունից առաջ նրանց կյանքը նույնն էր, ինչ վոր մի քանի դար առաջ :

Հեղափոխությունն ամենահետամնաց կովկասյան ժողովուրդներին արթնացրեց կյանքի համար :

ՍՎԱՆԵԹԻԱՅՈՒՄ

Լեռների խորքում ընկած է մի փոքրիկ յերկիր — Սվանեթիան : Նա ամբողջ աշխարհից կտրված է անմատչելի լեռներով :

Նկ. 72. Գյուղ Սվանեթիայում

Միայն մի նեղ վտանգավոր արահետ և անցնում սեպածե ժայռի վրայով, կատաղի Ինգուր գետից բարձր: Այս արահետով սվաններն սամռները կարողանում են կապվել մնացած աշխարհի հետ, իսկ ձմեռը հաղորդակցությունը բուլբուլին կարվում է:

Այս փոքրիկ ժողովուրդը, վոր բաղկացած է ընդամենը 11 հազար մարդուց, մինչև հեղափոխությունը պահպանում էր իր հին կենցաղը և նախնական անտեսությունը:

Սվանները մեծ ջանասիրությամբ մշակում են իրենց փոքրիկ հողամասերը: Մինչ Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը գեռևս մնում էին նախնական դործիքներ, գութանի փոխարեն մի փայտի կտոր գեպի ցած ծոված արմատով, վորին հազցրած էր խոփտափանի փոխարեն—մի գերան, վորի վրա ցցված էյին ճյուղեր. կալսող մեքենայի փոխարեն—կամ (տախտակ, վրան քարեր), վոր յեղները խուրձերի վրայով քաշ էյին տալիս: Սվանեթիան չգիտեր, թե անիվն ինչ բան է. խուրձը և խոտը սահնակներով էյին կրում, իսկ մարդիկ բեռներն անց էյին կացնում լեռներով վոտքով կամ ձիով: Բացի ձիու և վորսորդական արահետներից, Սվանեթիայում ուրիշ ճանապարհ չկար:

Սվանները սնտիապաշտ եյին: Մբրտղան պուրակները, սըր-
րազան ծառերը և աղբյուրները, սբազան կենդանիները, շար և
բարի վողիները, լուսնին պաշտելը, աշխատանքից առաջ զոհ
բերելը—այս բոլոր հնության մնացորդները մեծ վնաս եյին հասց-
նում սվանների տնտեսությանը: Բայց ամենավատը դա արշան
վրեժն է, վոր դեռևս այստեղ—այնտեղ մնացել է: Վիրավորանքի
կամ սպանության համար բոլոր աղապականները վրեժ են լուծում
վիրավորողի աղապականներից շատ սերունդների ընթացքում:
Նրանք կարող եյին մահից ազատվել միայն այն դեպքում, յեթե
թողնեյին իրենց հայրենիքը:

Այդպես եյին ապրում ամբողջ աշխարհից կտրված սվանները
մինչ հեղափոխությունը:

Այժմ բուն շինարարությունը յուրաքանչյուր տարի, յու-
րաքանչյուր ամիս փոխում է Սվանեթիայի կյանքը: Սվանեթիան
ազատվելով իշխաններից, հարձակումներից և ավերամաններից,
այժմ շտապում է հասնել կուլտուրական ժողովուրդներին:

Աշտարակների և ծխոտված, առանց լույսի, առանց ողի,
հին տների կողքին բարձրանում են վառարաններով և պատու-
հաններով նոր լուսավոր տներ: Սվանեթիայի կենարոնում վառ-
վեցին ելեկտրական լաստերները, շինված է մեծ քաղանիք: Բաց-
ված են կոոպերատիվ, հասարակական ճաշարան:

Ամբողջ յերկիրը ծածկվել է դպրոցների, հիվանդանոցների,
անասնաբուժական կետերի ցանցով: Յեղ չի սվաններ չեն սո-
վորում մեր տեխնիկումներում և համալսարաններում:

Ինգուր դետի յերկարությամբ Սևծովյան յեղերքից սկսած,
կոուլցված է խճուղի, վորով կերթեկեն ավտոմոբիլներ:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ

Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո Անդրկովկասի ժո-
ղովուրդները միացան և կազմեցին Անդրկովկասյան Սոցիալիս-
տական Խորհրդային Հանրապետությունների Ֆեդերացիա
(ԱՄԽՖՀ):

Ամբողջ Կովկասում ծավալվել է շինարարությունը: Անց են

կացվում ճանապարհներ: Այժմ նույնիսկ ամենախուլ ասուները կարգած են Միության դանազան դյուղերի և քաղաքների հետ:

Ստեղծվում է նոր տնտեսութուն:

Լեռնային կատաղի դետերը, վոր առաջ քշում, տանում եյին կամուրջները, քանդում եյին ամերը և դյուղերը, այժմ սկսում են աշխատել մարդկանց ոգտին: Արդեն կատուցվում են բազմաթիվ հիդրոկայաններ:

Այս կայանների կառուցումը տնտեսական մեծ նշանակութուն ունի: Հիդրոէլեկտրայաններն եներգիւս յեն տալիս ամբողջ շրջանի արդյունաբերությանը: Առաջանում են նոր արտադրություններ: Չքաղտր լեռնիցք դառնում են արդյունաբերական բանտորներ: Զարգանում է անայնադործությունը: Ելեկտրական լույսը տարածվում է լեռնային ասուներում:

Լեռների ծոցում շատ հարստություններ են թաղնված: Այնտեղ դանվում են զանազան հանքեր, քարածուխ, թանկագին քարեր և վերջապես նավթ:

Դարերով ընկած են այս հարստությունները, հետու մարդկանց աչքից: Պետք էր հետախուզական մեծ աշխատանք թափել և ուսումնասիրել լեռների վաղմությունը, վորպեսզի այդ հարստությունները յերևան բերվեն:

Լեռները կենդանացան: Պուլ, անմտուչելի կիրճերում, ձյան սաւմանում և սառցադաշտերի մոտ, ամբողջ կովկասում աշխատում են ինժեներների և գիտնականների հետախուզական խմբերը: Նրանք ծակում են քարը, փորում հորեր և հանում լեռնային տեսակների նմուշներ: Յերբ դանվում է ողտակար հանածոների հարուստ վորեւ խալ, անմիջապես կատուցում են հորեր և դործարաններ:

Շատ հանքեր են դանվել կովկասում, Ալտայում և Պամիրում: Բայց դեռ քիչ են ուսումնասիրված լեռները: Նրանց ծոցում դեռ շատ հարստություններ են թաղնված:

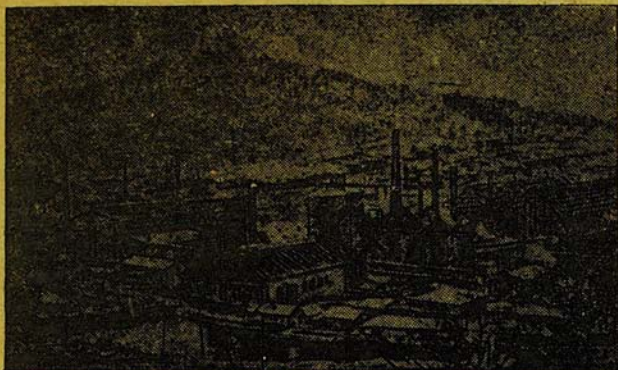
ՌԻՐԱԼԵՍՆ ԼԵՌՆԵՐ

Հյուսիսային Սառուցյալ օվկիանոսից դեպի հարավ 2500 կիլոմետր տարածության վրա ձգվում է վոչ բարձր Ուրալյան

լեռնաշղթան; Ուրալյան լեռները կաղմում են յերկու աշխարհա-
մասերի՝ Յեվրոպայի և Ասիայի սահմանները:

ՅԵՐԿԱԹՈՒՂՈՎ ՈՒՐԱԼՅԱՆ ԼԵՌՆԱՇՂԹԱՅԻ ՎՐԱՅՈՎ

Ուֆա կայարանում վոքեր ինչ կանգ առնելուց հետո, դնացքն
սկսում է դանդաղորեն բարձրանալ լեռները: Հովտում աղմկում
է լեռնային դետը: Նրա վրա կախվել են սեպածե ժայռերը: Լեռ-
նալանջերը ծածկված են անտառներով: Պարզ ու վորոշ աչքի յեն

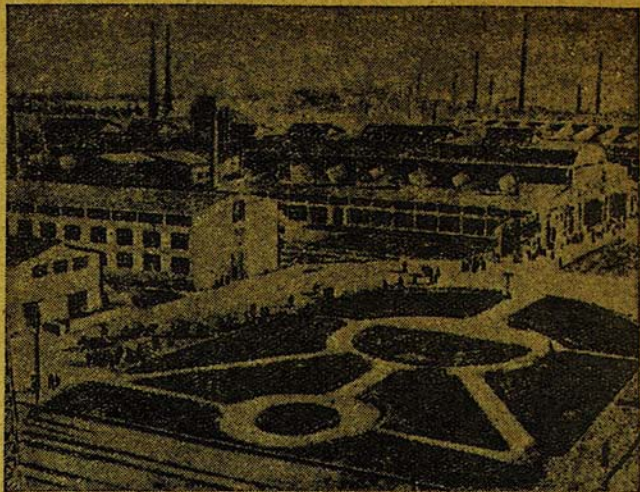
Նկ. 74.

ընկնում յեղեկիների սուր կատարները: Տեղ-տեղ պատահում են
բացատները, վորոնք ծածկված են լեռների գագաթներից թափ-
ված քարերով:

Ուրալյան լեռները սաստիկ քայքայվել են: Սառնամանիքնե-
րից, ջրից ու քամուց նրանց գագաթները ճաքճքվել են և փշրվել,
թափվել: Ուրալյան լեռներում չկան վոչ բարձր գագաթներ, վոչ
խոր կիրճեր:

Ահա լեռան յետևը յերևում է դործարան: Գնացքը գանդա-
ղեցրեց իր ընթացքը, ձգվում է թեք լանջի յերկարությամբ,
գծում կիսաշղթան: Մենք բարձրանում ենք լեռնանցքը:

Ներքևում յերևում են դործարանի և մեր նոր թողած կայա-
րանի կրակները: Շոգեքարչն աղմուկով դուրս է շարտում գո-

ՆԳ. 75. Նոր գործարան Ուրալում

լորչու քուլաներ: Անտառը լուսավորվում է շոգեքարչի բոցով: Արդեն գիշեր է, բայց ուղեորները դեռ չեն քնել: Մենք լեռնանցքում ենք գտնվում, Յեվրոպայի և Ասիայի սահմանում:

Մի քանի բուսի ևս և զնացքն սկսում է արագորին ցած իջնել: Գնացքը հեռահեռ արագացնում է իր ընթացքը, անցնելով ժայռերի, անտառոտ լանջերի մոտով, իր հետևը թողնելով Ուրալյան լեռների վոչ բարձր դադաթները: Մեր առաջ այժմ բացվում են ապիաստաններ, արտեր: Ուրալն արդեն հեռ է մնացել:

Ուրալյան լեռներն իրենց հարստություններով վաղուց արդեն հայտնի յեն: Ուրալի ընդերքում գտնվում են մեծ քանակությամբ վոսկի, պղինձ և յիրկաթի հանքեր:

Նկ. 76. Մազնիտագործի գործարանի դամբաները

Նկ. 77. Ստալինյան ֆաբրիկ

Ուրալյան լեռների հարավային մասում Ուրալ գետի վերին հոսանքի մոտ գտնվում է Մագնիտնայա լեռը: Նա համարյա ամբողջապես բաղկացած է ամենահարուստ յերկաթահանքից: Հանքն ալյանդ գտնվում է ուղղակի յերկրի մակերևույթի վրա:

Հեղափոխությունից առաջ Մագնիտնայա լեռան հանքերը ձեռքով էյին մշակում, և միայն լեռան մակերևույթից հանքը ձիերով էյին տեղափոխում: Մագնիտնայա լեռան մերկ լանջերը ծածկված էյին բարձվենյակով:

Այժմ Մագնիտնայա լեռան մոտ, յերկու տարվա ընթացքում անկց մի նոր քաղաք—Մագնիտոգորսկը: Կառուցվեց զիգանտ մետաղագործարան: Կառուցվել են աշխարհում ամենամեծ դոմնաները: Լեռան լանջին մշակում են յերկաթահանքը:

Լսվում են իւլացնող պայթյուններ և տասնյակ հազարավոր տոնն հանքը խլվում է յերկրի ընդերքից: Հզոր էքսկավատորները բարձրացնում են հանքը և լցնում դնացքը գործարան ուղարկելու համար: Այստեղ աշխատում են հազարավոր բանվորներ:

Գործարանում ամեն ինչ մեքենայացված է. այստեղ աշխատում են արդեն ամենալավ մեքենաներն էլեկտրականության ուղնությամբ:

Գործարանի կողքին կառուցված են յերեք էլեկտրակայան: Նրանց եներգիւյով շարժվում են հորերի ներհատիչ մեքենաները, կախովի ճանապարհը, հաղարավոր մանր և խոշոր մեքենաներ: Մեկ կիլոմետր յերկարություն ունեցող ամբարտակը կտրել է Ուրալ գետի առաջը և պահում է գետի վերցրած ջուրը: Յերեք էլեկտրոկայանների մոտ ծիւում են նոր, մեծ լճի ալիքները: Մագնիտոգորսկի շրջակայքում դարգանում է նոր գյուղատնտեսությունը:

Բլուրների մերկ լանջերը կանաչել են բանջարանոցային կուլտուրաներով:

Մագնիտոգորսկի գիգանտի արտադրողականությունը շատ աղելի մեծ է Բեմալայի ամենախոշոր գործարաններից: Մագ-

Նիտողորակի դիզանտը քարածուխ չունի: Իսկ Կուղնեցիի ախտու-
նում, Ալտայան լեռների մոտ, քարածխի հսկայական պաշար կա,
բայց հանքը քիչ է: Այդ պատճառով ել Մադնիտողորակը կտա-
ված է Կուղրասի հետ և կադմում է Ուրալ-Կուղնեցիի կոմբինա-
տաւ:

Կուղրասը Մադնիտողորակին տալիս է քարածուխ լիակ Մադ-
նիտողորակի հանքը փոխադրվում է Կուղրասի արդյունաբերա-
կան կենտրոնը—Ստալինսկի:

Այսպես Ուրալում ստեղծվում է մետաղադործական հզոր բա-
զա—Ուրալո-Կուղնեցիի կոմբինատ:

վարժություններ: Կոնսուրային քարտեղի վրա նշանակեցեք ԽՍՀՄ-ի
գլխավոր լեռնաշխարհները:

Նշանակեցեք Մադնիտողորակի և Ստալինսկի սպտակաք հանածոների հա-
նույթի գլխավոր տեղերը:

ՆԱՎԹԻ ՀԱՆՈՒՅԹԸ

Կասպից ծովի արևմտյան ափին մի փոքրիկ խւրակոյտ կո-
չա ընկած է Կովկասյան լեռների ստորոտում: Ամառներն արևն
անխնա վողողում է կուրացնող լույսով: Թերակղզու վրա սաս-
տիկ շող է լինում: Շուրջն ամեն ինչ մերկ է: Յերբմն միայն
պատահում են տեղեր, ծածկված չոր և վոշոտ բարձրենյակով և
Կասպից ծովի պղտոր ջրերը հաճույք չեն պատճառում: Ծովը
նույնպես արտում է, ինչպես և ամառի ծովափը: Բայց ի՞նչն է
պատճառը, վոր այս ամառի թերակղզու վրա փոխել է հսկայական
Բազու քաղաքը, դցվել են բաղձաթիվ յերկաթուղիներ, շարան-
շարան ձգվում են ապրանքատար գնացքներ, շարժվում են մո-
տորները, սլանում են էլեկտրական գնացքները: Ինչո՞ւ այստեղ
այդպիսի կենդանություն է տիրում:

Դրա պատասխանը տալիս է այն վիշկանների անտառը, վորոնք
մեկը մյուսի հետևից բարձրանում են թերակղզու ափին: Դա
նավթային վիշկաներն են: Այստեղ նավթ է ստացվում:

Ելեկտրական գնացքը կանգ առավ մի նոր ավանի մոտ և
Դեռևս քիչ առաջ այստեղ մերկ տափաստան էր: Իսկ տվյալ այս-
ժ

յանդ գեղեցիկ շենքերում ապրում են հաղարավոր նավթարդյու-
նարերական բանվորներ:

Ամենից շատ նավթ ստացվում է Բազմի, Գրոզնու շրջակայ-
քում և Մայկոպում:

Գորտեղի վրա ցույց տվեք այդ քաղաքները:

Բազմից նավթը խողովակներով փոխադրվում է Բաթում
նավահանգիստը: Մի ուրիշ նման նավթատար խողովակ միաց-
նում է Գրոզնի քաղաքը Տուապսեյի հետ:

Ստացված նավթը գործ է ածվում վոչ միայն Միուսյան մեջ:
Սորհրդային նավթն արտահանվում է ուրիշ յերկրներ: Տու-
ապսեմ և Բաթումը Սևծովյան այն կարևոր նավահանգիստներն
են, վորոնց վրայով մեր նավթն արտահանվում է:

Գորտեղի վրա ցույց տվեք Բաթում և Տուապսե քաղաքները:

Բաթումում նավահանգստի մոտ դրոնվում է ճանապարհների
մի ամբողջ ցանց: Սրան մոտենում են զանազան պետութայնու-
նների դրոշակի տակ բազմաթիվ նավթի նավեր: Նրանք լցվում են
խորհրդային նավթով և Սև ծովի վրայով այդ նավթը հասցնում,
Փրանսիա և ուրիշ պետութայններ:

Առաջադրություն: Վնչտարհի պետական բաժանումը քարտեղի միջոցով
ցույց տվեք, թե նավթը Բաթումից ինչ ճանապարհներով է հասնում Ֆրան-
սիա:

Կանաուրային քառեղի վրա նշանակեցեք Բազու, Գրոզնի և Տուապսե քա-
ղաքները:

Աշխատանք արտադրայան ժամանակ: Կազմեցեք այբում «ՆՍՀՄ»-ի լեռները՝
թեմայով:

III. ԽՍՀՄ-Ի ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մենք ծանոթացանք ԽՍՀՄ-ի բնական զոնաների յուրաքանչյուր զոնայի հսկայական հարստությունների և սոցիալիստական շինարարության ամենախոշոր պատկերների հետ:

Այժմ կրկիննք անցած նյութը, վորպեսզի մեր Միությունը ամբողջութամբ ընդգրկենք:

1. ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԽՍՀՄ-Ի ՄԱԿԵՐԵՎՈՒՅԹԸ

Բացեք ԽՍՀՄ-ի ֆիզիկական քարտեզը, նայեցեք սլաքաձևի տեսքով նշանների միջոցով նրա վրա ինչպես են նշանակված՝

Մոլի մակերևութից ցածր գտնվող դաշտավայրերը:

Մոլի մակերևութից բարձր գտնվող դաշտավայրերը:

Բարձրությունները:

Միջին բարձրություն ունեցող լեռները:

Մշտական ձյունով և սառույցներով ծածկված բարձր լեռները:

Քարտեզից յերևում է, վոր ԽՍՀՄ-ն հարթ յերկիր է: Հարթությունների մեծ մասը դաշտավայր են: ԽՍՀՄ-ում կան և՛ լեռներ:

Քարտեզի վրա ցույց տվեք՝ Արևելյան-Յեվրոպական դաշտավայրը: Նա մինչև վո՛ր ծովերն է հասնում Հյուսիսում, հարավում: Ի՞նչ լեռներ են գտնվում արևելքում: Հարավում նա ի՞նչ լեռներով է սահմանափակվում: Ամենացածր տեղերը վո՞ր ծովի մոտ են գտնվում:

Արևմտյան-Սիբիրական դաշտավայրը: Նա մինչև վո՞ր ծովն է հասնում Հյուսիսում: Արևմուտքում նա ի՞նչ լեռներով է սահմանափակվում: Ի՞նչ բարձրությամբ արևելքում: Ի՞նչ լեռներով՝ հարավ-արևելքում:

Թուրքամի դաշտավայրը: Արևմուտքում նրա սահմանը վո՞ր ծովն է կազմում: Նրա հարավ-արևելյան սահմանում ի՞նչ լեռներ ևն բարձրանում:

Դաշտավայրերի մեջ այստեղ-այնտեղ բարձրանում են զանազան բարձրություններ: Քարտեզի վրա ցույց տվե՞ք՝ Միջին-Ռուսական, Մերձվոլգյան և Արևելյան-Սիբիրական բարձրությունները:

Այդ բարձրություններից ամենաբարձրը վո՞րն է:

ԽՍՀՄ-ի լեռները գտնվում են հարթությունների ծայրամասերում:

Քարտեզի վրա ցույց տվե՞ք՝ Ուրալյան, Կովկասյան, Ղրիմի, Խիբինյան, Ալտայան, Տյան-Շան լեռները և Պամիր լեռնաշխարհը:

Այդ լեռների մեջ ամենաբարձրերը վորո՞նք են: Վո՞ր լեռների դադաթները ծածկված են հալեբժական ձյունով: Լեռների մեջ ամենացածրերը վորո՞նք են:

Քարտեզի վրա ցույց տվե՞ք ԽՍՀՄ-ի այն ամենաբարձր դադաթները, վորոնք կան քարտեզի և նկարների մեջ:

ԽՍՀՄ-ի ՀԱՆԱՄՈ ՀԱՐՍՏՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ԽՍՀՄ-ն ողտակար հանածոներով շատ հարուստ է: Նրանք անհրաժեշտ են մեր սոցիալիստական անտեսության զարգացման համար:

Ամեն տարի գտնվում են նոր ողտակար հանածոներ: Խորհրդային հետախուզողները թափանցում են Միության ամենահեռավոր անկյունները: Նրանք և՛ հեռավոր տունդրայում, և՛ տայգայի խորքերում, և՛ տոթ անապատում վորոնում են նոր հարստություններ:

ԽՍՀՄ-ն իր նավթային հարստությամբ առաջին տեղն է բռնում բոլոր պետությունների մեջ:

Նավթը կովկասում վաղուց է հայտնի. այնտեղ, Կասպից ծովի յեզերքին, Բագվի մոտ և Հյուսիսային Կովկասի տափաստաններում, Գրոզնի քաղաքի մոտ վաղուց ի վեր նավթ է ոռոգվում: Վերջին տարիներում նավթի մեծ պաշարներ գտնվեցին

նակ ուրիշ զոնաներում—տափաստաններում՝ Հարալային Ուրալի մոտ և տալդայում, Ուրալյան լեռներից դեպի արևմուտք:

ԽՍՀՄ-ն իր քարածխի պաշարով յերկրորդ տեղն է բռնում ամբողջ աշխարհում: Գարածխային ավազանները նույնպես ջրոված են տարրեր զոնաներում՝ Դոնբասը գտնվում է Ուկրաինայի սևահողային տափաստաններում:

Կուզբասը—տալդայում, Արևմտյան-Սիբիրական դաշտալայրի հարավում:

Կարագանդան—չոր տափաստանների զոնայում:

Յերկաթահանքի պաշարով, ինչպես և նավթով մեր Միությունը նույնպես առաջին տեղն է բռնում: Յերկաթահանքի զբլլայի որ հանքատեղերը կազմում են՝ Կրիվոյ-Ռոզը—Ուկրաինական տափաստաններում, Կերչը—Ղրիմում և Ուրալյան լեռնաշղթան:

Ապոգրոսքյում 1. ԽՍՀՄ-ի քարտեղի վրա գտեք նավթի, քարածխի, յերկաթահանքերի և պղնձահանքերի կարևոր հանքատեղերը:

2. Գտեք ապատիտի (Կիրովսկի քաղաք), կալիումական աղերի (Բերեզնիկի) հանքատեղերը:

3. Կոնսուրային քարտեղի վրա հանածոների զիտայր հանքատեղերը նշանակեցեք այնպիսի նշաններով, ինչպիսի նշաններով նրանք նշանակված են ԽՍՀՄ-ի քարտեղի վրա:

ԽՍՀՄ-ի ԳԵՏԵՐԸ

Գարտեղի վրա գտեք՝ Դնեպրը, Դոնը և Վոլգան. այդ գետերը վո՞ր բարձրությունից են սկիզբ առնում. նրանցից յուրաքանչյուրը վո՞ր ծովն է թափվում: Յույց տալ, թե Դնեպրի վոր տեղում է կառուցված մեր ամենախոշոր էլեկտրոկայանը:

Պեչորամ և Ուրալը վո՞ր լեռներից են սկսվում և վո՞ր ծովերն են թափվում:

Նևան. վո՞ր լճից է նա սկիզբ առնում, վո՞ր ծոցն է թափվում:

Հյուսիսային Դվինան. գտնել այն տեղը, վորտեղ միանում են յերկու գետ և կազմում Հյուսիսային Դվինան: Նա վո՞ր ծովն է թափվում:

Սիր-Ռարիամ և Ամու-Ռարիամ-նրանցից յուրաքանչյուրը վո՞ր շեռներից և սկիզբ առնում : Այդ գետերն ո՞ւր են թափվում :

Որք, Յեմիսեյք և Լեմամ- վորտե՞ղ են նրանք սկիզբ առնում և վո՞ր ծովերն են թափվում :

Ամուր- գտեք այն տեղը, վորտեղ միանում են յերկու գետ և կազմում Ամուրը : Նա վո՞ր ծովն է թափվում : ԽՍՀՄ-ն Ամուր գետ- վո՞ր պիտուլթյունից է բաժանվում :

ԽՍՀՄ-ի ԿԼԻՄԱՆ

Բնական զոնաներն ուսումնասիրելիս մենք տեսանք, վոր ԽՍՀՄ-ի ընդարձակ տարածության վրա կլիման ամեն տեղ նույնը չէ :

ԽՍՀՄ-ի քարեզի վրա գտեք հյուսիսային բևեռային շրջանը :

Եույց ավեք ԽՍՀՄ-ի այն մասը, վոր գտնվում է ցուրտ գոտում :

Ի՞նչպիսի կլիմա ունեն բևեռային և տառապի զոնաները : Ձմեռն այդ զոնաներում քա՞նի ամիս է տևում . ի՞նչպես է լուսավորում արևն քյտանց ամառը և ձմեռը :

ԽՍՀՄ-ի մեծ մասը գտնվում է բևեռային շրջանից հարավ, քարեխառն զոնայում :

Բնական ի՞նչ զոնաներ են գտնվում այտտեղ : Ի՞նչպես է փոխվում բարեխառն զոնայի կլիման բևեռային շրջանից դեպի հարավ :

ԽՍՀՄ-ի համարյա ամբողջ տարածության վրա ձմեռվա ջերմաստիճանը սուր կերպով տարբերվում է ամառվա ջերմաստիճանից :

ԽՍՀՄ-ի արևմտյան մասում ավելի հաճախ փչում են արևմտյան և հարավ-արևմտյան քամիները : Այս տաք և խոնավ քամիները փչում են Ատլանտյան ովկիանոսի կողմից, վորտեղ հոսում է Գոլֆշտրոմ տաք հոսանքը :

Քարեզի վրա ցույց ավեք, թե ինչ ուղղությամբ են փչում այդ քամիները :

Առլոսնոյան ովկիանոսի աղեցեցության շնորհիվ ԽՍՀՄ-ի տ-

բևեռուքում ձմեռն ավելի տաք է, մեղմ և ամառն ավելի զով է : Այստեղից դեպի արևելք, տեղումները ջրանում են և ձմեռը դառնում է ավելի խիստ, իսկ ամառն ավելի չոր և շոգ :

Առանձնապես խիստ ձմեռ և շոգ ամառ ունի Արևելյան-Սիբիրական բարձրալեռները : Այստեղ, Վերխոյանսկ քաղաքի մոտ գտնվում է յերկրագնդի ամենացուրտ տեղը (ցրտության բևեռը) : Առլանտյան ովկիանոսի խոնավ քամին այստեղ չի հասնում . Միբիբի հյուսիսային ավերը վողողվում են Սառուցյալ ովկիանոսով, վորտեղ ամառը ևս լողում են սառուլցներ :

Յերկինքը ձմեռը և ամառը հաճախ անամպ է լինում . ձմեռը սաստիկ սառնամանիքների ժամանակ (մինչև—70°) կանդնած են լինում խաղաղ, անհողմ որեր : Ամառն այստեղ շոգ է լինում :

Թուրանի դաշտավայրի կլիման աչքի յե ընկնում իր չորությամբ : Այստեղ չեն հասնում Առլանտյան ովկիանոսի խոնավ քամիները, և շարունակ փչում են չոր քամիներ : Այստեղ են գտնվում մեր անապատները :

Հեռավոր-Արևելքում, Կամչատկայի հարավ-արևմտյան մասում և Ճապոնական ծովի ավերին ամառները շատ տեղումներ են թափվում . սրանց բերում են այն քամիները, վորոնք փչում են Խաղաղ ովկիանոսի կողմից : Այդ պատճառով ամառները սաստիկ անձրևներից դետերը վարարում են և հեղեղում շրջակայքը :

Ղրիմի հարավային ծովափը և Կովկասի Սևծովյան ափը հյուսիսային կողմից բարձր լեռներով պաշտպանվում են ցուրտ քամիներից և ունեն տաք, մերձարևադարձային կլիմա : Այնտեղ ձմեռը սառնամանիքներ չեն լինում : Դեկտեմբերին, յերբ մեզ մոտ ցրտեր են լինում, Կովկասյան ծովափին լինում են տաք արևոտ որեր, ծաղկում են մանուշակն ու վարդը, հասնում են նարինջն ու մանդարինը :

Ղրիմի հարավային ծովափն ունի չոր կլիմա, իսկ Կովկասի Սևծովյան յեզերքը Խորհրդային Միության ամենախոնավ տեղն է . արևմտյան քամիները Սև ծովից բերում են խոնավութուն, վորի առաջն առնում են բարձր լեռները և վորը նրանց լանջերին թափվում է առատ անձրևների ձևով :

Բնական զոնաների տեսությունների մեջ մենք ուսումնասիրեցինք յուրաքանչյուր զոնայի հողերը, բուսականությունը և կենդանական աշխարհը:

Հիշեցեք, թե ինչ հողեր են պատահում տունդրայում, անտառային զոնայում, տափաստաններում: Վո՞ր հողն է ամենաարգավանդը: Ի՞նչպես է նա առաջացել: Ինչո՞ւ է չոր տափաստանների հողն աղքատ և բուսահողով:

Նայեցեք, թե ինչպես է փոխվում բուսականությունն ըստ զոնաների: Ինչո՞ւ տունդրայում անտառ չկա: Ինչո՞ւ խառն անտառներում բսնում են այլ ծառեր, քան տայգայում: Չոր տափաստանների բուսականությունն ինչո՞վ է տարբերվում սևահողային տափաստանների բուսականությունից: Ինչո՞ւ անապատը բուսականությամբ աղքատ է:

Հիշեցեք, թե ինչ կենդանիներ են պատահում տունդրայում, անտառային զոնայում, տափաստաններում և անապատներում: Ինչո՞ւ թանկարժեք մուշտակավոր կենդանիները պատահում են տունդրայում և տայգայում: Տունդրայի և անապատների կենդանիներն իրենց գույնով ի՞նչպես են տարբերվում: Այդ կենդանիների համար նրանց գույնն ի՞նչ նշանակութուն ունի:

Հողերի, բուսականության և կենդանական աշխարհի բազմազանությունը բացատրվում է նրանով, փոքր ՆՍՀՄ-ի հսկայական տարածության վրա կլիման բազմազան է:

Տարբեր բույսեր իրենց կյանքի համար տարբեր քանակությամբ խոնավություն և ջերմություն են պահանջում: Բույսերից վոմանք ածում են տունդրայում, վորտեղ մի փոքր խորության մեջ գտնվում է հավերժական սառածություն, ցուրտ հյուսիսում, վոմանք՝ տաք հարավում. բույսերից վոմանք հարմարվել են խոնավ շրջանների կյանքին, իսկ վոմանք՝ չոր:

Տարբեր կլիմայից ու տարբեր բուսականությունից տարբեր հող է առաջանում: Տաք զոնայի հարավային մասում, տափաստաններում բուսական մնացորդների փտելուց դոնանում է սևա-

հող: Յուրա տունդրայում, հավերժական ստաճության մեջ
փառումը դանդաղ և կատարվում և բուսական մնացորդները մնում
են հողի մեջ առանց փակուլ:

Անտառային խոնավ հողի մեջ, խոնավությունը ծծվելով հո-
ղի մեջ, իր հետ այդ հողից հեռացնում և այն բոլոր լուծվող
նյութերը, վորոնք պետք են բույսերին սնվելու համար: Ընդ-
հակառակը, չոր տափաստանների և անապատների հողը չսփա-
զանց մեծ քանակությամբ աղեր են պարունակում (աղուաներ):

Բույսերն ևլ իրենց հերթին կախված են հողից: Ճահճոտ
տունդրայում լավ աճում են մամուռներ, ճախնամորին, լոռա-
մրդին, բայց չի աճում փետրախոտը (սմբուլը), վորին տափաս-
տանային հող և պետք: Չոր տափաստանների աղուաների մեջ ա-
ճում են աղարույսեր, բայց այնտեղ չեն կարող աճել ուրիշ բույ-
սեր:

Նույնը կարելի չի ասել նաև կենդանիների մասին: Կենդա-
նիներից վոմանք ապրում են հեռավոր հյուսիսում, վոմանք տաք
հարավում: Հյուսիսային կենդանիներն ունեն տաք մուշտակներ,
այդպիսի մուշտակներից զուրկ են հարավային կենդանիները:

Այսպիսով ՈՄՀՄ-ի կլիման հյուսիսից դեպի հարավ աստի-
ճանարար փոխվում է. դրա հետ փոխվում են նաև հողը, բուսա-
կան և կենդանական աշխարհները:

2. ԽՍՀՄ-Ի ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մեր Միության մեջ արդյունաբերությունը առատիկ պարզա-
ցավ միայն վերջին տարիների ընթացքում: Յարական Ռուսաս-
տանում միայն մի քանի շրջաններ ունեյին զարգացած արդյու-
նաբերություն, իսկ մնացած ամբողջ յերկիրը համարյա վոչ մի
Փարբիկա և դործարան չուներ: Գյուղատնտեսական Ռուսաստա-
նում վորպես առանձին խոչոր արդյունաբերական կենտրոններ
աչքի եյին ընկնում՝ Պետերբուրգը (այժմ Լենինգրադ), Մոսկ-
վան և Դոնբասը: Նրանք բոլորը դառնվում եյին Յեվրոպական
Ռուսաստանում, նրա միջին և հարավային մասերում:

Իսկ նրանց շուրջն անծայրածիր տարածություններ, վորոնց վրա կարող եյին տեղավորվել տասնյակ խոշոր կուլտուրական պետություններ: Յեւ վ այս բոլոր տարածությունների վրա իշխում է զիբասավայրենությունը և ամենախիսկական վայրենությունը—այսպես եր ասում Վ. Ի. Լենինը ցարական Ռուսաստանի մասին:

Բայց կառուցելով իր սոցիալատական տնտեսությունը, ԽՍՀ Միությունը դյուղատնտեսական յերկրից դարձել է արդեն առաջավոր արդյունաբերական յերկիր: Ամբողջ յերկրով մեկ ծավալվել է նոր սոցիալատական արդյունաբերություն, դարգացել են նոր բարդ արտադրություններ:

Փոխվել է Խորհրդային Միության քարտեղը: Բոլոր ծայրամասերում, վորտեղ իշխում էր զամենախիսկական վայրենությունը, աճում են դիզանո խորհրդային և կոլեկտիվ տնտեսություններ, գործարաններ, հանճահորեր, խոշոր ելեկտրակայաններ, քաղաքներ: Մեքենաների արտադրությամբ ԽՍՀՄ-ն այժմ արդեն յերկրորդ տեղն է բռնում ամբողջ աշխարհում, իսկ դյուղատնտեսական մեքենաներով դրավել է առաջին տեղը:

Հիշեցեք, Թե ինչպես են ոգտադործվում ԽՍՀՄ-ի տարբեր գոնաների բնական հարստությունները: Բնական գոնաների քարտեղի վրա ցույց տվեք ձեզ արդեն հայտնի նորակառույցները: Հիշեցեք, Թե նրանցից յուրաքանչյուրն ինչ նշանակություն ունի:

Բնական գոնաների քարտեղի վրա ցույց տվեք նրա վրա նշանակված կարևոր արդյունաբերական շրջանները: Յույց տվեք շարածխի, նավթի, յերկաթահանքի մշակման և անտառային արդյունաբերության շրջանները:

Քարտեղի վրա գտեք այն քաղաքները, վորոնց մեջ խոշոր գործարաններ են գտնվում՝ Մոսկվա, Գորկի (ավտոմոբիլային գործարաններ), Ստալինգրադ, Չելյաբինսկ (տրակտորային գործարաններ), Ռոստով (դյուղատնտեսական մեքենաների գործարան):

ԽՍՀՄ-ի Ֆիզիկական քարտեղի վրա գտեք ամենախոշոր ելեկտրակայանները՝ Շատտուրայի, Դենպրի և Վոլխովի:

Խորհրդային Միության արդյունաբերության զարգացման հետ զարգանում է և գյուղատնտեսությունը։ Նախկին միլիոնավոր անհատական գյուղացիական տնտեսությունների վերածանկացումը են կուլեկտիվ տնտեսություններ։ Կուլակությունը վերջնական դասակարգ հիմնականում լիկվիդացիայի յե յենթարկված, վճռական պայքար է մղվում կուլեկտիվ տնտեսություններն ամբողջով ճամար, վճռական, պայքար է մղվում կուլակության մեծացրողների դեմ։ Խոշոր տնտեսություններն առաջիկա նախնական գյուղացիական անխնիկայից անցնում են բարդ մեքենաներին, վոր արտադրում է նոր արդյունաբերությունը։ Հազարավոր խորհրդային տնտեսությունների և մեքենատրակտորային կայանների ցանցով ծածկվել է ամբողջ յերկիրը։ ԽՍՀՄ-ն դարձել է աշխարհի ամենախոշոր և ամենաառաջավոր սոցիալիստական գյուղատնտեսության յերկիրը։

Հիշեցեք, թե գյուղատնտեսության ի՞նչ տեսակներ են յերևան յեկել տունդրայում, անտառային զոնայում, սևահողային և չոր, տափաստաններում և մերձարևադարձային զոնայում։

Գյուղատնտեսության ի՞նչ նոր տեսակներ են յերևան յեկել տունդրայում Խորհուրդների ժամանակ։ Ի՞նչ նոր բույսեր են մշակում անտառային զոնայում, տափաւտաններում և մերձարևադարձային շրջաններում։ Ի՞նչպես են տարբեր զոնաներում, պայքարում գյուղատնտեսության համար վնասակար բնական պայմանների դեմ՝ ճահիճների դեմ, ջրի պահասության դեմ, վնասատուների դեմ։

ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՃԱՆԱԳԱՐ ՀՆԵՐ

Հաղորդակցության ճանապարհները ժողովրդական տնտեսության շատ կարևոր մասն է. առանց դրա վոչ մի հիմնարկ չի կարող կանոնավոր աշխատել, չի կարող զարգանալ յերկրի տնտեսությունը։

Յերկաթուղային ցանցը Միության տարբեր մասերում միատեսակ յե։ Յերկաթուղիները կառուցվում էյին Յեվրոպական

Ռուսաստանի մի քանի մասերում միայն: Միշտ Մոսկվան կարևոր յերկաթուղային հանգույց եր: Նրանից սկսվում են յերկաթուղիներ և ուղղվում դեպի տարբեր կողմեր: Յերկաթուղային խիտ ցանց ունի Ուկրաինան Դոնբասի հետ: Բայց նրանք շատ քիչ են Միուսթյան մյուս մասերում:

Սորհրդային շինարարությունն արդեն զգալի չափով մեծացրել է յերկաթուղային ցանցը, իսկ մի շարք յերկաթուղիներ աշխատում են ելեկտրական եներգիայով:

Առաջադրություն: ԽՍՀՄ-ի ֆիզիկական քարտեզի վրա ցույց տվե՛ք այն յերկաթուղիները, վորոնք Մոսկվայից անցնում են դեպի Լենինգրադ-Մուրմանսկ, դեպի Մինսկ, Աբխազիսկ, Կիև-Ուկրա, Ղրիմ և Կովկաս:

Յույց տվե՛ք Մոսկվայից մինչև Վլադիվոստոկ ձգվող յերկաթուղին:

Յույց տվե՛ք Մոսկվայից Տաշկենտ Աշխաբադ տանող յերկաթուղին:

Յույց տվե՛ք Սորհրդային իշխանության կառուցած թուրքեստան-Սլերբական յերկաթուղին:

Յերկաթուղիների հետ միասին կարևոր նշանակութուն ունեն նաև ջրային ճանապարհները: Ասյրանքը ջրով անդալուխին ավելի եժան է, քան յերկաթուղով: Միուսթյան շատ տեղերում, վորտեղ յերկաթուղիներ չկան, գետերը հաղորդակցության միակ ճանապարհներն են:

Ջրային ամենակարևոր ճանապարհը Վոլգա գետն է:

Ամառը Վոլգայի ջուրը քչանում է, յերևում են ծանծաղուտներ, վորոնք դժվարացնում են նավագնացությունը:

Երազրված է Վոլգայի վրա կառուցել մի քանի խոշոր ամբարտակներ և հզոր ելեկտրակայաններ:

Պատվարները կրարձրացնեն Վոլգայի ջուրը և կբարելավեն նավագնացության սպյամանները:

Ջրային ճանապարհները լավացնելու, նրանց ցանցը լայնացնելու համար կառուցվում են ջրանցքներ: Այսպես, Վոլգան ջրանցքների միջոցով միացված է Բալթիկ ծովի հետ: Այս ջրային ճանապարհը կոչվում է Մարինյան ջրային սխտեմ: Նա Վոլգայից սկսվում է Եեկանս վտակով, անցնում է մի քանի գետերով, վորոնք իրար հետ միացած են ջրանցքով, ապա Ոճեզա և Լադոգա լճերով և Նևա գետով հասնում է մինչև Ֆիննական ծոցը:

վորով կարելի յե Սպիտակ ծովից դուրս դալ Բալթիկ ծովը —
կառուցվեց Ստալինի անվան Սպիտակ-Բալթիկ ծովյան ջրանցքը :

Գարեհի վրա դեռ Սպիտակ-Բալթիկ ծովյան ջրանցքը :

Արդեն սկսվել է վաղա—Մոսկվա ջրանցքի շինարարութունը : Դա կառավարչի կարճ ճանապարհ Մոսկվա դետից դեպք վերին Վոլգան և Մոսկվան կղաղնա կարևոր դետային նավահանգիստ : Այս բոլոր աշխատանքները կլավացնեն նավազնացութունը Վոլգայի վրա և կստեղծեն այսպես կոչված «Մեծ Վոլգա» :

Ուշադրությամբ դիտեցեք «Մեծ Վոլգա» քարտեզը : Յերկրորդ կարևոր ջրային ճանապարհը Դնեպր գետն է : Նրա վրա ստորին Հոսանքի քարերը—կաղուց ի վեր արգելք էին Հանդիսանում նավազնացության համար : Դնեպրի կելիտրակայանի ամբարտակները բարձրացրին ջրի մակերևույթը : Ժայռերը թաղվեցին ջրի մեջ և ամբողջ Դնեպրը դարձավ նավարկելի :

Մոլային ճանապարհները կարևոր են ուրիշ պետութունները հետ կապվելու համար : Միության արտաքին առևտուրը կատարվում է ծովային նավահանգիստների վրայով : Շատ կարևոր նշանակություն ունի Հյուսիսային ծովային ցամաքաբիլ, վորն անցնում է Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսով Միության Հյուսիսային ափերի յերկարությամբ : Ամենակարևոր Հյուսիսային նավահանգիստներն են՝ Մուրմանսկը, Արխանգելսկը, Իգարկան : Այս տեսակետից ամենակարևոր ծովերն են՝ Բալթիկ և Սև ծովերը : Բալթիկ ծովի Ֆիննական ծոցի ափին գտնվում է Լենինգրադը՝ նավահանգիստը, վորը Խորհրդային Միության նավահանգիստներից ամենակարևորն է : Սև ծովի ափին գտնվում են Ողեսսա, Նավարսիյսկ և Բաթում նավահանգիստները : Ճապոնական ծովի ափին գտնվում է Վյադիվոստոկ նավահանգիստը :

Առաջադրություն : ԽՍՀՄ-ի Ֆիզիկական քարտեզի վրա ցույց տվեք Վոլգա գետը և նրա գլխավոր վտակները : Նա վոր բնական գոտիներով է Հոսում : Ծույց տվեք այն ջրային ճանապարհները, վորով Վոլգան մեանում է Ֆիննական ծոցի և Սպիտակ ծովի հետ :

Ծույց տվեք այն սեղը, վորտեղ կառուցվում է Վոլգա-Մոսկվա ջրանցքը :

Ծույց տվեք ԽՍՀՄ-ի գլխավոր նավահանգիստները :

Համալսարանային քարտեզի վրա ցույց տվեք հետևյալ ծովային ճանապարհները՝ Լենինգրադից Լոնդոն, Մադրասից Նյու-Յորք, Իգարկայից Լոնդոն, Բաթումից Ֆրանսիա, Վյադիվոստոկից Տոկիո :

IV. ԽՍՀՄ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ

Նայեցեք ԽՍՀՄ-ի վարչական քարտեզին: Դուք տեսնում եք Խորհրդային Միության ամբողջ տարածությունը ներկված ե տարբեր գույներով: Առանձնապես պարզ յերևում են 7 գույն: Թրանք այն միութենական հանրապետություններն են, վոր կազմել են Խորհրդային Միության մեջ ապրող զանազան ժողովուրդներ: Այս հանրապետությունները միացել են իրար հետ և կազմել Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունների Միությունը:

Ահա միութենական հանրապետությունները*):

Ռուսաստանի Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Խորհրդային Հանրապետություն — ՌՍՖՍՀ, Ուկրաինական Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետություն — ՈՒՍՍՀ, Բելոռուսական Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետություն — ԲՍՍՀ, Անդրկովկասի Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Խորհրդային Հանրապետություն — ԱՍՖՍՀ:

Թուրքմենստանի ՍՍՀ:

Ուզբեկստանի ՍՍՀ:

Տաջիկստանի ՍՍՀ:

Գործելի վրա ցույց տվեք հիշած հանրապետություններից յուրաքանչյուրը:

Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունների Միությունը բոլոր այն ժողովուրդների աշխատավորների յեղբայրական միությունն է, վորոնք ապրում էին նախկին ցարական Ռուսաստանում:

Ուկրաինայի Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետու-

*) Տես 170-րդ էջի ծանոթությունը:

Թյունը դռնվում է Միության հարավ-արևմտյան մասում, Ռու-
մինիայի և Լեհաստանի սահմանում: Հարավից նրա ավերը վո-
դոդում են Սև և Ադրիի ծովերը: Ուլրահնայի մայրաքաղաքն է
Կիևը:

Ինդոուսիայի ՍիՀ դռնվում է Միության արևմտյան մա-
սում, Լեհաստանի սահմանում: Մայրաքաղաքն է Միսկը:

Անդրկովկասի Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Խորհրդային
Հանրապետութունը դռնվում է Կովկասյան լեռներից հարավ,
Սև և Կասպից ծովերի միջև: Սրա սահմանը հարավից կազմում
են Իրանը և Թյուրքիան: Անդրկովկասի բնակչութունն իր աղ-
ղության կազմով բաղմադոն է: Անդրկովկասյան Ֆեդերացիան
յերեք Հանրապետութունից է բաղկացած՝ Անդրկովկասի արև-
մրայան մասում, Սև ծովի մոտ ընկած է վրաստանի ՍիՀ (մայ-
րաքաղաքն է Թիֆլիս)․ արևելյան մասում, Կասպից ծովի մոտ
ընկած է Ադրբեջանի ՍիՀ (մայրաքաղաքն է Բագու)․ հարավա-
յին մասում, Իրանի և Թյուրքիայի սահմանում ընկած է Հայաս-
տանի ՍիՀ (մայրաքաղաքն է Յերևան):

Կասպից ծովից դեպի արևելք դռնվում են միութենական յերեք
Հանրապետութուն՝ Թուրքմենստանի ՍիՀ (մայրաքաղաքը—Աշ-
խաբադ), Ուզբեկստանի ՍիՀ (մայրաքաղաքը—Տաշկենտ) և Տա-
ջիկստանի ՍիՀ (մայրաքաղաքը—Ստալինաբադ):

Միության մնացած տարածութունը բռնում է միութենա-
կան Հանրապետութուններից ամենամեծը—Ռուսաստանի Սոցիա-
լիստական Ֆեդերատիվ Խորհրդային Հանրապետութունը:
ՌՍՖՍՀ և ամբողջ Միության մայրաքաղաքը Մոսկվան է:

2. ՈՍՀՄ-ի ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԸ

Միության հակայական տարածության վրա մոտ 170 միլիոն
մարդ է ապրում: Իր բնակիչների թվով ՈՍՀՄ-ն բռնում է յեր-
բուրդ տեղը բոլոր պետութունների մեջ:

ՈՍՀՄ-ի բնակչութունն իր ազգային կազմով շատ բաղմա-
զան է: Խորհրդային Միության մեջ ապրում են 150-ից ավելի
տարբեր ժողովուրդ: Նրանք իրարից տարբերվում են թե՛ լեզվով
և թե՛ տնտեսական ու կենցաղային առանձնահատկութուններով:

Նկ. 80. Վարտեղ եմ ապրում ԽՍՀՄ տարբեր ժողովուրդները
Այս յերեմի քարտեղի վրա դեռ քե վարտեղ են ապրում մեզ հայտնի
ժողովուրդները:

Ճարական կառավարութեան ժամանակ ուսաները դերիշող
ազգութիւն եյին: Ռուս բուրժուադիայից և ուս կալվածատե-
րերից նշանակվում եյին չինովնիկներ, վորոնք կառավարում եյին
ուրիշ ժողովուրդներ: Ռուս լեզուն բոլոր սկսական հիմնարկու-
թիւնների լեզուն եր: Դպրոցներում յերեխաներին սովորեցնում
եյին միայն ուսուերեն լեզվով:

Ազգութիւնների մեծ մասը չուներ սեփական դիր և դրակա-
նութիւն:

Ճնշված ժողովուրդներին իրենց գլխավոր թշնամու—րոնա-
կալութեան դեմ մղվող կռիւց հեռու պահելու համար, Ռուսաս-
տանի կառավարութիւնը մի ազգութիւնը գրգռում եր մյուսի
դեմ: Նա թշնամացնում եր մի ժողովուրդը մյուսի հետ: Դուք
արդեն գիտեք, վոր վոչ ուսական ծաղում ունեցող աշխատա-
վորների իրավադրկութիւնն ու թալանը քայքայում եյին նրանց
անտեսութիւնը, աղքատացնում նրանց և ամբողջ ազգութիւն-
ներ վոչնչացնում:

Հոկտեմբերյան հեղափոխութիւնն ազատադրեց Ռուսաստա-
նի բոլոր ժողովուրդները և նրանց դարձրեց Խորհրդային Սոցիա-

լիտատկան Հանրապետութիւններէ Միութեան իրավահաւասար
անդամը :

Արդեւնաբերութիւնը բուն թափով զարգանում և Միու-
թեան ծայրամասերում, և տարբեր աղբի ժողովուրդները մտնում
են Միութեան սոցիալիտատկան անտեսութեան կառուցողներէ
չարքերը : Հետամնաց վաչկատուն ժողովուրդները նստում են
նոր արդեւնաբերական կենտրոններէ շուրջը :

Հետամնաց ժողովուրդներէ մեծ մասն արդեն ունի իր գիրը
և դրականութիւնը, ունի իր դպրոցները և համալսարանները .
դաստիանդումն այնտեղ տարւում և մայրենի լեզվով :

Ահա այսպէս խորհրդային իշխանութեան որով աղգային
ճիշտ քաղաքականութեան շնորհիւ զարգանում և Խորհրդային
Միութեան ժողովուրդներէ կյանքը :

ԾԱՆՈԹ.— ԽՍՀՄ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ, ՅԵՐԿՐԱՄԱՍԵՐՆ ՈՒ ՄԱՐ-
ԶԵՐԸ ՀԱՄԱՍԵՆ ՆՈՐ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԾԻ

ՌՍՖՖՀ կազմի մեջ մտնելու յին .

Յերկրամասեր.— Աղով-սեծոյան, Հեռավոր-Արևելեան, Արևմտ-Միջեր-
յան, Կրասնոյարսկի, Հյուսիսային Կովկասի :

Մարզեր.— Վորոնեժի, Արևելա-Միջերյան, Գորկու Արևմտեան, Իվանո-
վոյի, Կալինինի, Կիրովի, Կուլբէշի, Կուրսկի, Լենինգրադի, Մոսկովայի, Ուլյան-
կի, Ուբլերուբի, Սարատովի, Սվերդլովսկի, Հյուսիսային, Ստալինգրադի,
Չելյարինսկու, Յարոսլավսկու :

Ավտոմոմ համրապետութիւններ.— Թաթարստան, Բաշկիրիա, Գաղըս-
տան, Բուրիաթ-Մոնղոլիա, Կարաբաղինո-Բալկարիա, Կալմիկիա, Կոմի, Ղրի-
մի, Մարիների, Մարաովիան, Պալոլոյի, ղերմանսկան, Հյուս. Ոսեթիա,
Ուլժուրդիա, Չչեն-Ինդուշեթիա, Չուվաշիա, Յակուտիա :

Ավտոմոմ մարզեր.— Ատիգայի, Հրեանի, Կարալայի, Ոյրթաիան,
Խակասիան, Չերքէզիան :

Ուկրաինական ՍՖՏ-ի կազմի մեջ, բացի մարզերից մտնում և նաև Մոլ-
տավիան ՍՖՏ :

Ազրբեյճանի ՍՖՏ-ի կազմի մեջ մտնում են Նախիջևանի ՍՖՏ և լեռնային
Ղարաբաղի ավտոմոմ մարզը :

Ուզբեկական ՍՖՏ-ի կազմի մեջ մտնում և Ղարախայիսկան ՍՖՏ :
Տաջիկական ՍՖՏ-ի կազմի մեջ մտնում և լեռնային Բաղախան ավտոմոմ
մարզը :

Կաղախստանը, Հայաստանը, Բելոռուսիան, Թուրքմենստանը և Կիրգիզիան
իրենց կազմի մեջ ավտոմոմ մարզեր ու Հանրապետութիւններ չունեն :

ԱՇԽԱՐՀԻ ՔԱՐՏԵԶԸ

1. ԿԱՊԻՏԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՅԵՐԿՐՆԵՐ

Բացի ՆՍՂՄ-ից յերկրագնդի վրա ուրիշ շատ յերկրներ և էլ կան: Բայց միայն Միության մեջ և իշխանութունը պատկանում բանվոր դասակարգին և աշխատավոր գյուղացիության: Միայն Միության մեջ և կառուցվում սոցիալիստական տնտեսություն: Մնացած բոլոր յերկրներում տեր ու տնօրենը կապիտալիստներն ու կալվածատերերն են:

Նրանց և պատկանում ամբողջ իշխանութունը պետության մեջ, նրանց են պատկանում հողերի մեծ մասը, բոլոր Ֆարքի-կաները և գործարանները:

Այդ յերկրներում բանվոր դասակարգը և աշխատավոր գյուղացիութունն աշխատում են կապիտալիստների և կալվածատերերի համար:

Կապիտալիստներն ու կալվածատերերը շահագործում են նրանց աշխատանքն իրենց շահվելու, հարստանալու համար:

Շահույթի յետևից ընկած, կապիտալիստները լինտում են նոր տեղեր իրենց սպրանքները սպառելու, եժան հումույթ և եժան բանվորական ձեռքեր ձեռք բերելու համար: Ուժեղ կապիտալիստական պետություններն այս նպատակով զբաղվել են բնության հարուստ, բայց անպաշտպան յերկրներ և այդ յերկրների պատճառով շարունակ պայքարում են իրար դեմ: Այսպիսի զբաղված յերկրները գաղութներ են կոչվում:

Վերջին տարիներում խոր ձգնաժամն ընդգրկել եր կապիտալիստական պետությունները:

Շահույթի հետևից ընկած՝ կապիտալիստներն տնտեսման

քանակութեամբ ատորանք չուկա հանեցին: Չարից ավելի շատացան ատորանքները, իսկ գնորդները՝ քիչ են:

Կապիտալիստական յերկրներէ աշխատաւոր բնակչութիւնը բավականաչափ միջոցներ չունի այնքան ատորանք գնելու, վորքան հարկաւոր ե իր պահանջները բավարարելու համար: Արտասահմանյան շուկաներն ել արդեն ընդ-լեցուն ելին առաջուց պատարաստած ատորանքներով:

Արդիւնաբերութեան մի շարք ճյուղերը կանգ առան: Բացառութիւն ե կաղմում միայն ռազմական արդիւնաբերութիւնը, վոր բուն թափով աշխատում ե պատերազմի նախապատրաստութեան համար:

Արտադրութեան սկսեց կրճատվել: Գործարաններն ու փարիկաներն սկսեցին փակվել: Վոչնչացուեցին մեծ քանակութեամբ ատորանքներ. կաթը գետերը թափուեցին, սուրճը՝ ծովը:

Իսկ այդ ժամանակ միլիոնավոր գործազուրկներ սովի ելին մատնված:

Բանվոր դասակարգը կոմունիստական կուսակցութեան դեկաւարութեամբ բոլոր կապիտալիստական յերկրներում համառ պայքար ե մղում կապիտալիստներէ, կալվածատերերէ ե նրանց կառավարութիւններէ դեմ:

Կաղմակերպում են գործադուլներ, «սոված յերթեր»: Մի շարք յերկրներում բռնկում են զինված ընդհարումներ վոստիկանութեան ե զորքերի հետ, գյուղացիական ապստամբութիւններ:

2. ԿԱՊԻՏԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՅԵՐԿՐՆԵՐԻ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐԸ

Յերկրագնդի հինգ վեցերորդ մասը գտնվում ե կապիտալիստներէ իշխանութեան տակ: Ուժեղ կապիտալիստական սխտութիւններ գրավել են հեռավոր հարուստ յերկրներ Աֆրիկայում, Ամերիկայում, Ալտարալիայում ե Ասիայում: Այս յերկրները դժվար չեք գրավել, վորովհետեւ նրանք բնակված ելին զանազան հետամնաց ժողովուրդներով:

Կապիտալիստական պետութիւններն այս բոլոր գրավված

յերկրները հայտարարեցին իրենց դադութները: Կապիտալիստները դրանց մեջ տեր ու տնորեն են:

Նրանք իրենց ապրանքները մեծ ողուտով սպառում են դադութներում: Նրանք այդ յերկրների բոլոր բնական հարստությունների տեր ու տնորեն են: Կապիտալիստները գիշատիչ կերպով կռագայում են գաղութները և արտահանում հումուրքեր, քայֆայում են բնիկներին և խլում նրանց հողերը, ստիպելով, վար աշխատեն նրանց համար:

Կապիտալիստական պետությունների կողմից դրաված յերկրների մեծ մասը դառնում է տաք դոնայում:

Նրանք ունեն տաք, շատ տեղերում խոնավ կլիմա. այդ տաք ճառով ել բուսականությունն այնտեղ շատ ճոխ է: Այստեղ սնունդ են մարդու համար շատ արժեքավոր բույսեր՝ կաուչուկի ծառ, քինա-քինայի ծառ, հացի ծառ, կոկոսյան արմավենի, չաբարեղեզ, բանաններ: Մեծ բերք են տալիս սուրճի, կակաոյի, բրնձի, կաուչուկի պլանտացիաները (տնկարանները): Այստեղ շատ կան նաև արժեքավոր ոգտակար հանածոներ՝ անադի, արծաթի, պղնձի հանքեր և վոսկի:

Կապիտալիստներն այս բոլոր բնական հարստությունները թալանում են և իրենց յերկիրը տեղափոխում:

Գաղութային յերկրներում շատ ժողովուրդներ են ապրում:

Ծանր է դադութային յերկրների բնակչության կյանքը: Աշխատանքից հրաժարվելու համար նրանց սովորաբար բանտ են նստեցնում: Չնչին դանցառության համար յենթարկվում են մարմնական ծանր պատիժներին: Հաճախ նրանց մտրակով այնքան են ծեծում, վոր նրանք ծեծի տակ մեռնում են:

Ծանր է մանավանդ աֆրիկական նեգրերի դրությունը:

Յերբեմն ուղղական ուժով նեգրական ամբողջ գյուղեր քլում են կառուցվող յերկաթուղիների և խճուղիների վրա աշխատանքելու համար: Հաճախ այնտեղ աշխատում են մինչև դատկատեղը ճահճի ջրի մեջ խրված: Կառուցման նյութերը փոխադրում են նեգրերն իրենց մեջքով:

Կապիտալիստի համար նեգրն ավելի ձեռնտու յե, քան մեքենաները: Մեքենաները շարժելու համար պետք է ծախսեր անել վառելիքի վրա: Նեգրը համարյա բոլորովին ձրի յե աշխատում:

Բենդիներ թանգ և, խոչ բանանները, նեղրերի Հիմնական սնունդը, ձրի յև :

Կապիտալիստներն անգթորեն հալիչտակում են դադութների բնական հարստությունները, անգթորեն վռչնչացնում են բանվորական ուժը :

Նեղրերը և դադութային յերկրների այլ բնակիչները ծանր աշխատանքից, հողարներով մեռնում են կաուչուկի անտառներում, յերկաթուղիներ կաուչուկիս, սլանտացիաներում, մասսայորեն մեռնում են դանազան Հիվանդություններից : Որինակ, Բելգիայի աֆրիկական դադութներում միայն մեկ յերկաթուղի շինելիս մեռան 17 հազար նեղր :

Բայց դադութների աշխատավորներն արդևն սկսել են սղաքարել իրենց շահադործողների — կապիտալիստների դեմ : Գադութներում հեղափոխական շարժումը հետզհետե ծավալվում է : Գադութների աշխատավորները կոմունիստական կուսակցության ղեկավարությամբ այլելի ու այլելի համարձակ կազմակերպված յելույթներ են ունենում կապիտալիստների դեմ :

Յերկրազնդի վրա կան և այնպիսի յերկրներ, վորոնք ինքնուրույն են համարվում, բայց իսկապես նրանք յենթակա յեն կապիտալիստական ուժեղ պետությունների և գտնվում են նրանց իշխանության տակ :

Այդպիսի յերկրներից մեկն է հսկայական, խիտ բնակված Զիմաաաանը :

3. ԳԼԽԱՎՈՐ ԿԱՊԻՏԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՅԵՐԿՐՆԵՐ ՅԵՎ ՆՐԱՆՑ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐԸ

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԻԱՑՅԱԼ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐԸ (ԱՄՆ)

Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները կապիտալիստական յերկրների մեջ ամենահարուստն են :

Մերիկայի Միացյալ Նահանգները գտնվում են Հյուսիսային Ամերիկայի գեոտրոնական և հարավային մասում :

Գարտեղի վրա գտեք Միացյալ Նահանգները և նրանց մայրաքաղաք Վաշինգտոնը :

Քարտեղի միջոցով գտեք, թե Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, վոր ջերմային գոտում է գտնվում :

Նայեք, թե վոր պետութիւններն են սահմանակցում ԱՄՆ-ին և վոր ավելանոսներն են վողողում նրա ակերը :

Քարտեղի վրա ցույց տվեք այն ճանապարհը, վորով Նյու-Յորքից Լենինգրադ ենք բերում զտնայան մեքենաներ :

Քարտեղի միջոցով իմացեք, թե Նյու-Յորքից մինչև Լենինգրադ քանի կելամեար է :

Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների գլխավոր դաղութներն են՝ Պորտորիկո կղզին, վոր գտնվում է Նյու-Յորքից հարավ, Հավայան և Ֆիլիպինյան կղզիները Սաղաղ ուկլիանոսում, Ալյասկա թերակղզին, վոր գտնվում է Հյուսիսային Ամերիկայի հյուսիս-արևելյան մասում :

Պորտո-Ռիկո կղզին գտնվում է տաք զոնայում : Այնտեղ մշակում են սուրճ, կակաո և բանաններ :

Քարտեղի միջոցով գտեք այն ճանապարհը, վորով սուրճը Պորտո-Ռիկո կղզուց փոխադրում են ՍԱՆ-Ֆրանցիսկո քաղաքը :

Ա Ն Գ Լ Ի Ա

Անգլիան արդյունաբերութեան զարգացմամբ յերկրորդ յերկիրն է ամբողջ աշխարհում : Նա գտնվում է Մեծ Բրիտանիա և Արևմտյան Յեվրոպայի ամերի մոտ մի շարք կղզիների վրա :

Քարտեղի միջոցով իմացեք թե Անգլիան վոր ջերմային զոնայումն է ընկած : Գտեք Անգլիան և նրա մայրաքաղաք Լոնդոնը :

Անգլիան ծովային յերկիր է : Նա գտնվում է Ատլանտյան օվկիանոսում :

Հին ժամանակներից սկսած Անգլիան վարում է ծովային լայն առևտուր : Նրա նավերը լողում են յին յերկրաշրջի զանազան ծովերում : Ամենուրեք շատ հարուստ յերկրներն են դրավել նա :

Անգլիայի դրաված յերկրների ամբողջ տարածութիւնը 140 անգամ մեծ է, քան թե ինքն Անգլիան :

Նայեցեք քարտեղին. տեսեք, թե վորքան մեծ է Անգլիայի դաղութների տարածութիւնը : Նրանք ներկված են նույն դուր-նով, ինչ վոր ինքն Անգլիան :

Ահա նրա գլխավոր գաղութները՝ Հնդկաստան, Ավստրալիա, Հարավային Աֆրիկական Միություն, Կանադա:

Քարտեզի վրա ցույց տվեք այդ գաղութները:

Անգլիայի գաղութների մեծ մասը գտնվում է Հնդկական ուղիկանոսի շուրջը:

Քարտեզի վրա գտեք Լոնդոնից դեպի այդ գաղութները տանող ամենահարճ ծովային ճանապարհը: Նա անցնում է Միջերկրական և Կարմիր ծովերի վրայով: Դա շատ կարևոր ճանապարհ է Անգլիայի կապիտալիստների համար: Այս ճանապարհով նրանք գաղութներից ստանում են դանադան հում նյութեր իրենց գործարանների համար: Այս ճանապարհով նրանք գաղութներն են փոխադրում իրենց ասրանքները: Այս ճանապարհը կարևոր է նաև նրա համար, վոր հեշտացնում է գաղութների կառավարելը և նրանց պաշտպանությունն ուրիշ կապիտալիստական յերկրների դրավումից:

Քարտեզի վրա ցույց տվեք այն ծովային ճանապարհը, վորով նավերն Անգլիայից գնում են ՌՍՀՄ-ի Հյուսիսային նավահանգիստները և հետ դառնում:

Քարտեզի վրա ցույց տվեք այն ծովային ճանապարհը, վորով կորեյի յե Լենինգրադից Լոնդոն գնում:

Ֆ Ր Ա Ն Ս Ի Ա

Ֆրանսիան գտնվում է Յեվրոպայի արևմտյան մասում:

Քարտեզի վրա ցույց տվեք Ֆրանսիան և նրա մայրաքաղք Փարիզը: Ի՞նչ եք թե նա վոր շերտային դասում է գտնվում:

Նա ի՞նչ ուղիկանոսով է վաղողվում: Վոր պետությունների հետ է սահմանակից:

Ֆրանսիան ՌՍՀՄ-ից հետո ամենամեծ պետությունն է Յեվրոպայում:

Քարտեզի միջոցով ցույց տվեք, թե նա վոր պետությունների հետ է:

Քարտեզի միջոցով վորոշեցեք, թե Փարիզը Մոսկվայի վոր կողմն է գտնվում:

Գտեք Մոսկվայից Փարիզ տանող ճանապարհը:

Ֆրանսիան շատ գաղութներ ունի: Գաղութների տարածություն մեծությունը նա հետ է մնում միայն Անգլիայից:

Նայեցեք քարտեզին, տեսեք, թե վօրջան տեղ են բռնում Ֆրանսիայի գաղութները: Նրանք ներկված են նույն գույնով, ինչ-վոր ինքը Ֆրանսիան:

Ֆրանսիայի գաղութները մակերևույթը 22 անգամ մեծ երուն Ֆրանսիայի մակերևույթից:

Ֆրանսիայի գաղութները գտնվում են Աֆրիկայի հյուսիս-արևմտյան մասում: Նրան են պատկանում նաև Մադագասկար կղզին, վոր գտնվում է Աֆրիկայի հարավ-արևելյան ափերի մոտ, և Հնդկաչին թերակղզու արևելյան մասը՝ Ասիայում: Ֆրանսիայի բոլոր գաղութները գտնվում են տաք զոնայում:

Քարտեզի վրա գտեք Ֆրանսիայի գաղութները:

Քարտեզի վրա ցույց տվեք, թե ի՞նչ ծովի վրայով է անցնում այն ճանապարհը, վոր տանում է դեպի Աֆրիկայի հյուսիսային ափին գտնվող Ֆրանսիական գաղութները. Ֆրանսիայից ապրանքներն ի՞նչ ծովային ճանապարհով են տեղափոխում Հնդկաչին:

Գ Ե Ր Մ Ա Ն Ի Ա

Կերմանիան գտնվում է Յեվրոպայի կենտրոնական մասում:

Քարտեզի վրա գտեք Գերմանիան և նրա մայրաքաղաք Բեռլինը:

Քարտեզի միջոցով ցույց տվեք, թե նա վոր պետությունների հետ է սահմանակից, վոր կողմից է վաղողվում ծովերով, Ջերմային վոր գտնում է գտնվում:

Քարտեզի միջոցով ցույց տվեք, թե Բեռլինը Մոսկվայի վոր կողմն է գտնվում:

Ցույց տվեք Մոսկվայից Բեռլին ասնող ճանապարհը:

Գերմանիան ներկայումս գաղութներ չունի: Նրա բոլոր գաղութներն իմպերիալիստական պատերազմի ժամանակ խլվեցին:

Ցայխոստական դերմանական կապիտալիստները և կառավարությունը յեռանդուն կերպով պատերազմի պատրաստություն են տեսնում, վորպեսզի կռվով ելի ձեռք բերեն գաղութներ:

Ճ Ա Գ Ո Ն Ի Ա

Ճապոնիան Անդլիայի նման ծովային պետություն է: Նա

դանվում է մի շարք կղզիներէ վրա, վորոնք շղթայի պես ձգվում են Ասիայի արեւելյան ափերի յերկարութեամբ:

Գարսեզի վրա գտեք Ճապոնիան և նրա մայրաքաղաք Տոկիոն:

Գարսեզի միջոցով իմացեք թե նա վոր ջերմային դասում է դանվում:

Նայեցեք քարտեզին: Մոսկվայի վո՞ր կողմն է դանվում Ճապոնիան: Մոսկվայից ի՞նչ ճանապարհով պետք է գնալ Ճապոնիա:

Ճապոնիայի ամենազլխավոր դաղութներն են՝ կոբալտ և ֆորմալ կղզին:

Վերջերս Ճապոնիան դրավեց Մանջուրիան և Հյուսիսային Չինաստանը: Ճապոնիան նույնպես պատերազմի պատրաստութիւն է տեսնում:

|| 17

Գարսեզի վրա գտեք Ճապոնիայի դաղութները, նրա մայրաքաղաք Տոկիոն:

Չ Ի Ն Ա Ս Տ Ա Ն

Չինաստանը դանվում է Ասիայի հարավ-արեւելքում:

Գարսեզի վրա գտեք Չինաստանը և նրա մայրաքաղաք Նանկինը:

Իմացեք թե վոր դասում է դանվում նա:

Յույց տվեք Մոսկվայից Նանկին տանող ամենակարճ ճանապարհը:

Չինաստանի բնական հարստութիւնները վաղուց ի վեր դրսւում են ինչպէս զանազան կապիտալիստական յերկրների ուշադրութիւնը:

Չինաստան ուղևորվեցին Անդլիայի, Սմերիկայի, Ճապոնիայի, Ֆրանսիայի կապիտալիստները:

Նրանք իրենց հետ տարան դանադան ապրանքներ: Նրանք սկսեցին այստեղ հողեր դնել, հանքահորեր շինել, գործարաններ հիմնել: Նրանք կամաց-կամաց իրենց ձեռքը գցեցին Չինաստանի համարյա բոլոր բնական հարստութիւնները, համարյա ամբողջ արդյունարեբութիւնը:

Չինաստանի կոմունիստական կուսակցութեան ղեկավարութեամբ Չինաստանի վորոշ մասերում իշխանութիւնն անցել է խորհուրդների ձեռքը:

Գարսեզի վրա ցույց տվեք տիե ծովային ճանապարհները, վորոնք Լոնդոնից, Փարիզից, Տոկիոյից, Սան-Ֆրանցիսկոյից, Նյու-Յորքից տանում են Չինաստան:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Աշակերտների 2

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ

I. ԽՍՀՄ-ի ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԴԻՐԲԸ	5
II. ԽՍՀՄ-ի ԲՆՈՒԹՅԱՆ ՅԵՎ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԿՑԱՆՔԻ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ	
1. ԲՆԱԿԱՅԻՆ ՊՆԽ	13
2. ՏՆՆԻՐԱՆԵՐԻ ՊՆԽ	33
3. ԱՆՊԱՆՆԵՐԻ ՊՆԽ	48
4. ԱՇԽԱՏԱՄԱԼԽԱՏԱՆԻ և սեւահայրի տափաստանների ՊՆԽ	83
5. ԶՈՐ ՏԱՓԱՏԱՆՆԵՐԻ ՊՆԽ	103
6. ԱՆՊԱՆՆԵՐԻ ՊՆԽ	116
7. ՄԻՐՃԱՐԱՊԱՐՃԱՅԻՆ ՊՆԽ	130
8. ԼԵՆԻՆ	147

III ԸՆԻՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ.

1. ԲՆՈՒԹՅԱՆ	163
2. ՏՆՆԻՐԱՆԵՐԻ	160

IV. ԽՍՀՄ-ի ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ.

1. ԽՍՀՄ-ի ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ	170
2. ԽՍՀՄ-ի ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ	177

ԱՇԽԱՐՀԻ ԲԱՐՏԵՑ

1. ԿԱՊԻՏԱԼԻՏԱՏԿԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐ	180
2. ԿԱՊԻՏԱԼԻՏԱՏԿԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՊԱՂԱՅՆԵՐԸ	181
3. ԳՐԱԿԱՆ ԿԱՊԻՏԱԼԻՏԱՏԿԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԸ և նրանց ՊԱՂԱՅՆԵՐԸ	183

Քառ. խմբագիր՝ Ս. ԴԱՎԹՅԱՆ

Տեխ. խմբագիր՝ Գ. ԶԵՆՅԱՆ

Սրբագրիչներ՝ Հ. Մանուկյան և Հ. Դուրխանյան

Տրված է արտադրության 13 հունիսի 1936 թ.

Ստորադրված է տպելու 4 հունիսի 1936 թ.

Գլխավորի լիազոր Վ.— 1153

Հրատ. 3766

Տիրում 30.000

Պատվեր 778

Բրդի չափսը 58 X 88

Տպագրական մամուլ— 11%

Մի մամուլի մեջ կա 36.480 նիշ

Պետհրատի տպարան, Յերևան II Գեորգի, 4

Հանրապետության Մ. Արտիստների

Կոմիտեի

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

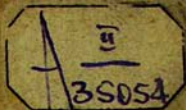

220035054

[904]

ԳԻՆԸ 90 ԿՈՊ.
ԿՍՏՐԸ 50 ԿՈՊ.

590

Լ. Գ. Թերեհովա և Վ. Գ. Էրժելի

ԳԵՕԳՐԱՓԻԱ

II խօսք

Գիտ ՍՍՐ Արմենիոյ, Երևան, 1988 թ.